Hayat

TARİH MECMUASI

ayı : 8 Eylül 1972 • 5 Lira

İlâvemiz:

YILMAZ ÖZTUNA'nın HAYAT müessesesi tarafından yayınlanan son kitapları:

● Türkiye Tarihi

Başlangıcından Zamanımıza Kadar

12 cilt, 3.666 sayfa, yüzlerce harita, liste ve Tifdruk baskı resim. Renkli karton kapak içinde her cilt: 7,5 TL. 12 cildi bir arada satılan ciltli ve lüks kâğıda basılmış takımı: 240 TL.

● Resimlerle Türkiye Tarihi

Bir cilt içinde başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye Tarihi. Tifdruk baskı, 10 TL.

● Osmanlı padişahlarının Hayat Hikâyeleri

Büyük boy renkli Tifdruk baskı, 10 TL.

● Resimlerle 93 Harbi

1877-78 Türk-Rus Savaşı

Büyük boy Tifdruk baskı, lüks kâğıt: 5 TL.

● Türk Bestecileri Ansiklopedisi

135 bestekârımızın biyografileri ve eserlerinden seçmeler. Tifdruk baskı, 10 TL.

Dağıtım: BATEŞ Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu - İstanbul

Amasra'dan bir görünüş.
Fotoğraf: Dikmen Diköz

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

III. Mustafa Devrinde Leh Elçisinin Kabûl Töreni 4
Kanunî Devrinde Istanbul 10
Abdülhak Hâmid'in Hayatı Boyunca Oturduğu Yerler . . 14
Eski Istanbul'da Deniz Hamamları 20
Evliyâ Çelebî'den Seçmeler: Sıvas ve Çevresi 23
Balkan Savaşlarına Doğru 32
Balkan Felâketi 38
Balkanlılar'a Neden Yenildik? 43
İkinci Sultan Osman 47
Büstünü Yaptıran Selçuklu Beyi 54
Paşabahçe Cam Fabrikası 58
Bir Açıklama 63
Nazi Aleyhtarı Rudolf Formis'i Kim Öldürdü? 66
Eski Istanbul'da Belediye Cezaları 72
Sinema Kitaplarının Tarihçesi 74
Ülkeler ve İnsanlar 78
Tarihe Akan Bir Ay 83
Karikatür 84
Kitaplar Arasında 86
Tarih Postası 88
Tarih Bilmecesi 90

İLÂVEMİZ (40 sayfa):
Bozgun

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Eylül 1972 Yıl: 8 Cilt: 2
Sayı: 8 Sıra: No: 92

İMTİYAZ SAHİBİ: Şevket RADO
NEŞRİYAT MÜDÜRÜ: Yılmaz ÖZTUNA
MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, Istanbul TEL: 27 95 10 (5 hat)
ABONE: Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul TEL: 27 61 10

Abone: Yıllık: 60, 6 aylık 30 TL. Yurt dışı: Yıllık: 120, 6 aylık 60 TL. Uçak için ilâve ücret alınır.

III. Mustafa Devrinde Saraya

Leh Elçisinin

Sadeleştiren: ŞEVKET RADO

Osmanlı saltanatında bir padişah tahta çıkınca, büyük devletlerin elçileri hükümdarları nâmına cülûs tebrikine gelirlerdi. Saraya yalnız tebrik mektubuyle gelen elçiler için yapılan tören sade olur, buna karşılık, hediyelerle geldiği öğrenilen elçiye, sarayda daha şatafatlı bir tören tertip edilirdi. Bu sayımızda III. Sultan Mustafa'ya 1759 yılında Leh Kralı (Polonya Kralı) nâmına hediyelerle cülûs tebrikine gelmiş olan Leh elçisi için tertip edilen törenin tafsilâtını okuyacaksınız. Bu törenler, ayrıca sarayda yeniçerilere ulûfe dağıtıldığı bir güne rastlatılırdı ki, elçi, askerin gücü ve kuvvetini, padişaha bağlılığını görsün.

Aşağıda okuyucularımıza sunduğumuz tafsilât, o devirde Teşrifatcıbaşı olan Âkif Bey'in tutmuş olduğu teşrifat defterinden alınmış, kolayca anlaşılması için ifadesi, tarafımızdan sadeleştirilmiştir.

Cülûs Tebriki İçin Gelen

Kabûl Töreni

BUGÜN Leh elçisi cülûs-ı hümâyûnu tebrik mektubu ve hediyesini teslim için Dîvân-ı Hümâyûn'a götürüldü. Elçinin binmesi için, dîvân günlerinde resmî ve yüksek salâhiyetli şahsiyetlerin atlarına vurulan eğerlerden vurulmuş bir baş ve yanındakiler için otuz dokuz baş eğerlenmiş atlar, yedekçilerle Kireç iskelesine ve Çavuşbaşı Ağa'nın yedi çiftesi Tophane iskelesine gönderildi. Elçi, dîvân gecesi vaktinde Kireç iskelesi'ne gelip yanaştıkta, Kireççibaşı odasına çıkarıldı. Çavuşbaşı tarafından tatlı, kahve, şerbet ve buhur verilip, atlara bindiler. Çavuşbaşı Ağa sağda, Leh elçisi solda ve mihmandarı ileride yüryüp, Alay Köşkü altına gelip orada beklediler. Re'fetlü Sadrâzam Hazretleri'nin Dîvân-ı Hümâyûn'u teşriflerini seyir ve temâşâ eyledikten sonra, arkalarından gelip, Bâb-ı hümâyûn'dan girdiler; orta kapıda atlarından indiler. Feth-i şerîf okunması bitinceye kadar beklediler. Yeniçeriler çorbaya seğirtecekleri zaman, orta kapıdan içeriye alındılar ve Kubbe-i hümâyûn'a yaklaştıklarında, sadrâzam hazretleri, Devvat odasını teşrif ettiler. Elçi gelip Nişancı Paşa Hazretleri'nin alt yanına konan bir iskemleye oturtulunca, sadrâzam hazretleri Kubbe-i hümâyûn'u teşrif ve minderdeki yerlerine çıktılar. Dîvân tercümanı vasıtasıyle elçinin hatırı soruldu. Bu esnada Reîsülküttâb Efendi (Dışişleri Bakanı) Telhis (*) kesesini getirip yerine koydu

(*) Telhis, sadrâzam tarafından padişaha sunulan yazılı kâğıtlara derler. Telhis kesesi, bu kâğıtların konulduğu atlas torbadır.

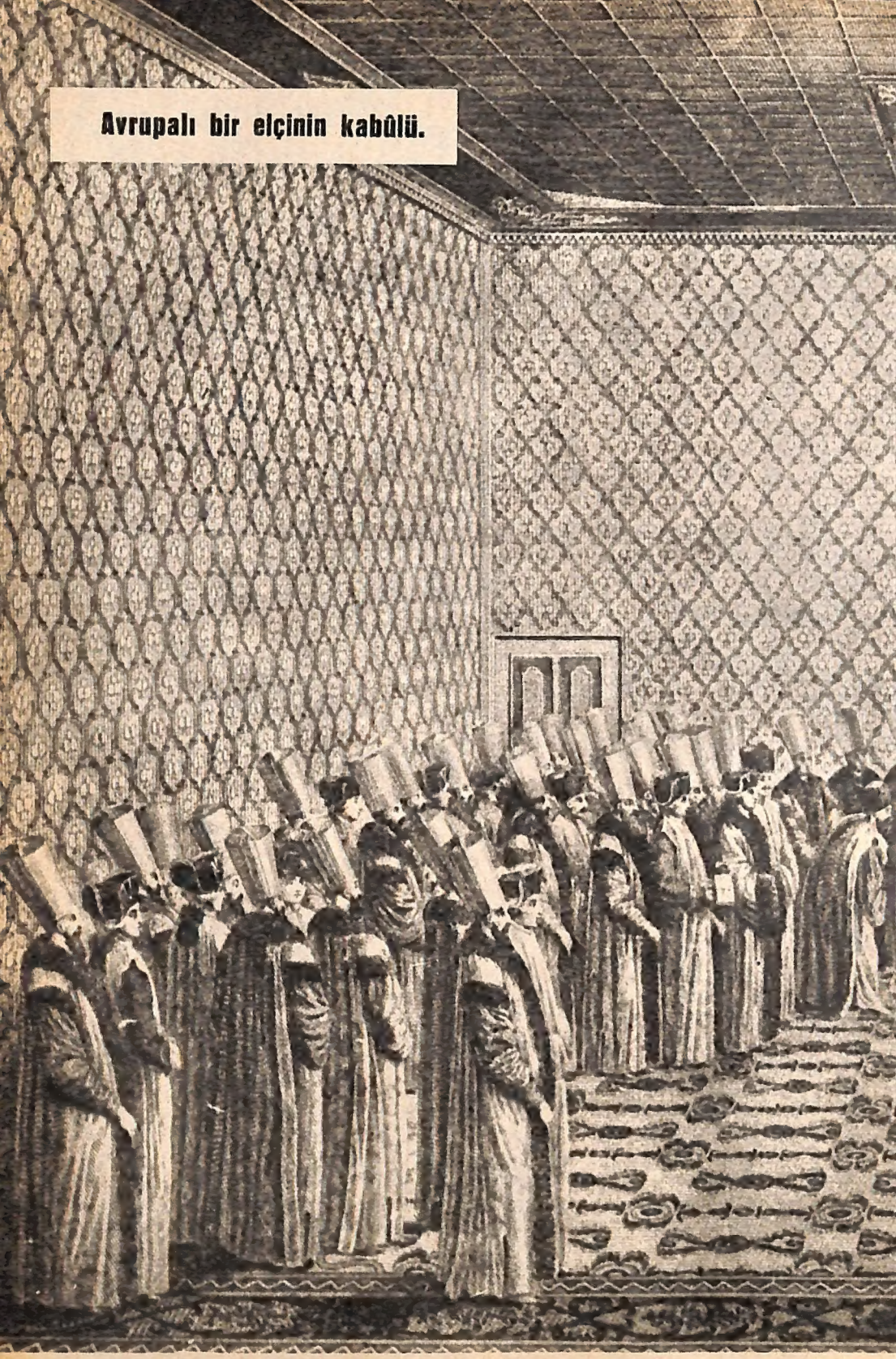

Avrupalı bir elçinin kabûlü.

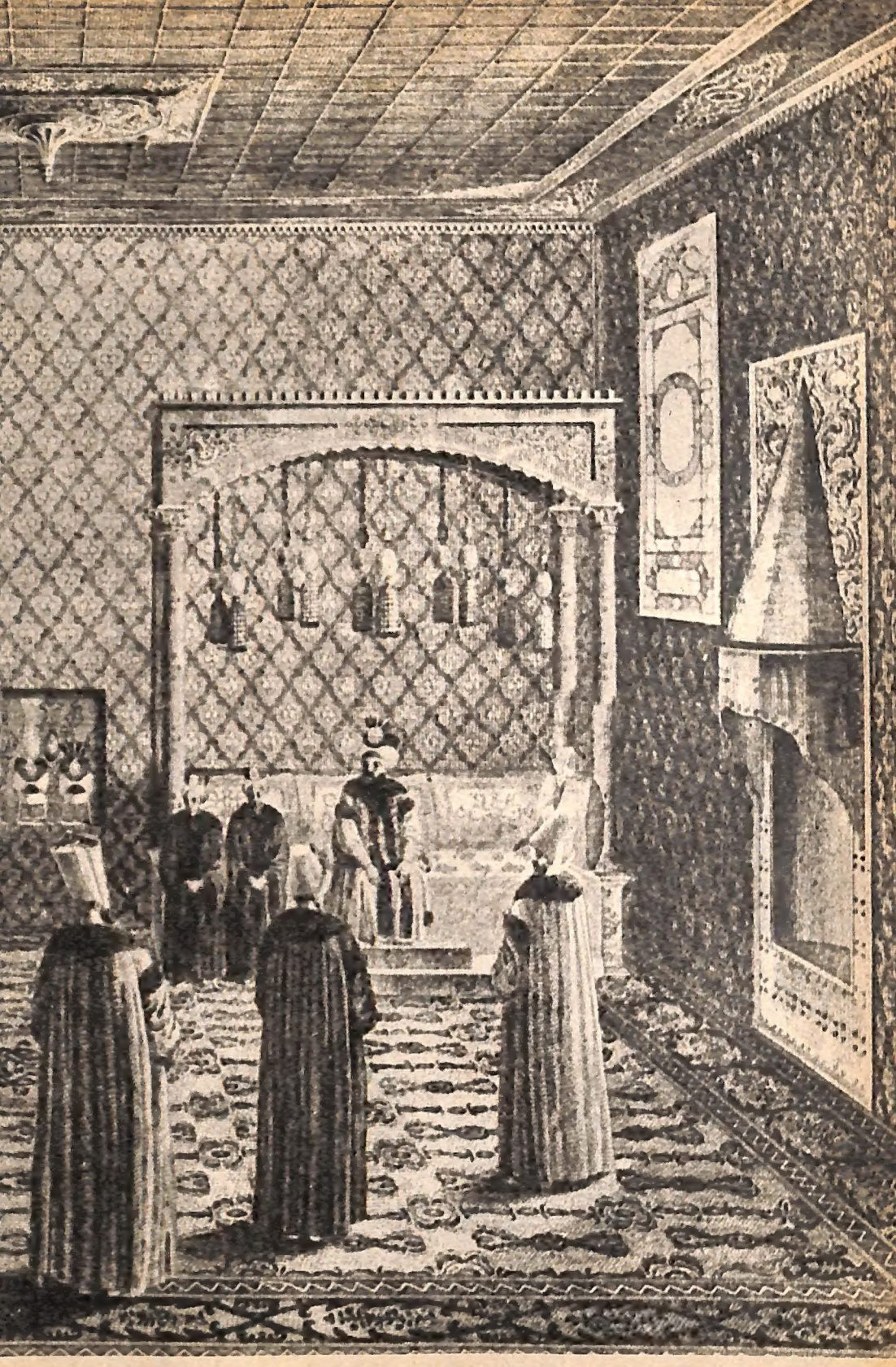

Avrupalı bir elçinin kabûlü.

Avrupalı bir elçinin dîvan salonunda sadrâzamla yemeği.

III. Sultan Mustafa.

ve Kubbe-i hümâyûn'dan dışarı çıktığı saat dîvân kurulup halkın işlerinin görülmesine başlandı. Tamam olduğunda, Mehterbaşı Ağa, ulûfe keselerini getirip sadrâzamın önünde doldurmaya başladı. Takriben yarısı kondukda Reîsülküttâb Efendi Kubbe-i hümâyûn'a girdi. Arz müsaadesine dair olan telhisi, sadrâzam önünde bağladı. Mühr-ü hümâyûn ile mühürlenirken, herkes ayağa kalktı; zarfına kondu ve padişahın Kapıcılar Kethudâsına verilerek gönderildi. Telhis, hatt-ı hümâyûn ile şereflenerek geldiğinde, sadrâzam hazretleri, Kubbe-i hümâyûn'un kapısında karşıladı, öptü ve alıp makamlarına geldi. Ayakta ve içinden okuyup öptü, koynuna koydu. Tekrar ayağa kalktıklarında, Reîsülküttâb Efendi etek öpüp dışarı çıktı. Yeniçeri efendisi ve Kulkethudâsı o gün rahatsız olmakla, kanun gereğince, vekili olan Ocak başçavuşu, Kubbe-i hümâyûn'a girdi, etek öptü. Kubbe-i sânî (ikinci kubbe) kapısı yanındaki köşede durdukları gibi, Büyük Ruznamçe-i evvel Efendi, icmal defterini okumaya ve ulûfe dağıtılmaya başlandı.

Sona erdikte, Ruznamçecinin defterine göre hil'atler giydirildi. Tamam olduğunda yemek geldi. Yalnız elçi sadrâzamın sofrasında ve sekiz nefer muteber adamları Vezir Tevkîî Paşa (**) ve Defterdâr Efendi sofralarında yemeklerini yediler. Yemekten sonra teşrifatçı, Re'fetlû Sadrâzam ile Kubbealtı sakinlerine gülâb ve buhur dağıtmakla Vekilharc-ı Hassa ile yamağı dahi elçiye gülâb ve buhur verdi. Biraz durulduktan sonra, teşrifatçı müsaade alarak elçiyi kaldırdı. Eski dîvânhane önünde elçiye bir takım en iyisinden hil'at ve maiyyeti halkına otuz kat hil'atler giydirildi. Padişahın huzuruna girecekler girip çıktıktan sonra elçi, on nefer adamıyle arza sokuldu ve çıktığında doğru orta kapıda atlara binildi. Dîvân halkı boşalırken, biraz onları seyretti. Dönüşte mutad olmadığı için Çavuşbaşı Ağa gitmeyip Çavuşlar Kâtibi ve Emîni ile gönderildi.

Leh elçisinin padişaha getirdiği hediyeler sırasıyle aşağıya kaydedilmiştir:

2 adet büyük gümüş leğen, 3 büyük gümüş şamdan, 1 gümüş meyva tepsisi, 2 gümüş kahve askısı, 2 gümüş tas, 12 gümüş sahan, 1 gümüş berber leğeni (ibriğiyle beraber). 2 gümüş pervazlı ayna, 2 beşer ayaklı gümüş şamdan, 2 üçer ayaklı gümüş şamdan, 2 ikişer ayaklı gümüş şamdan, 6 gümüş çiçek bardağı, 6 gümüş fincan zarfı, 1 gümüş kahve ibriği, 2 gümüş çay ibriği, 2 gümüş kaşık, 2 gümüş çay ve şeker kutuları.

İbrik, kaşık ve kutular, bir sandık içinde idi.

(**) Dîvân-ı Hümâyûn'da yüksek vazifelilerden biri olan Nişancılara «Tevkîî» de derler.

Kanunî Devrinde

ISTANBUL

Yılmaz Öztuna

ESKİ Avrupalı seyyahların, geçmiş yüzyıllardaki Türkiye hakkında yazdıkları eserler, çok ilgiye değer bilgiler verir. Türkler'inkinden başka bir medeniyetin mensubu olan Avrupalı, toplumumuzu değişik bir açıdan görmüştür. İçlerinde geniş kültürlü ve derin görüşlü olanlar, geçmiş yüzyıllardaki Türkler hakkında gerçekten önemli şeyler söylemişlerdir. Bunlardan biri de Baron Büsbek'tir. Büsbek, Belçikalı bir asilzadedir. Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles - Quint (Şarlken)'in hizmetine girmişti. En önemli memuriyeti, Almanya'nın Türkiye büyükelçiliğidir. O devirde Türkiye imparatorluğu, azametinin zirvesine erişmişti. Tahtta, ihtiyar Kanunî Sultan Süleyman bulunuyordu. Yalnız İstanbul'u değil, Anadolu'yu ve Türk imparatorluğunun birçok yerini gezen Büsbek, Anadolu bitkilerini, bu arada ilk defa olarak lâleyi ve leylâkı Avrupa'ya tanıtmış, Ankara'da Latin edebiyatının şaheserlerinden olan ünlü Avgustus Yazıtı'nı bulmuştur. Uzun yıllar Türkler arasında yaşayan bu bilgin diplomat, dünyanın yarısından fazlasını elinde tutan Türkler hakkında ilgi veren düşünceler ileri sürmektedir.

Almanya'nın XVI. asır İstanbul büyükelçisi: «Türkiye'de, diyor; Türk toplumunda, şahsî meziyet ve liyakat dışında hiç bir şeye değer verilmez. Asalet yoktur. Bunun tek istisnası, Osmanoğulları hanedanıdır. Yalnız bu hanedana mensup olmak insana doğrudan doğruya bir mevki sağlar. Yoksa yükselebilmek için, ça-

Kanunî Sultan Süleyman'ın ecnebî bir eserde yayınlanan gravürü.

lışmaktan ve değerini gösterebilmekten başka yol yoktur».

«Türkler, ilme saygılı ve ince duygulu bir millettir. Yazılı bir kâğıdın ve gül gibi çiçeklerin yapraklarının üzerine basmazlar. Yolda yazılı bir kâğıt görünce, alıp bir kenara koyarlar ki, kimse üzerinden geçmesin».

«İstanbul şehrine gelince, tabiat burasını, cihanın taht şehri olmak için yaratmışa benzer. Daha güzel, daha iyi mevkide bir şehir tasavvur bile edilemez. Padişahlar, yabanî hayvanları getirip şehrin birkaç yerinde hayvanat bahçeleri yaptırmışlar. Türlü türlü vaşaklar, yaban kedileri, panterler, leoparlar, arslanlar gördüm. Arslanlardan biri o kadar iyi terbiye edilmişti ki, ziyaretim sırasında, hayvanın mürebbisi yemek üzere ağzına büyük bir koyun parçası verdi ve sonra bu parçayı geri adı; arslan, kanın tadını almış olduğu halde, hiç sükûnetini bozmadı. Dans eden ve top oynayan bir küçük fil yavrusu da gördüm, çok hoşuma gitti!»

«İstanbul çarşılarında da vahşî hayvanlar satılır. Maymun, papağan, geyik, karaca, tilki, ayı, vaşak, sansar, samur gibi akla gelebilecek her hayvanı satan dükkânlar vardır. Bilhassa ecnebiler buradan çok alışveriş yapıp, bu hayvanları Avrupa'ya götürürler. Türkler'in kuş pazarları harikulâdedir. Her türlü kuşu bulmak mümkündür».

«Türk sistemini kendi sistemimizle mukayese ettiğim zaman,

Süleymaniye Camii'nin eski bir gravürü.

gelecekte başımıza gelmesi muhtemel şeyleri düşünüp titriyorum. Türkler'in tarafında, tarih boyunca tasavvur edilebilecek orduların en kudretlisi mevcut. İmparatorluğun bitmek tükenmek bilmez bütün kaynakları bu ordunun emrinde. Zafere alışkanlık, devamlı seferlerin tecrübeleri, birlik, düzen, disiplin, kanaatkârlık, uyanıklık bu büyük ordunun başlıca vasıflarını teşkil ediyor. Bizim ordularımızsa fakir, müsrif, mağlûbiyetlerden mâneviyatını yitirmiş, disiplinsiz, serkeş, sarhoş, sefih, tamahkârdır. Eğer İran, doğudan Türkiye'yi daimî şekilde tehdit etmese, Avrupa'nın işi çoktan bitmişti. Türkler, İran'la işlerini bitirdikleri zaman, bizim boğazımıza atılacaklardır. Böyle bir atılmaya karşı ne derecelerde hazırlıksız olduğumuzu düşünüp titriyorum».

Bunlar, alelâde bir adamın değil, Avrupa'nın yarısını ve bütün Amerika'yı elinde tutan Almanya ve İspanya'nın büyük bir diplomatının görüşleridir. Çöküş devirlerimizde biz Avrupa'ya nasıl bakıyorsak, yükselme devirlerimizde de Avrupa'nın bize aynı şekilde baktığı anlaşılıyor. Büsbek, görüş ve tahlillerine şöyle devam ediyor:

«İlk dikkat ettiğim özellik, çeşitli sınıflara mensup Türk askerlerinin, kendi karargâhlarından dışarıya çıkmamalarıydı. Bizim karargâhlarda olup bitenleri bilenler, buna inanmakta zorluk çekeceklerdir. On binlerce askerin bulunduğu Amasya ordugâhında, mutlak bir sessizlik hüküm sürüyordu. Kavgadan, münakaşadan, şiddetten, zorlamadan eser yoktu. Yüksek sesle konuşana

bile rastlamadım. Her taraf tertemizdi. En küçük bir süprüntü görülmüyordu. Bu gibi şeyleri Türkler derhal yakıyor veya uzağa götürüp gömüyorlar. Türkler'de her türlü kumar meçhuldü. Bizim ordugâhlarımızdaysa, zar ve kâğıt oynanmayan, içki içilmeyen, kavga çıkmayan çadır yoktur».

«Düşman ülkesinde bulundukları zaman Türkler, ramazan ayına tesadüf ettiği takdirde, oruç tutmuyorlardı. Öğle yemeğini padişah bizzat herkesin göreceği açık bir yerde yiyordu ki, bütün ordu kendisini taklit etsin ve kimse taassuba kapılıp oruç tutarak kuvvetten düşmesin. Bu oruçlarını Türkler, düşman ülkesinden çekildikten sonra kaza ediyorlardı».

«En küçük bir disiplinsizlik derhal cezalandırılıyor ve hiç bir suça göz yumulmuyordu. Ordugâhta bir bayram namazının kılındığına şahit oldum. Saflar, hayret edilecek derecede muntazamdı. Uçsuz bucaksız bir kalabalık, göz alabildiğine dalgalanıyordu. Türlü türlü, renk renk üniformalar, altın, gümüş, lâl, ipek, saten parıltıları içinde devam edip gidiyordu. Bu servet ve ihtişam içinde herkes mütevazı idi. Bu kudret ve zenginlik, onlar için alışılmış, benimsenmiş şeylerdi. Uzakta tımarlı süvarilerin binlerce atı görünüyordu. Gayet güzel, yüksek, bakımlı hayvanlardı».

«Türk cemiyetinin manzarası da, Türk ordusunun manzarasından farksızdır. Aynı sessizlik, servet içinde sadelik, kudretinden emin olanlara mahsus tevazu, halk tabakalarına kadar yayılmıştır. Türkler'den alacağımız dersler, sonsuzdur».

Abdülhak Hâmid'in Hayatı Boyunca Oturduğu Evler

YAZAN: FEHAM ÜLGEN

O DEVİRDE Boğaziçi'nin Rumeli sahilleri oldukça mâmûr ve kısmen kibar bir manzaraya mâlikti. Bebek'te vapur iskelesine hâkim penbe boyalı büyük ve haşmetli bir kâşâne vardı: Hekimbaşı Yalısı.

Bu yalının sağında oldukça büyük, solunda bundan daha küçük iki sahilhâne daha görülür. Mahmud Baba dergâhının bulunduğu şehidlik cephesine kadar uzanan bahçeleri birleşmiş olduğu için, bu üç mâlikânenin tek bir sahibi vardı: Reisül-ulemâ ve Hekimbaşı, Kazasker Abdülhak Molla.

Büyük yalıda kendisi, ortanca yalıda oğlu müverrih Hayrullah Efendi, küçük yalıda torunları Abdülhalik Nasuhi ve Hayrünnisa Hanım otururdu.

Abdülhak Hâmid, ortanca yalıda 1268 senesi Rebiülevvel ayının 10. cuma gecesi sabaha karşı, saat on ikiye on dakika kala oğlum Abdülhak Hâmid, mehd-i cihana kadem bastı. Mevlây-ı Müteâl Hazretleri âmâl-i sâliha ihsan eyleyüb, dünyada feyzyâb olarak tûl-i ömr ile muammer eyliye. Gurre-i Kânunu sâni, 1852 - Hayrullah) vesikasına göre doğdu. Bu vesikaya göre doğum, Milâdî 5 ocak 1852' dir.

Hâmid, Paris seyahati hariç, babasıyle Tahran'a gidinceye kadar bu yalıda yaşamıştır.

BÜYÜKÇAMLICA KÖŞKÜ

Abdülhak Molla'nın Bebek'teki yalılarından başka, Büyükçamlıca'da iki büyük; Beykoz çayırında bir küçük köşkü daha vardı.

Hâmid,

«Şehrin en yüksek civarında idim,
Bundan eflâke yakın bir yer dedim.
Arzın üstünde, cihanda müştehir,
Şehrimiz ulviyet mevkiince bir.
Şehrimizde «Çamlıca» en hoş tepe,
Gezdiğim yer onda en son Mortepe.»
.....

diye tavsifine giriştiği, bir takım macera-

Okuyucularımız, bu makalede Şâir-i Âzam Abdülhak Hâmid'in oturduğu evleri ve gezdiği yerleri bulacaktır.

lar geçirdiği Büyükçamlıca'da Selâmi Efendi türbesinin karşısındaki bu köşke sayfiyeye giderdi.

■

Annesi ile babasının çocukluk devirlerindeki muaşakaları burada canlanmış, nihayet burada evlenmişlerdi. Daha sonraları annesi Münteha Hanım-efendi burada ölmüş ve burada defnedilmiştir.

Hâmid, bu izdivaçtan doğan dördüncü varlıktı.

Bunun için Hâmid, «Vâlidem» adlı kitabında hâdiseyi şöyle anlatır:

.....

«Çerkesistanda bir küçük dereden
Koparıp taht-gâh-ı İslâm'ın
En cihangir, en karîb-i semâ,
En güzel noktasında: Çamlıca'da,
Bir büyük köşke ref' eden Sultan.

Çerkesistana hâkim olmasa o,
Olmasa halkı tâcir-i üserâ
Olmasa kızlar onda hep mahkûm,
Anadan doğma bir esaretle.

Vâlideyn olsa da masûn-ül-kahf,
İtikadımca herkesin orada,
O esar olmasa deli-i yesar.
Olmasa payitahtımızda mesağ

Bu esir almaca - oyunlarına.
Sahibi Ferid Efendi olan,
Dediğim köşkün ittisalinde,
Olmasa başka bir ikametgâh.
Olmasa onda bir küçük molla,
Sahib-i darın oğlu bir çelebî.

Olmasa komşular meyanında,
Âşıkî bir mukarenet mevcûd,
Olmasa hâsılı bu rabıtalar;
Bu hatâlar, bu hoş tesadüfler,
Ben de olmazdım, olmaya cesban.

Birinin nâm-ü şânı bir tarih,
Birinin hânedân-ı efsâne.
Oğlun nesli pür per-ü ziver,
Ufku bir harik-i duradûr.
Kızın ecdadı hak-ü haküster,
Karlar altında bir şeb-i medfun,
Oğul vâlidim, o kız da ninem.
Birinin aslı bir geniş mâzi.
Birinin aslı bir büyük nisyan.

İki köşkün biri bu kızcağızın,
Terbiyetgâhı, şimdi virâne.
Biri de haclegâhı, şimdi ahur.
Birinin pek yakın civarında,
Birinin karşısında, şimdi ise
Duruyor seng-i kabr-i pür-nûru
Ben onun oğlu, rûh-ı fâtiha-hân.»

Çamlıca köşkü üzerinde bu kadar duruşum, Hâmid'in hayat ve bir takım aşklarına sahne oluşundandır.

HÂMİD'İN PARİS'E BİRİNCİ GİDİŞİ

Hayrullah Efendi, Avrupa seyahatnâmesinde:

«1279, M. 1863 senesi eylûl ayı iptidâsında, oğlum Abdülhalik Nasuhi Bey ve biraderi Abdülhak Hâmid Efendi, müderrisînden Hoca Tahsin Efendi refakatlerinde ve Ömer Bilâl Ağa nam lala dahi maiyetlerinde olduğu halde, mesajeri vapurlarından Sirnus vapura râkiben azîmet eylemişlerdir» dediğine göre Hâmid, on bir yaşında Paris'e gitmiştir.

A. Hâmid, karısı Lüsyen Hanım'la.

PARİS'TEKİ İKAMETGÂHLARI

a) Monsieur Le Prince apartmanında 15 gün kaldıktan sonra,

b) Rue du Bac sokağında 75 numaralı eve yerleşmişler,

c) Hâmid, aynı sokakta Institut Hortus'e yatılı olarak verilmiş,

d) Babası Paris'e gelince, Hâmid, gündüzlüye çıkarılmıştır.

Matignon caddesinde, Rond Point du Champs - Elysées sokağında 8 odalı apartımana taşınmışlar. Babasının Paris'teki görevi bitince, Bebek'teki yalıya dönmüştür.

«Hâmid, Paris'teki ilk seyahat ihtisaslarını şöyle anlatır:

«Paris, diyordu.
Pek çok işitmişti Paris'i
On bir yaşında gördü. Ve girmişti
mektebe,
Mektep ikinci mertebe.
İrsî tahassüsât. -Ezelî saik-i hayat.
İrsî tahassüsâtına, ümmî zekâsına,
Kudret birinci medrese etmişti
Paris'i»

.....

KANLICA'DAKİ SAHİLHANE

Bir gün Fuad Paşa-zâde Nâzım Bey, Kanlıca yalısından yükelâ vapuruna bineceği sırada, füc'eten vefat etmiş, ailesi o yalıyı terketmek gereğini duyduklarında, Hâmid'in pederi Hayrullah Efendi, Fuad Paşa'ya yalısını teklif etti. Bu hadise ve teklif üzerine, aile beş, altı ay kadar mübadeleten Kanlıca'da oturmuştur.

■

HÂMİD'İN TAHRAN'A GİDİŞİ

Hâmid'in babası, 1281 (1865 M.) yılında Tahran'a orta elçi olarak tayin edilmiş, bu tâyin, kış aylarına rastladığından, ilkbaharda, Trabzon yoluyle, Hâmid'in hocası Bahaeddin Efendi ile birlikte yola çıkmışlardır.

Bebek yalısı, bu münasebetle İran sefiri Hüseyin Han'a kiralanmıştır. Hayrullah Efendi ailesi, dâmadları Sahib Molla'nın Rumelihisarı'ndaki, o zaman oturulmayan sahilhanesinde ve kısmen de halası Rabia Hanım-efendinin ikametgâhında kışı geçirmişlerdir.

İlk defa kiraya verilmiş olan yalı, daha önce muşamba döşenmesi için borç alınan beş yüz lira, senelerce ödenmediğinden, faizi ile on bin liraya yükselmiş, icra yoluyle haczen Abdülhak ailesinin elinden çıkmıştır.

■

Yalı bu suretle elden çıkınca, Hayrullah Efendi ailesi, Hâmid'in büyük halasının oğlu olan Ahmed Vefik Paşa'nın Rumelihisarı'ndaki yalısına geçici olarak taşınmışlardır.

Hayrullah Efendi, İran'da iken aldığı bir mektuptan keyfiyeti öğrenerek bir kalp krizi sonucu vefat etmiştir.

Hâmid, bu Tahran hayatını, «Yine Bir Hâtıra» şiirinde tasvir ve terennüme çalışır:

«İran-ı sühandan,
Şakird-i sebekana, fakat olmadı handan,
Bir mezbele hâlinde görülmüş idi önce.
Mebnâ-i mahabbet».
.....

TAHRAN DÖNÜŞÜ

1866'da babası öldükten sonra Hâmid, vazifesinden alındığından, hocasıyle beraber İstanbul'a döndü. Tahran'da bir buçuk yıl kadar, sefarethanedeki odasında kalmıştı.

Bebek'teki yalı satılmış olduğundan, aile derbeder bir hâle düşmüştü. Hâmid, Tahran'dan dönünce, aile fertlerini Ahmed Vefik Paşa'nın Rumelihisarı'ndaki yalısında buldu.

Bu aralık mevsim kış olduğundan, Çamlıca'ya gidemeyip, Üsküdar'da bilmediğimiz bir eve taşındılar.

■

Arada geçen zaman içinde; annesi, küçük hemşiresi Mihrünnisâ Hanım'la birlikte gâh babaannesinden kendi annesine intikal eden Büyükçamlıca'daki köşkte, gâh eniştesi Sahib Molla'nın Beykoz'daki yalı mülhakatından İncirliköy'deki küçük sayfiyede kaldılar.

BOZDOĞAN KEMERİNDEKİ KONAK

İkinci defa kışı, Ahmed Vefik Paşa'nın Bozdoğankemeri'ndeki konağında geçirdiler. İşte bu sırada Recâî-zâde Mahmud Ekrem Bey'le karşılaşıp tanıştı. Onun aracılığı ile Nâmık Kemal'le muhabere yolu ile tanışıklık kurdu.

Maceray-ı Aşk (1873), Sabr-ü Sebat (1875), İçli Kız (1875) ve Duhter-i Hindû (1875) bu devrenin mahsulleridir.

■

Hâmid'in agabeyi Abdülhalik Nasuhi Bey, yapılmakta olan Rumeli demiryolu hat komiseri olarak Edirne'de bulunmakta iken, Hayrullah Efendi ve Sahib Molla aileleri topluca Edirne'ye gittiler. Hâmid, orada, Fatma Hanım'la evlendi (1874). Yeni evliler, yedi, sekiz ay Edirne'de aile fertleriyle birlikte kaldılar. Buradan, Sahib Molla ailesi ile birlikte İstanbul'a dönüldü.

İNCİRKÖY'DE

Annesi, kız kardeşi ve hanımı ile birlikte İncirköy Bahçesi'nde evvelce oturdukları Karaköşk'e yerleşmişlerdir.

Hâmid, bu devreyi, — müsveddesini kaybettiğinden bitiremediği — okunabilen kısımları ile:

a) Ruhî ve şahsî kusurlarına
b) Edebî şahsiyetinin teşekkül tarzına,
c) Basılabilen eserleri hakkında şahsî telâkkilerine,
d) Resmî hayatına,

ait olmak üzere muhtelif kısımlara ayrılabilen — yarım kalmış manzum tercüme-i hâlinde:

«Gelüb İran'dan olub hâne-nişîn
Paris'e gittiğim eyyâma değin
Ki dokuz, on senelik meydandır,
O da bir medrese-î irfandır:
Anda üstâd-ı kerîm-ü-âzam
Sâmi Pâşâ ve Kemâl-ü Ekrem.
.....
Bâdehu «Duhter-i Hindû çıktı»
Ki hataât ile memlû çıktı.
İki, üç yeri vardır ancak
Bence tağyire sezâ olmayacak.
Basılıp sonra «Nazîfe» manzum,
Oldu noksân-ı bedîa mâlûm.
.....
Yirmi beş yaşlarına vâsıl idim,
Sahib-i aile bâ-hasıl idim.
Olmak isterdi nefs-i galib
Bir sefarette ikinci kâtip.
Oldu ihsan olunup ol hizmet,
Bir daha Paris'i görmek kısmet»

demektedir.

HÂMİD'İN PARİS'E İKİNCİ GİDİŞİ (1876 - 1879)

Hâmid, Paris sefareti ikinci kâtipliğine tayin edilince; annesi, kardeşi, eşi ve çocuklarını Edirne'deki ağabeyi Nasuhi Bey'in yanında bırakmıştır.

■

Paris'te La Fayette sokağındaki sefaret binasında oturmuştur.

Yaz aylarında Enghien, Ampère sayfiyelerinde ikamet etmiştir.

Bu Paris memuriyeti, edebiyatımızdaki yeniliğin ilk nüvesini ve hamlesini meydana getirmesine âmil olmuştur. Nitekim, yukarıda anılan «Terceme-i hâl» şiirinde:

«Sonra Paris'te yazub «Nesteren»i
Eyledüm tecrübe şi'r-i güheni,
Yani Türkîde olan vezn-i hecâ
Ki odur mağraz için tarz-ı becâ.
.....
Anda Korney'le Rasinler, Müseler,
Hele Viktor Hügo, Volter, Molyer,
Eyleyüb arz-ı kemâlât bana,
Eyleyüb aczimi isbat bana.
Bunların şiirine ettim dikkat:
Ya hakikat idi ya hikmet,
Hem de gayetle tabîî ve selis,
Gâh tesirinde mânend-i nesis.
Gelüb hayret bana, kaldım mahsur
Düşünüb kendimi oldum meftur,
Buna taklid değilken haddim,
Başka bir yolda yazarken ceddim,
Eyleyüb ye's ile bir gün cür'et,
Tarz-ı garbî dedim olsun âdet

O zaman yazmış idim «Sahrâ»yı,
Keşfedermişce yeni dünyayı.

demektedir.

■

Paris'ten izinli olarak ayrılıp İstanbul'a geldiği zaman azledilmiştir. Hâmid, hâtırâtında: «Benim vazife-i kitâbeti ifa edecek yerde, ihmal ve daima edebiyat ile iştigal edüp, Paris'te «Nesteren» nâmı ile rızay-ı âliye gayr-ı muvafık bir eser tab' ettirmiş olduğumu bir sûret-i hafiyede arz ve iblâğ edenler olmuş» diyor.

ACIMUSLUK'TAKİ KONAK (1879 - 1881)

O zaman ağabeyi Nasûhî Bey, İstanbul şehremaneti idare meclisi reisi idi. Bütün aile, Edirne'den İstanbul'a nakletmiş, Acımusluk'taki konakta oturmakta idiler. Bu mazuliyet devresi uzun sürdü. Bu devrede: Sahrâ, Belde, Nazîfe, Tezer, Eşber, Bir Sefilenin hasb-ı Hâli'ni yazmış bulunduğunu kaydeder.

Nitekim, yine manzum terceme-i hâlinde:

«Geldim İstanbul'a «Târık» çıktı
O zaman tab'a muvafık çıktı.
İki, üç yıl kadar ettim rahat,
Ki, o esnada bulup bir fırsat,
Tezer'i, Eşber'i neşrettimdi.
Bunları hiç de beğenmem şimdi.
.....
Daha yazdımsa da bir hayli eser,
Yoğidi tab'ıma imkân-ı diğer,
Sonra Berlin'e oldum memur,
Olmadı o semte gitmek makdur.»

RİZE'DE (1881)

Mazuliyet uzun sürdüğünden, bittabi pek huzursuz idi. O sıralarda, kader, Hâmid'e bir cilve gösterir: Vaktiyle büyükbabasının alıp sonra sattığı, ağabeyinin çocukken beraber oynadıkları bir zenci köle, o tarihten yarım asır sonra dârüssaâde ağası olmuş, eski adı Nezir olan bu siyâhî, II. Abdülhamid devrinde Hâfız Behram Ağa olmuş. Bu adamın aracılığı ile Berlin sefareti kâtipliğine tâyin edilmiş ise de, Hâmid, bin bir hissin tesiriyle tereddüd etmekte bulunduğu sırada, ağabeyi Nasûhî Bey, Rize mutasarrıflığına tayin edilir. Bütün aile efradı ile birlikte Rize'ye gidilir.

■

Hâmid, nezârete «Batum - Odesa yolu ile Almanya'ya gideceğim» dediği ve ağabeyinin de telkin ve tavsiyesi ile Rize'den Batum'a küçük motorlarla, Batum'dan vapura binerek Odesa'ya gitmiş, oradan ileriye gitmeyerek, Odesa'daki baş şehbender Hristidi Efendi'ye, «Hariciye Nezâretine, benim tecennün ettiğimi yazınız, şifa bulmak için Hekimbaşılar nezdine döneceğim» diyerek, vapurla Rize'ye dönmüştür. Böylece bir süre Rize'de kalmışlardır.

«İbn-i Mûsâ» adındaki eserini burada tebyiz ve ikmal etmiş ve bu sırada Hazine-i Evrak dergisinde neşredilen manzume ve mensureleri yazmıştır.

Hâmid'in babası Hayrullah Efendi.

ŞEHBENDERLİKLE POTİ'DE (Eylûl 1881)

Hâmid, nihayet müracaatı üzerine, Rusya'daki Poti şehbenderliğine tayin edilmiştir. Refikası ve çocukları ile ve ağabeyinin özel kâtibi Nesip Bey ve Ahmed Ağa ile birlikte, direkli bir yelkenli gemiyle Rize'den Poti'ye varmışlardır.

Poti'de şehbenderhâneye inerler. Üç ay kadar orada kalır ve günün birinde ailesi ve çocuklarıyle Rize'ye döner.

Poti'de yazdığı şiirler arasında «Bir Sefil'in Tesellisi» ki — Hazine-i Evrak dergisinin 27. sayısının 417. sayfasında yayınlanmıştır — yirmi kıt'a olan bu şiirin 10. kıt'asında belirtilen fikir, câlib-i dikkattır:

«Bir zümreye bir fert mi kılmakta hükûmet?
Sizlerde de cârî mi o ahkâm-ı hasîse,
Bizlerde olan hîle ve iğfâl-ü desîse,
Ol kibr-ü gurur ve garaz-ü harb-ü husumet?»

Bu şiirin yazıldığı 1881'den kırk dört yıl sonra Hâmid'e, Ankara'da Türk Ocağı merkez heyeti tarafından Şehir Kulübü'nde şerefine verilen ziyafet sırasında yapılan konuşmalara verdiği cevabî nutkunda: «... Âsârımı tedkik edenler bilirler ki kulunuz, pek eski bir cumhuriyetçiyim. Hayat-ı edebiyem, istibdattan feryad ile geçmiştir. Hayat-ı resmiyem, bir üniformadan ibarettir. Bu hakikat, bütün uryanlığı ile bir gün meydana çıkacaktır...» diye açıklamıştır (Hâkimiyet-i Millîye, 13.11.1925).

Tamamlanmamış manzum terceme-i hâlinde:

«Poti şehbenderi oldum gittim,
Anda üç ay kadar ârâm ettim»

der.

GOLOS'DA (1882)

Rize'den yaptığı müracaat üzerine Yunanistan'da Golos başşehbenderliğine tâyin edilen Hâmid, ailesi ile oraya gitmiş, bir buçuk yıl kadar kalmıştır. Hâmid, Golos'daki evini şöyle tasvir eder:

«İçinde, Hazret-i İsâ'nın, ruhâniyeti tutuşan bir zeytin ormanına, tuttuğumuz evin nezareti ve ufuklara îtilâ eden, dağların, yeşil tepelerinde ise bir İslâmiyet işareti olmakda yalnız bu manzarayı cây-i tefekkür bulmuş idim...»

«Golos'a sonra gidip şehbender,
On sekiz mâh bulundum bu sefer,»

Burada, refikası Fatma Hanım'ın hastalığı beliriyor.

Bronşit denilmekle beraber, verem olduğu anlaşıldığından, tedavi için İstanbul'a geliyorlar.

BÜYÜKADA VE ÇAMLICA'DA

Büyükçamlıca'da, kendi köşklerinde; bir süre de Büyükada'da — üstadları arasında saydığı Sâmî Paşa'nın oğlu — sevgili arkadaşı Bâkî Bey'in evinde misafir kalıyorlar. Fatma Hanım burada şifaya yüz tutuyor.

Hastalık bahsinde tabibler arasında yanlış teşhisler konuyor. Tedavi konuları, Hâmid'i şaşırtıyor. Sıcak bir iklim, hastaya iyi gelir diye tavsiye ediliyor. Bunun için Bombay Başşehbenderliği'ne tâyin ediliyor. **(Devamı var)**

ESKİ İSTANBUL'DA

YAZAN: REŞAD EKREM KOÇU

XIX. ASRIN ortalarına kadar İstanbul'da erkekler ve erkek çocuklar denize, etrafında ve civarında Müslüman evleri bulunmayan yerlerden, açıkta soyunup, tıpkı sıcak çarşı hamamlarında olduğu gibi bir peştemal sarınarak, yahut iç donlarıyle girmişlerdir. Evliyâ Çelebî, Salacak sahilini ve Kâğıthane deresi boyunu tasvir ederken: «... Cümle dilberan mâh-ı temmuzda deryâda çimerler... mukaşşer bâdâm (kabuğu soyulmuş badem) gül penbe misâl vücûd-ı nâzeninlerin, nilgûn (lâcivert) ibrişim futalara (peştemallara) sarup mâhîler gibi gavvaslık iderler...» diyor.

İstanbul'un denize en yakın şöhretli yerlerinden biri Kumkapı sahili olagelmişti, öyle ki, XVII. asırda bir türküde adı geçer:

Edirne Tunca suyunda
Bursa'nın kaplıcasında
Istanbul'un Kumpakusu'nda
Deniz melekleri oynar...

Denize girmekten murad, eğlence değil, sadece atlama ve yüzme, bir spor ve yıkanma olarak bilinmiş; onun içindir ki, denize girmeye daima derin sular aranmış; İstanbul'un zamanımızdaki şöhretli plajları, denize girme mevsimlerinde asırlar boyunca hâlî kumsallar olmuştur. İstanbul halkı, denize girme zamanını da: «Karpuz kabuğu denize düştüğü zaman» diye tayin etmiştir.

Müslim, gayr-ı Müslim kadınlar, kızlar, geçen asır ortalarına kadar denize girmemişlerdir.

İstanbul'da ilk deniz hamamları XIX. asır ortasında yapılmıştır; ilk deniz hamamının hangi yıl, nerede ve kimin tarafından kurulduğunu tesbit edemedik. İstanbul'da, kadın ve kızların denize girmesi de, deniz hamamlarının kurulması ile beraber başlamıştır.

Kalender adında bir halk şâirinin Çardak iskelesi yeniçeri kahvehânesi şânında yazılmış yirmi kıt'alık bir destanı vardır. Bu destanda adı geçen kahvehânenin yanında bir deniz hamamından şu iki kıt'a ile bahsediliyor:

Kurulu kurbünde deniz hamamı
Istanbul'u tutmuş şöhret-i nâmı
Görürsün uryan nice gül-endâmı
Her biri bir semtin bir mehpâresi

Biz bu destanın devrinde değil, 1826' dan, yeniçeri ocağının kaldırılmasından, hattâ çok sonra devam edegelen hâtıralar dinlenerek yazıldığını tahmin ediyoruz; buna rağmen, İstanbul'un ilk deniz hamamı olarak Çardak iskelesi hamamını göstermek, kuruluş tarihini de 1826 ile 1850 arasında geçen çeyrek asır içinde tesbit etmek belki mümkündür. Eminönü - Karaköy arasındaki eski köprünün, Eminönü başına yakın ve Haliç tarafında bir deniz hamamı yapılmış olması da, İstanbul'un ilk deniz hamamı olan Çardak iskelesi hamamının hâtırasının devam ettirilmesi gibi görünür.

İkinci deniz hamamının Salıpazarı sahilinde, üçüncüsünün de Kumkapı sahilinde kurulduğunu tahmin ediyoruz.

DENİZ HAMAMLARI

İlk kurulmaya başladıkları andan bu yana, deniz hamamları, hususî ve umumî olmak üzere ikiye ayrılır.

Hususî hamamlar, büyük yalıların, yalı leb-i deryâda ise hemen yanı başında, eğer yalının önünde rıhtımlı bir saha varsa, yalının önüne yapılırdı; yapılır ve artık bir daha bozulmazdı. Baharda, kış denizinin tahribatı tamir edilir, dışı boyanırdı; deniz üstünde süslü, zarif ahşap odacıklar idi; denize çakılmış kazıklar üstüne kurulur, içerden, ortası havuz hâlinde, yandan deniz yüzünden üstü tahta perde ile kapatılmış, dışardan içi görülmez, içinde yüzen, yıkananlar da dışarısını göremezdi.

Erkekler, oğlan çocukları, daha yerinde tâbir ile, beylerle küçük beyler, denize hamamdan girerler, tahta perde altından dışarı çıkarlardı; fakat hanımlar, küçük hanımlar, lutfen denize girmelerine izin verilmiş halayıklar, pek mükemmel yüzme de bilseler, tahta perde dışına çıkamazlardı. Hususî deniz hamamlarının bina şekli, büyüklüğü, dışının süsü, içinin konforu, yalı sahibinin kudretine, zevkine bağlı kalmıştır.

UMUMÎ HAMAMLAR

Umumî hamamlara gelince, erkekler hamamı ve kadınlar hamamı olarak ikiye ayrılır; bazı semtlerde, meselâ Kumkapı'da ve Salıpazarı'nda, yalnız erkek hamamı kurulurdu; bazı semtlerde de, yekdiğerinden uzakça, çifte hamam olarak kurulurdu; iki hamam arasındaki mesafe, seslerin, erkekler hamamından işitilemeyeceği esası ile tesbit edilmişti.

Aşağıdaki satırları, aziz dostumuz merhum Halûk Şehsüvaroğlu'nun bir makalesinden alıyoruz:

«Deniz hamamı, Istanbul'da XIX. asrın getirdiği bir yeniliktir. Boğaziçi'nin ve Marmara'nın hangi yerlerinde umumî deniz hamamları yapılacağı, şehremanetince tesbit edilmişti. Bu yerlerin şenliğine, masrafına göre bir, üç, beş sene için müzayede ile ihalesi yapılırdı.

«1867 senesinde Istanbul kıyılarında altmış iki hamam vardı. Bazı yerlerde yalnız erkeklere mahsus hamamlar olur, bazı kıyılarda ise kadın ve erkeklere mahsus ayrı hamamlar bulunurdu. Böyle çift hamamlar, birbirinden ses duyulmayacak şekilde yapılırdı.

«Deniz hamamları, büyüklükleri ve inşaları itibarıyle üç sınıfa ayrılmıştı. Bunların bazıları kırk zira' boyunda ve yirmi dört zira' eninde olur, diğerleri de muayyen ölçülerde yapılırdı.

«Deniz hamamları akıntılı sularda kazıklar üstünde ahşap olarak, suya dayanır, çürümez kerestelerle kurulurdu.

«Hamamların derinlikleri ekseriyetle iki arşın olurdu. Bilhassa erkek hamamlarında bir kahve ocağı bulunur, kahve, çay, gazoz, limonata satılırdı.

«Sarhoş ve bî-edep olarak gelenler hamama kabûl edilmezlerdi. Her hamamda şehremaneti tarafından tâyin edilmiş birer çavuş oturur ve bunlar, nizamlara, umumî edebe aykırı bulunulmamasına dikkat ederlerdi. Çavuşların aylıkları, hamamların hasılâtından ödenirdi.

«Hamamlarda, şehremanetinin verdiği nümunelere göre lüzumu kadar donlar ve peştemallar bulundurulur, kendi iç donunu ıslatmak istemeyen ve bir peştemal da getirmemiş olanlara, arzusuna göre, bir kuruş karşılığı bir don veya peştemal verilirdi; ayrıca yüzme bilmeyenlere öğretmek, icabında yüzenlerin istimdâdına koşmak için birkaç usta yüzücü bulundurulurdu.

«Geçen asır sonlarında Istanbul'da umumî deniz hamamı kurulan semtler şunlardır: Yeşilköy, Bakırköy, Samatya, Yenikapı, Kumkapı, Çatladıkapı, Ahırkapı, Salıpazarı, Fındıklı, Kuruçeşme, Ortaköy, İstinye, Tarabya, Büyükdere, Yenimahalle, Beykoz, Paşabahçesi, Kuleli, Çengelköy, Beylerbeyi, Üsküdar, Salacak, Moda, Fenerbahçe, Caddebostan, Bostancı, Kartal, Maltepe, Pendik, Tuzla».

«1869 senesinde, Kabataş'ta Rikâb-ı Hümâyûn bölükleriyle, sair saray bendegânı için yeni bir deniz hamamı yapılmıştı».

Umumî deniz hamamlarının değişmez yapı şekilleri şu idi: Deniz dibine çakılan kazıklar üzerinde inşa edilen deniz hamamı, suyu derin sahilde hemen oracıkta kurulur ve deniz hamamına, karadan bir köprücük ile geçilip girilir. Sığlık sahillerde ise, matlup derinliği buluncaya kadar, açıkta kurulur ve sahilden hamama, yine kazıklar üstünde çatılmış bir tahta köprü ile gidilirdi.

Denize girme mevsimine geçince, kış ağzında deniz hamamları sökülür, kerestesi gelecek yaz kurulmak üzere bir ardiyede saklanır, kışın sadece çakılmış kazıklar kalırdı.

Bir deniz hamamı, kaba bir teşbih ile kazıklar üstüne konmuş gayet muazzam bir anbalaj sandığına benzer. Erkek hamamı ile kadın hamamı arasında ufak bir plan farkı vardır. Şöyle ki:

Kadınlar hamamının içi fırdolayı soyunma peyke ve odalardır; bunların önünde, korkuluk dar bir yol vardır, buradan denize salınmış bir veya birkaç merdivenle hamamın ortasında etrafı tahta perde ile kapanmış denize inilir.

Erkekler hamamının içi de, bu planın aynıdır. Erkekler hamamının fazlası, hamamın dışında fırdolayı ikinci bir balkon yolun bulunmasıdır. Gençler buradan denize atlarlar; eğer kenarına peyke de yapılmış ise, otururlar, güneşlenirlerdi.

Resimli Tarih mecmuasında imzasız bir makalede, deniz hamamı şöyle tarif ediliyor:

«Tamamen tahtadan direkler üzerine oturtulmuş olarak yapılır, içinde, birkaç soyunma odası bulunurdu. Bu hamamları sahile bağlayan yine tahta bir köprü yapılır, salaşları tepesine gerilmiş çamaşır iplerindeki peştemalları, kurumak için güneşte çırpınıp dururlardı. Şiddetli lodoslarda yerlerinden koparlar, yıkılırlardı.

«Kadınlar hamamı ile erkekler hamamı arasında polis sandalı mekik dokurdu. Şiddetle yasak olduğu hâlde, erkeklerden hamamın sınırını aşıp, kadınlar hamamı yanına kadar gidenler, çıplak kadın dikiz etmeye çalışanlar olurdu...»

Bizde deniz mayosu, plajların kıymetlendiği Cumhuriyet devrinde kullanılmaya başlanmıştır. Erkeklerin iç donu yahut peştemal sararak denize girdikleri deniz hamamlarında kadınlar, ya boğazdan ayak bileklerine kadar uzanan bir gecelik gömleği ile denize girer, yahut «denizlik» denilen çiçekli basmalardan hususî kisvelerini giyerlerdi. Bir bluz ve bir dondan mürekkep denizlik kaplı bir kisve idi. Donun parçaları, en kısası diz kapağı altına kadar iner, baldırları da kısmen, don paçalarına dikilen danteller veya kırmalı süsler örterdi.

Göğüslük bulûzun yakası kapalı, kolları da dirseğe kadar inerdi. Denizlik, bazan bulûz ve don ekli, zamanımızdaki işçi, amele tulumları kesiminde yapılırdı.

Zamanımızda Istanbul'da deniz hamamı kalmamış gibidir. Biri Bostancı'da, biri Moda'da, iki yer her ne kadar deniz hamamı adını taşıyorsa da, Istanbul'un eski deniz hamamları ile hiçbir ilgileri yoktur. Bostancı deniz hamamı, eski hamamlara şeklen benzer gibidir; fakat Moda hamamı, hiçbir yönden eski hamam tipi ile ilgisi olmayan, kendine has güzellikte ve azamette bir müessesedir.

Pitoresk ahşap yapıları, üstlerinde kocaman donanma bayrakları gibi sallanan siyahlı, kırmızılı, sarılı peştemalları ile eski deniz hamamları ressamlarımız için de câzip bir konu olmuştur. Halil Paşa ile Ahmed Münib Bey'in «Deniz Hamamı» adını taşıyan birer tablosu vardır

Evliyâ Çelebî'den Seçmeler: 5

SIVAS VE ÇEVRESİ

SADELESTİREN: ATSIZ

HAZRET-İ Zekeriya zamanındaki Maraş Kayseri «Cimcime», Maraş'ı kurmuştur. Bunun kardeşi de Sıvas'ı yaptırmıştır. Bazı tarihler bunu Keyûmers Şah (1) yaptı, derler. Bazıları da Dahhâk-i Mârî'ye (2) nisbet ederler. Keyûmers, Sıvas'ta gömülüdür. Bunun zamanında Sıvas'ta ekilmedik tarla kalmazmış. Tâ Kızılırmak kıyısına kadar mâmûr olurmuş. Sonra nice padişahlara geçmiş, sonunda Bağdad Halîfesi Harun Reşid zamanında Seyyid Cafer Gazi'nin himmetiyle Müslümanlar'ın eline girmiştir. Sonra Danişmend Hanedânı'ndan Niksar Fâtihi Sultan Melik Gazi, Selçuklular'ın yardımıyle tekrar fethetmiştir. Sonra Yıldırım Bâyezid Han, Türkmenler elinden almış ise de, Timur'un çıkışında önüne ilk defa Sıvas rastlamıştır. Ahalisi, ilk tahsildeki nice bin çocuğun boyunlarına Kur'ân takarak Timur'u karşılamaya çıkartmışlarsa da, demir yürekli nursuz mel'un bunları atlara çiğnetmiştir ve 7 gün kalarak, 70.000 bilgin ve ahaliyi kılıçtan geçirmiştir. Bu suretle kaleyi dahi harab etmiştir ki, harabesi hâlâ görülmektedir (3). Halk dilinde «sana bir iş edeyim ki, Timurleng, Sıvas'a etmemiş ola» derler.

Timur, Nasreddin Hoca ile görüştüğünde Hoca, Timur'a «Niçin Sıvas'ta 40.000 çocuğu Tatar atlarına çiğnetip, 70.000 Tanrı yaratığını öldürdünüz?» dediği zaman, Timur'un cevabı şöyle olmuştur: «Sıvaslılar, yüce Kur'ân mahlûktur diyerek ve muhaddisleri mensuh âyetlere nazîreler uydurarak, Kur'ân'ı Kur'ân'lıktan çıkarmışlardı. Çocukları zinâ mahsulü idi. İhtiyarları Şiî, Hurûfî, Cebrî, Kaderî mezheplerine girmişlerdi. Dünyayı düzeltmek için üzerlerine yürüyerek, şehirlerini harab ettim. Senin hatırın için şehrini sana bağışladım. Korkma, harab etmem (4)».

1) Eski İran'ın destanî hükümdarlarından.

2) Bu da öyle.

3) Timur'un tahripkârlığı hakkında umumîyetle gayet büyük mübalâgalar yapılmıştır. Bunların çoğu, Timur'un çok sonra yazılan tarihlerde görülen rivayet kabilinden şeylerdir. Ellerinde Kur'ân olan çocukların atlılara çiğnetilmesi de böyle bir uydurmadır. Yalnız, savaşla alınan şehirlerin askerce yağma edilmesi o devrin askerî âdetlerindendi ve bütün ordular tarafından tatbik olunmuştu.

4) Timur'un böyle şeyler söylediği tasavvur dahi olunamaz. Zaten Nasreddin Hoca ile çağdaş değillerdi.

Sonra Yıldırım Han ile çarpışmıştır ki, evvelce anlatılmıştır.

Sonra, Çelebî Sultan Mehmed müstakil padişah oldukta Sıvas'ı imar etmeye başlayıp, iki kale yaptırdı. Daha sonra Bâyezid-i Velî zamanında Acem şahı, Erzurum, Kemah, Sıvas, Tokat taraflarını mevrus mülküm diye, istilâ etti.

Sonra Yavuz Sultan Selim, 921 Hicrî tarihinde bunları Acem'den geri almıştır.

Murtaza Paşa Efendimiz'e vezirlikle Sıvas ihsan olunduktan sonra ben, Haleb'den Urfa, Rakka, Haran, Maraş, Kayseri cihetlerine dört ay seyahat ederek Sıvas'a gelip kendileriyle sohbet şerefine nâil oldum. Paşa Kalesi'nde, saraya bitişik «Çavuşoğlu» evini bana konak olarak ihsan edip tayınlarımı da fazlasıyle gönderdi. Ben de Defterdar'ın ve şer'î sicillerin kayıtlarına bakarak, Sıvas'ın büyük yapılarını yazdım.

Kanunî Sultan Süleyman kanunnâmesi'ne göre Sıvas Veziri'nin hassı 9 kere 100.000 akçadır. 48 zeameti ve 928 tımarı vardır. Sıvas eyâletinde şu sancaklar vardır: Amasya, Çorum, Bozok (Yozgat), Divriği, Canik (Samsun), Arapgir, Sıvas sancakları.

Sıvas Sancağı paşa merkezidir. Hazine Defterdarı yoktur. Defter Kethudâsı'nın hası 80.200 akçadır. Tımar Defterdarı'ninki 62.550 akçadır. Çavuşlar Kethudâsı, Çavuşlar Emîni vardır. Bütün sancağı ile askeri 3.133 kılıçtır. Zeametlileri, tımarlıları, kanun üzere Cebelileri ile 10.000 seçme askeri olur. Bütün bu askerin yıllık mahsulü 13.187.327 akçadır.

300 akçalık yüce kazadır. Nahiyelerinden, Mollasına 6.000 kuruş hâsıl olur. Vezirine kanun üzere 40.000 kuruş olur. Hanefî mezhebinden kadısı vardır. Sipah Kethudâ yeri, Yeniçeri serdarı, Şehir Nâibi, Muhtesibi, Bacdârı, Kapancısı vardır.

Sıvas şehrinin kuzey yönü arkasındaki dağlara «Seyib Nişan Dağı», «Tuz Asar Dağı» derler. Sıvas, o yüksek dağların eteğindedir. Bütün evlerinin yüzü kıble yönüne, Sıvas ovasının Eğri Köprü tarafına bakar. Timur'un harab ettiği aşağı kale, düz bir yerdedir ki, çepeçevre büyüklüğü 10.500 adımdır. Gerçi haraptır ama, gayet sağlam ve dayanıklı, dolma horasanla yapılmış, taştan büyük bir yapıdır. Yer yer burçları ve duvarları vardır ama, nice yerleri haraptır. Yine az bir gayretle onarılması mümkündür.

Bu harap hisarın çevresinde 5 kapı vardır: Batıda «Kayseri Kapısı», doğuda «Palaş Kapısı», yine doğuda «Tokmak Kapısı», kuzeyde «Cancun Kapısı», yine kuzeyde «Selepür Kapısı».

Bu kale kapıya muhtaç değildir. Arabalar girer. Bu aşağı varoş kalesi içinde 4.600 bağsız, bahçesiz, güzel suları olan ev vardır. Mahalleleri 40 tanedir.

Kayseri Kapısı Mahallesi Ermeni'dir. Burası iki mahalle olup, biri de Rum mahallesidir.

En meşhur mahalleleri şunlardır: «Ağca Yüke», «Örtülüpınar», «Köhnecivan», «Çarşı», «Meydan», «Oğlançavuş», «Ağadeğirmeni», «Berezcitarlası», «Baldırpazar, «Sıkçoban», «Kaleardı», «Hacı Zâhid», «Ulucami», «Pulurtepe».

İki kalesi, birbirlerinden bir ok atımı uzaktır. Birisi kıble yönündeki yüksek kalesi olup, Çelebî Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Kare şeklinde, hendeksiz, yalın kat, iki kapılı, topraklı bir tepe üzerindedir. İşlek kapısı kıbleye doğru, aşağı şehre açıktır. Bir kapısı doğuya bakar. Bu kapı daima kapalıdır.

İçinde 200 nefer evi, bir camisi, yiyecek anbarları, su sarnıçları, cebehanesi, 40 kadar eski şâhî topu vardır. Bu kale bütün şehre havalelidir. Paşakalesi'nden yüksektir.

İç kale, Paşahisarı'dır. Bütün Osmanlı ülkesinde beylerbeyileri ve vezirler iç kalelerde oturagelmişlerdir. Ama Diyarıbekir'de, Sıvas'ta, paşaların iç kalede oturmamaları kanundur. Çünkü bu Sıvas'ta paşanın oturduğu aşağı hisara, yukarı iç kale hisarı hâkimdir. Paşası isyan etse aman vermeyip, yukarıhisar topları, paşa hisarını harab eder. Ama bu Paşahisarı'nı Timur harab etmezden önce 586 tarihinde (= 8 şubat 1190 - 28 ocak 1191) Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad (5) tamir ettirmiştir. Çepeçevre iki kat yont-

5) Evliyâ Çelebî'nin «Selçuklu Sultan Alâeddin Keykubad» hakkındaki verdiği tarih çok yanlıştır. Alâeddin Keykubad, Hicrî 616 - 634 (Milâdî: 1219 - 1236) yılları arasında hüküm-darlık etmiştir. Evliyâ Çelebî'nin kaydettiği tarihte Anadolu Selçukluları tahtında II. Kılıç-Arslan bulunuyordu.

Sıvas'ta Çifteminare.

ma taşla yapılmış sağlam bir kaledir. Çevresi 1.500 adımdır. Alçak bir hendeği vardır ki, kaleyi kuşatmıştır. 26 kulesi ve 600 çıkıntısı vardır. Duvarının boyu 27 mülkî zirâdır. İki kapısı var. Biri kuzeye, dağ yolu tarafına, şehzadelerin mezaristanına çıkar. İki kat demir kapıdır. Ağa dizdârı, gözcüleri kapının iç yüzünde gözcülük ederler. Bir kapısı da kıble yönüne açıktır. Aşağı şehre gider.

Bu kalenin içinde 300 tane kasvetli, bağsız ve bahçesiz, toprak örtülü ev vardır. Paşa sarayı buradadır. Evvelce kaba bir saraydı. Murtaza Paşa Efendimiz birçok odalarla sofa ve dîvânhâne, içoğlanlarına odalar ve bir hamam yaptırıp, ihyâ etti. Bu kalede dahi 1 cami, 1 hamam, 1 medrese vardır. 10 kadar küçük dükkânı vardır.

Aşağı kale, yukarı kaleden daha mâmûr ve güzeldir. Zîra paşa burada oturduğu için haftada dört kere dîvân olup, büyük toplantı yapılır.

Bu kale, dağ eteğinde olduğu için, kare şeklindedir. Gayet güzel suları vardır. Ama öbür Yüksekkale, halkın geçiş yolu üzerinde olmadığı için insanlar oraya gitmez. Lâkin Celâlî korkusundan şehir ilerigelenlerinin bütün kıymetli eşyaları bu Yukarıkale'de saklıdır.

Bu Sıvas şehrinin bu iki iç kalesi ile Timur'un harab ettiği aşağı varoş kalesinin içinde ve dışında 6.060 ev vardır.

CAMİLER

«Ulucami»: Aşağı varoşta, bedesten yakınındadır. Boyu ve eni ikişer yüz ayak olan eski bir camidir. Sultan Kılıç-Arslan tarafından yaptırılmıştır. Bir minaresi var. Toprakla örtülü mâmûr bir yapıdır. Fakat caminin kaç sütun üzerine kurulmuş olduğunu öğrenemedim.

«Kızılcami»: Bir minareli, eski bir mâbeddir.

«Sıvasî Efendi Camii»: Bir minareli, yeni yapılmış bir camidir. Cami içinde daima tevhîd söylenir.

«Mûsâ Efendi Camii»: Sağlam bir yapıdır.

«Kilise Camii».

«Koca Hasan Paşa Camii»: Pazar yerindedir. Bu paşa, Sıvas eyâleti valisi iken helâl mal ile bu camiyi yapmış. Gece gündüz kalabalık cemaati vardır. Dört tarafındaki dükkânlar ve «Kuyumcular Çarşısı» hep bunun evkafıdır. Kıble kapısı üzerindeki tarihe göre Hicrî 972'de (= 9 ağustos 1564 - 28 temmuz 1565).

«Yukarıkale Camii».

«Aşağıkale Camii».

Bunlardan başka birçok mahalle mescidi vardır. Her mahallede birer, ikişer zaviye bulunur. Çünkü halkı gayet dindardır.

MEDRESELER

«Kızılmedrese» derler, ibretle bakılacak bir medrese vardır ki, İslâm ülkelerinde öyle bir ilim yurdu ne yapılmıştır, ne de yapılır. Timur gördükte, yapısına hayran kalmıştır. Kale kapısı gibi yüce bir kapısı vardır ki, gören adamın aklı dağılır. Yapan üstad, bu kapının sağ ve solundaki kademelere, Tanrı'nın kudret eliyle yarattığı çiçeklerin şekillerini öyle nakşetmiştir ki, gören, türlü renklerle yapılmış bir büyü sanır. Kapı üzerindeki Arapça tari-

Sivas'taki eski eserlerden Gök Medrese

he göre Mesud oğlu Kılıç-Arslan tarafından 569 yılında yaptırılmıştır. Zamanla felek nice yerlerini bozmuştur. Bu medrese cidden görülmeye lâyık olup, bütün seyyahların dilinde övülüp durur. Medrese içinde üstlü altlı 80 oda vardır. Talebe efendiler kışın alt, yazın üst odalarda oturup tahsile gayret ederler. Vaktiyle, kuvvetli evkafı sayesinde her gün talebeye iki defa tatlılı nefis yemekler fağfûrî kâselerle bol bol verilirmiş. Ama bugün talebeleri birer hasıra bile mâlik olmayan iyi ahlâklı, dini bütün kimselerdir. Tanrı mâmûr eyleye.

«Hamam Medresesi»: Yüksek kale altındadır. Kimin tarafından yapıldığını bilmiyorum.

«Aşağıhisar Medresesi»: Paşa Sarayı yakınında olduğu için talebesi çoktur.

Hasan Paşa Medresesi»: Aşağı Varoş'taki camisinin haremi çevresinde talebe odalarıdır.

«Sıvasî Efendi Medresesi».

140 tane de sıbyan mektebi vardır. 40 tanesinin evkafı sağlamdır. Ötekiler, ücretsiz mektepler olup, yalnız bazılarında muallimler çocuklara ücretle ders verir.

TEKKELER

11 tane tekke vardır. Meşhurları şunlardır:

«Arpacıoğlu Efendi Tekkesi», «Sıvasî Efendi Tekkesi», «Halâtî Tekkesi», «Sahib-i Rûmî» yahut «Abdülvehhâb Gazi Tekkesi»: Şehrin dışında, bir kaya üzerindedir.

HANLAR:

Küçük, büyük 18 tanedir. Meşhurları şunlardır:

«Behram Ağa Hanı»: Saraçhane içinde yeni yapılmış güzel bir han olup, 50 ocaktır (6).

«Kapan Hanı»: Evvelkine yakındır.

«Hasan Paşa Hanı»: Birçokları buna «Muhtesib Hanı» derler. Çünkü «Muhtesib Ağa» burada oturup idare eder.

«Kaşıkçıoğlu Hanı», «Şeyh Efendi Hanı», «Nalbandlar Hanı», «İbrahim Efendi Hanı», «Taş Han».

HAMAMLAR

«Koca Hüseyin Paşa Hamamı»: Köprü başındadır. Eski bir hamam olduğundan, Kanunî Sultan Süleyman Han ve Bağdad Fâtihi Murad Han girip yıkanmışlardır. Padişahlar girdiği için şimdi kapalıdır. Kimse girip yıkanamaz.

«Eski Hasan Paşa Hamamı»: Kale altındadır.

6) Her odada bir ocak bulunduğuna göre, 50 oda demektir.

«Meydan Hamamı»: Pazar Meydanı'ndadır.

«Taş Han Hamamı», «Medrese Hamamı», «Paşa Kalesi Hamamı».

Bu hamamlar hep çiftedir (7). Bunlardan başka 118 kadar saray vesair hânedân hamamları vardır.

ÇEŞMELER

45 kadar hayat suyu gibi güzel sulu çeşmesi vardır. Suları hep şehrin kuzeyindeki «Sap Nişan Dağı»ndan ve «Tuzhisar Tepeleri»nden gelir. En meşhur çeşmeleri şunlardır:

«Kale çeşmesi», «Kuyumcular Bedesteni çeşmesi», «Pazar yeri çeşmesi», «Medrese çeşmesi», «Ulucami yanındaki çeşme».

Şehrin içinden akan çay üzerinde birkaç köprü vardır. Çay taştığı zaman hayli çam getirir. Bu çay, «Tuzlahisar» ve «Sap Nişan Dağları»ndan toplanarak şehrin arkasında 70 - 80 kadar un değirmenini döndürür. Sıvas ovasına gelir ve oradan Kızılırmak'a akar.

ÇARŞI VE PAZAR

1000 dükkânı olan Ulucami yakınındaki bedesteni güzeldir. «Sipah Pazarı» meşhurdur. Saraçhanesini, IV. Sultan Murad'ın Vâlide Kethudâsı Behram Ağa, kâgir olarak yeniden yaptırmıştır. Başlıca debbağhane, hafafhane ve kuyumcular işhanesi vardır.

HALKI, İKLİMİ, MAHSULLERİ

Havasının güzelliğinden halkı rahatına düşkün olur. İlerigelenleri süslü elbiseler giyerler. Ortahalli olanları Londra çukası ve renkli boğası giyer. Dilleri Türkçe ve Kürtçe'dir. Erkekleri tez ihtiyarlar. Kızları gayet sağlam ve güzel olur. Suyu pek güzel olup sanki buz parçasıdır. Havası sert olduğundan bağ ve bahçesi yoktur. Dağları ağaçsız, çıplaktır. Şehir, dördüncü hakikî iklimde ve on yedinci örfî iklimdedir. Mahsullerinden buğday, arpa, nohut ve mercimeği çok olur. Bir kilesi kırk kile mahsul verir. Bir okka ekmeği ve altı okkalık at yemi birer akçadır. Muntazam işlenmiş bostanları gayet çoktur. Sanayiinden, pamuk bezi gayet beyaz ve ince olur. Bir çift pabuç ve mest 15 akçayadır. İçi al kaplı, ağalara mahsus çizmeler 30 akçayadır. Güzel yorgan bezleri, nakışlı basma perdeler birer rubû'dür. Yiyecek ve içeceklerinden has ve beyaz Gerede ekmeği, kete çöreği, tavuk böreği, tuz çorbası bir yerde yoktur. Narı Maraş'tan, pekmezi Ayıntab'dan, üzüm ve şırası Amasya'dan gelir.

Müftüsü gayet dindar «Şeyh Arpacıoğlu Bekir Efendi» Hazretleridir. Eşrafından «Abaza Deli Dilâver Ağa», «Koca Ali Ağa», «Selâm Çelebî», «Hacı Kerim Çavuşoğulları», «Nazif Ağa», «Ömer Beğoğulları», «Müftü Ahmed Efendi», «Sıvas Şeyhi» meşhurlarıdır.

Bu şehirden her yıl padişaha 1.100 kese hâsıl olur. 200 kese de vezirine hâsıl olur. Tanrı bu şehir halkının keselerine bereket ihsan etmiştir. Bütün müverrihler bu Sıvas şehrine «Şehirlerin Anası» demişlerdir. Cidden öyledir. Arabistan'da, Anadolu ve Karaman'da kıtlık olsa, bu şehrin tahılı her tarafı doyurur. İcabında Makedonya'yı bile bolluğa kavuşturur. Bütün halkı sevinçli, toprağı güzel ve mâmûr, ekini çok, hayratı fazla, halkının nimeti bol, her tarafta pınar ve ırmakları akan bir şehirdir. Ahalisi yabancılara dost olduğundan hanlarda oturan yabancıları her gece evlerine çağırıp ikram ederler. Her yönü ile övülmeye değer, gönül açıcı bir şehirdir. Sıvas şehrinin doğu yönünde Erzurum şehri, Niksar tarafından 8 konaktır. Kuzey yönünde Amasya, Merzifon ve Ladik dörder konaktır. Batı yönünde Tokat üç konaktır.

ZİYARETGÂHLAR

«Şeyh Kara Şemsi Efendi»: Sıvas'ın tâ ortasında, Koca Hasan Paşa Camii harem inin kuzey tarafında gömülüdür. Eğri Fâtihi III. Sultan Mehmed Han zamanı şeyhlerinden olup Eğri Savaşı'nda beraber idi. Hattâ Osmanlılar bozulmaya az kalmışken bu şeyh, Mehmed Han'ın kemerini tutup: «Sabreyle beğim! Şimdiki fırsat ganimettir» diye, İslâm askerini savaşa kışkırtırken, Tanrı'nın emriyle zafer rüzgârı Osmanlılar tarafına esip, o saatte 100.000 düşmanı kılıçtan geçirerek Osmanlılar muzaffer oldular. Bu zafer Eğri yakınında «Hırıştoş Ovası»nda kazanıl-

7) Biri erkekler, biri de kadınlar için olmak üzere.

dı (8). Bu sırada düşmandan büyüklü küçüklü 76 tane kale fethedildi. Eğri emniyete alındı. Eğri, hâlâ Osmanlı hânedânı elinde sağlam bir kaledir.

Osmanlı şeyhlerinden iki Şemseddin var. Biri Fâtih zamanında, Istanbul fethinde bulunan Ak Şemseddin'dir ki, 7 yıl önce Istanbul fethini Fâtih'e müjdelemişti. Göynük'te gömülüdür. Biri de, bu, Sıvaslı Kara Şemseddin'dir. Kutub (9) olmuş derler ulu sultandır. Tanrı yüce ruhunu kutlu kılsın.

«Muhlis Paşa Ziyareti»: Kanunî Sultan Süleyman Han şehzâdesi Bâyezid Han'ın yanında gömülüdür. Ölüm tarihi 954 yılıdır (= 21 şubat 1547 - 10 şubat 1548).

«Şeyh Budala Hasırcı Dede Ziyareti» (10).

«Şeyh Suheyb-i Rûmî» yani **«Abdülvehhâb Gazi»:** Şehrin doğu tarafında yüksek bir yalçın kaya üzerinde bir mezardır. Sıvaslı'dır. Hazret-i Peygamber'e âşık olup, onun huzurunda İslâm olmuş, Hazret-i Ali kemerini bağlamış, debbağların pîri olmuştur. Türbesi içindeki sarnıçta, hayat suyu gibi saf bir su vardır. Tekkesi herkes tarafından ziyaret olunur. Sıvas halkının, bilgi sahiplerinin, seyyahların gezinti yeridir. Buradan bütün Sıvas ovası, Sıvas'ın büyük binaları görülür. O sırada Sıvas'ta kurşunlu bina yok idiyse de, nurlu türbesi yine de süslüdür.

Bu Abdülvehhâb türbesinin dört duvarına güzel yazılarla o kadar beyitler ve şiirler yazılmıştır ki, toplansa, on büyük cilt olur. Hattâ Bağdad Fâtihi IV. Murad Han merhumun şikeste tâlik yazısıyle şu beyit yazılmıştır:

Şu denlü devr ede bu çarh-ı devvâr
Ne ben kala, ne hat kala, ne dîvâr.

Yine IV. Murad Han, bu örtülü kabri ziyaret edip «işlerinizde güçlüğe uğrayınca ölülerden yardım isteyiniz» hadîsine uyarak, ruhaniyetlerinden yardım dilerken, Murad Han'ın gönlüne Tanrı'nın ilhamı ile «fetahnâ'l-İrak» (Arapça «Irak'ı fethettik» demektir), terkibi gelip, Bağdad'ın eski fethi tarihi düşer. Bu sevinçle Murad Han, Abdülvehhâb'ın örtülü kabrinden dışarı çıkarak, Silâhdâr Melek Ahmed Ağa'dan bir kısa kargı alır. Şehre bakan kaya üzerinde çevreye göz atarken, Tanrı'nın emriyle bir kara kartal kuşunun uçmakta olduğunu görür. Murad Han: «Bağdad'ı fethedebileceksem, şu kuş avım olsun ey Şeyh Suheyb» diye niyet tutarak kargıyı savurur. Kuşa isabet edince: «Tanrı'ya hamdolsun, Bağdad benimdir. İmâm-ı A'zam'ın kabrini tahkirden kurtaracağım» diye sevinir. Hâlâ o kuşun yere düştüğü yerde yüksek bir sütun üzerinde nişangâh vardır ki, bütün ok atıcılar, bu menzil nişanına «pota», «azmâyiş» vesair oklarla yetişmekte âcizdirler. Hâlâ o nişangâh üzerinde celî yazı ile Cevrî Çelebî'nin şu tarihi yazılıdır:

Biri kalkıp dedi ona tarih:
Âferîn ey dilîr-i Sâm-akrân.

GARİP BİR HÂDİSE

Silâhdar Kara Murtaza Paşa, Sıvas valisi iken «Turhal» nahiyesinden bir köy halkı hep birden paşanın huzuruna gelip Paşa Dîvânına bir kutu içinde beyaz bir fil yavrucuğu getirdiler ve: «Sultanım! Bu filceğizi bizim köyde bâkire bir kız doğurdu. Şimdi hâkimimiz kızı, babasını, anasını ve bütün akrabasını hapsetmiştir. Bu filceğiz dahi yaşıyordu. Subaşı, ebeye boğdurdu. Sultanımızdan rica olunur: Bir tarafsız ağa kulunuzu gönderip, kızı ve anasını hapisten çıkararak huzurunuzda hakkı yerine getiresiniz» diye rica ettiler. Bütün dîvân memurları bu fil çocuğu görüp, hayrette kaldılar.

Murtaza Paşa hemen bana: «Evliyâ Çelebî! Bu vazifeyi sana verdim. Hepsini dîvâna getirelim. Görelim ki, kızoğlankız olsun, insan olsun ve fil doğursun, bu ne Tanrı sırrıdır. Çabuk git. Bunu yapanların hakkından gelip dîvâna getir» dedi.

Ben, bu dayanılmaz derecede ağır teklifi işitince dedim ki: «Bu suçu işleyenlerin hakkından gel diye buyurdunuz. Bunu yapan, dilediğini kılan Tanrı'dır. Yaratışı-

---

8) Bu zaferin kazanıldığı yerin Osmanlı tarihlerindeki adı «Haç Ova» yahut «Haç Ovası» dır. III. Mehmed'in atını geminden tutarak padişaha dayanma tavsiyesinde bulunan zat, Kara Şemseddin değil, meşhur Hoca Sâdeddin'dir. Zafer 26 ekim 1596'da kazanılmıştır.

9) Evliyâlığın yüksek mertebesi.

10) «Budala» ve «abdal» kelimeleri dünyaya, gösterişe, giyim kuşama hiç aldırmayan meczup dervişlere verilen unvan iken, sonradan «akılsız» anlamına kullanılmıştır.

Sıvas'taki Bürûciye medresesinin kapısı.

nın hikmetini göstermek için böyle etmiş. Ben kimin hakkından geleyim? Sultanım! Bu sırrı açığa vurmayınız. Bütün dünyada, Osmanlı ülkesinde kadınlar fil doğuruyormuş diye destan olur. Bu dâvada hemen göz yummak gerektir».

Paşa'nın birçok müsahipleri ise: «Sultanım! Mühim yerlere sarfolunmak üzere para almanın sırasıdır. Bu işe sert ve acar bir adam gerektir ki, Tanrı'dan korkmasın ve fili niçin öldürttünüz diye köyün bütün ahalisini bağlayıp dîvâna getirsin. Eğer fili öldürmemiş olsalardı henüz tahta çıkmış bulunan Dördüncü Sultan Mehmed'e hediye gönderirdiniz» dediler. Kutu içindeki fil ölüsünün kulak ve dudaklarını, hortum ve gözlerini, kuyruğunu, dört ayağını överek ve hayret ederek: «Hey sultanım! Şu mâsum fili boğandan 10.000 kuruş, doğurandan ve doğuranın anasıyle babasından 40 - 50 bin kuruş alınız» diye ısrar ettiler.

Köy ahalisini, kızı, akrabalarını getirmek için, Çadır Mehterbaşısı memur oldu. Üç günde Paşa dîvânı'na 70 kişi tutularak getirildi. Önce doğuran kızı söylettiler. Kız şöyle anlattı:

— «Sultanım! Üç yıl önce Hind padişahından Sultan İbrahim Han'a hediye olarak iki fil giderken, götürenler bizim Turhal Ovası'nda durmuşlardı. Bütün köyler ve kasabalar ahalisi görmeye gittiler. Biz dahi beş, on kişi toplanıp, arabalara binerek seyrine vardık. İşte yaklaştık, arabalardan inin dediler. Giderken yanımdaki kadınlar, Allah, bu ne ulu hayvandır diye söyleşiyorlardı. Ben de, ana, hani fil diye ileri vardım. Beş direk üstünde bir kara dam gördüm. Bir direği kımıldanıyordu. Ana, hani filcik diye yine ilerledim. Orada duranlar birdenbire, kız ileri varma dediler. Bir de gördüm ki o kara büyük dam yürüdü. Bir şey beni kapıp havaya kaldırdı. Bir karanlık sıcak yerde kaldım. Meded hay diye feryad ederek dört yanıma çabaladım. Elim, ayağım sıcak ete yapışıyordu. Bir saat sonra onu gördüm ki bir şey beni alıp dışarı, aydınlığa bıraktı. Aklım başımdan giderek üç saat cansız yattım. Beni alıp eve götürmüşler. Onu biliyorum ki, günden güne karnım şişip, üç yıl sonra bu fili doğurdum. Bir ay yaşadı. Sonra ebe kadın, Subaşı'nın ayartmasıyle oğlumu öldürdü. Hakkımı yerine getir» diye feryat etti.

Turhal, İnepazarı, Karaova ahalisi de böyle tanıklık ettiler.

Murtaza Paşa, 70 kişiyi zincire vurup hapsederek, 20 günde 20.000 kuruş aldı. Fil yavrusunu da tuzlayarak İstanbul'a gönderirim diye sakladı. Bu hâli böylece görmüşüzdür.

Bu yıl Turhal Ovası'nda köylüler yine ekin ekmişlerdi. Tanrı'nın emriyle bir buğday tanesinden bir kökte 70 çatal kardeş hâsıl olup, her başak başında 100 tane deve dişi gibi buğday tanesi görülmüştür. Sap kısmı adam pazısı kalınlığında idi.

MELEK AHMED PAŞA'NIN SADRÂZAMLIĞI

1060 yılı şabanının 1'inci günü (= 29

temmuz 1650), padişah IV. Mehmed Han, «Çemen - Suffa» adlı güzel köşkte bütün bilginler, takvâ sahipleri, vezirler, ilerigelenler ve eşraf ile «işlerde danışın» âyeti gereğince işleri konuşup «Bağdad Valisi Nogayoğlu Arslan Paşa merhum olduğundan, Bağdad Eyâleti'ni kime verelim?» diye müzakere etmekte idiler. Umumiyetle büyükler ve sadrâzam Murad Paşa: «Padişahım! Melek Ahmed Paşa Lalan, Bağdad'dan henüz gelmiş, Bağdad'ın durumunu yahşı bilmiş ve Acemler'le yahşı geçinmiştir. Ona ihsan buyurunuz» dediklerinde: «Tez, Melek Ahmed Paşa gelsin» buyurdular.

Melek Ahmed Paşa, padişahın huzuruna gelip elini öpünce, yüce padişah: «Melek Lalam! Sana yine Bağdad Eyâleti'ni ihsan eyledim» buyurur. Melek Paşa: «Padişahım! Kabûl ettim ama, yeniçerilerin halka kıyıcılığı hadden aşkın olup, yeniçeri ağaları, âdeta Bağdad vezirleri olup mütegallibe kesilmişlerdir. Onlardan en zalim on tanesinin yok edilmesi için hatt-ı şerîf ihsan eyle» dedi.

Bunun üzerine, yol parası olarak 3 kese altın, 50 tüfek, 50 zırh, 50 katar deve, 50 katar katır, yeni ve büyük bir otağ ile serdarlık hatt-ı şerîfi verildi ve değerli bir hıl'at ihsan olundu.

Paşa hemen padişahın elini öperek, öğütlerden sonra bütün vezirler ve ilerigelenlerle vedâlaşıp, Sarayburnu'daki Sinan Paşa Köşkü'nden kayıklara binerek, Bismillâh ile Bağdad'a gitmek üzere Üsküdar şehrine vardı. Birkaç gün oradaki sarayında kaldı. «Kaya Sultan» dahi göç edip geldi (11).

Ben de o gün Bağdad'a gitmek için Melek Ahmed Paşa Efendimiz'e intisap ederek, müezzinbaşılık ve müsahiplik hizmetlerine girdim. Bana «Rum» nahiyesi hası ihsan olundu. Ulak olarak Bağdad'a gitmeye karar verip (12), hazırlık görmeye başlamıştım.

O sırada, 8 şaban 1060 cuma günü (= 5 ağustos 1650), «Has Odabaşı Hasan Ağa» ve bir «Bostancıbaşı» sandal ile gelip: «Buyrun! Sizi saadetli yüce padişah istiyor» deyince, melek huylu paşa: «Ağa! Hayır mıdır?» diye sordu. Hasan Ağa: «Hayırdır. Haber müjdesi bizimdir» dedi. Sonra paşa ile ikisi, bir kayığa binip Sarayburnu'na doğru giderken, Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa Köşkü'nden bir başka kayık da bize doğru gelmede idi. Denizin ortasında yaklaşınca gördük ki, Dârüssaâde Ağası imiş. Gelip: «Mübarek olsun, hayırdır» dedi, ama başka bir şey söylemedi.

Divriği'deki Ulucami'nin kıble kapısı.

Sarayburnu'na varınca Bostancıbaşı ve Has Harem'in öteki ilerigelenleri hep birden paşayı karşılayıp Has Bahçe'deki «Çemen - Suffa» adlı yere götürdüler. Bütün dîvân üyeleri, 7 kubbe veziri, kazasker, şeyhulislâm ve öteki büyüklerle müsahipler ve padişahın yakınları orada idi-

11) «Kaya Sultan», Melek Ahmed Paşa'nın zevcesi olup, IV. Murad'ın kızıdır.

12) Bir vezir, bir eyâlet valiliğine tayin olunduğu zaman önceden «ulak» gönderir, ulak hızla giderek gereken hazırlıkların yapılmasını sağlardı.

ler. Hepsi Paşa'ya ikramda bulununca ben rahat bir nefes aldım. Dört tarafıma bakındım. Büyükvezir Kara Murad Paşa'yı göremedim.

Saadetli padişahın geldiğini gördük. Herkesi selâmladıktan sonra, tahtına oturdu ve Melek Ahmed Paşa'ya hitaben: «Melek Lalam! Yolun yakın oldu. Bağdad'a gitmekten kurtuldun. Mühr-i şerîfimi sana ihsan eyledim. Kabûl edesin. Vallahi kimsenin telkini ve iltiması ile değil. Bilhassa kendi düşüncemle sana mührümü verip, mutlak vekîl ettim» diyerek Büyükvezir Murad Paşa'dan alınan mührü, kendi eliyle Melek Ahmed Paşa'ya verdi. Melek Ahmed Paşa hemen yer öperek şöyle dedi:

— «Padişahım! Yüce sözünü kabûl etmek için mührü aldım. Kabûl ettim. Ama benim işime içerden ve dışardan kimse engel olmasın. Kimse bir habbelik şey rica edip, Müslümanlar'ın işlerine bir fert karışmasın. Benim mâruzâtım ve yazım olmadan bir iş olmasın. Hazineden 1000 kese borç ihsan ediniz. Büyük bir donanma çıkarıp Venedikliler'den intikam almak için Girit adasına mühürle gidip, Kandiye'yi fethedelim. Ümiddir ki, padişahıma hayırdua olup yüce din gayretine nice işler görüp yüz aklığı edelim».

Bunun üzerine padişah: «İşte, Murad Paşa Lalamda, 1000 kese var. Onu alıp donanma işlerine sarfeyle» dedi.

Melek Paşa: «Padişahım! O 1000 keseyi ben vereyim. Murad Paşa Lalana Budin Eyâleti'ni ihsan eyle» dedikte, ricası kabûl olunup, Murad Paşa'ya Budin Eyâleti verildi. Murad Paşa, taze can bulup 1.000 kese borçtan kurtuldu ve Budin'e sahip oldu. Melek Paşa'nın isteklerinin hepsi kabûl olunup bir işine kimsenin engel olmaması için ettiği rica dahi Tanrı adına yemin edilerek kabûl buyurulup, elfâtiha dendi. Paşa, padişahın elini öpüp, birbiri üzerine iki samur hıl'at giydirildikten sonra yer öperek çıktı.

Büyük bir alayla sarayına girdi. Sarayının alt eşiğinde 100 kurban kesildi.

Önce, Bağdad Eyâleti'ni «Şatır Hüseyin Paşa»ya ihsan edip, bütün eyâletlere Kapıcıbaşılarla mukarrernâmeler (13) gönderdi. Ben dahi Kıbrıs eyâleti mukarreri için Paşa Kapı Kethudâsı'ndan 13 kese alıp, vezir hizmetinde bulundum. Devlet, yaver olup baht açıldı. Devletin bütün ilerigelenleri ve ihtiyaç sahipleri, gece gündüz saraya gelip gitmeye başladı. Kalabalıktan sarayda adım atacak yer kalmamıştı. 7 günde deniz gibi mal akara 7.000 kese hâsıl oldu. Mühürün ihsan olunduğu gün Kızlar-ağası ile bir hatt-ı hümâyûn ile bir hıl'at ve yeşilimsi çukalı bir samur kürk geldi. Padişah, hatt-ı hümâyûnunda Büyükvezire iyi çalışmasını emrediyor ve başarı diliyordu. Paşa yeni gelen hıl'ati sırtına giyince, bütün dîvân çavuşları: «Hıl'atin mubarek ve yaşın uzun olsun, Tanrı, padişaha çok yıllar ömür versin» diye alkışladılar.

Paşa, Dârüssaâde Ağası'na bir kese altın ve bir samur kürk ihsan etti. Gittiler. Kaya Sultan Efendimiz gayet memnun olup, bütün ağalara 20 kese ihsan etti. Bana dahi 300 kuruş pay düştü. Sonra bütün dîvân memurlarına ve hizmet görenlere büyük bir sevinç gelip herkes o kadar şâd oldu ki, sanki gökteki Çoban Yıldızı rakseder oldu.

Paşa Efendimiz saadet tahtında ve adalet dîvânında tazelik bulup, ramazanın 14'üncü çarşamba günü (= 7 eylül 1650) sadrâzamlık kanunu üzere ata binip kol hâlinde ve önde İstanbul Mollası Ayak Nâibi, Muhtesib Ağa ile büyük bir alayla yürüdü. Unkapanı mahzeni tarafında, Fâtih Sultan Mehmed Han'ın dîvânhanesi'nde karar kıldı. Bütün Karadeniz reislerini, ekmekçi ve uncuları, muhtekir navlunculari toplayarak Karadeniz kıyısındaki Varna, Balçık, Kuvarna, Kiligere, Mınkalya, Karaharman, Köstence, Tolça, Beştepe, İsmail, Kili, Akkirman adlı kale ve iskelelerde yiyeceklerin kaça alındığını sordu. Ona göre çeşni tutup derhal ekmek pişirtti. Harcı ve masrafı hesaplandıktan sonra 300 dirhem beyaz ekmek parçası bir akçaya elverdiğinden öylece narh koydu. Yağlı ete dahi 7 akça narh koyarak Yemiş iskelesindeki Fâtih'in sebze dîvânına gitti. Orada dahi pirinç, bakla, nohut, mercimek, kahve vesair eşyaya narh koyarak sarayına döndü.

Gecemiz kadar gündüzümüz de bayram olup, her zaman yapılan büyük işleri temâşâ ediyorduk.

---

13) Mukarrernâme, valilerin yerlerinde bırakıldığını bildiren resmî mektup demektir.

Balkan Savaş

YAZAN: SUZANN PEUTEUİL — ÇEVİREN: UZMEN

BALKAN deyince hemen her türlü birliğe, hattâ en ufak bir âhenge bile karşı çıkma anlamına gelen «Balkanlaşma» terimi akla gelir.

Gerçekten hem aklımızın, hem tecrübemizin bize çözülmenin, ayrılığın ve karışıklığın kötü bir timsali olarak gösterdiği bu Balkanlar nedir?

Geniş bir açıdan bakılınca Balkanlar'ın bulunduğu yer bir bütün olarak gözükür. Nisbeten dağlık olan arazi, adını Bulgarca'dan almıştır. Aynı bölge içine, daha verimli ve daha az sert iklimli olan Romanya da dahil edilebilir. Buna rağmen, Tuna'nın kuzeyinde yer alan bu ülkeyi Balkanlar'dan saymıyabiliriz de. Genellikle, Romanya'nın bir kısmı, Karpat - Tuna bölgesine, diğer kısmı da Rusya ovalarına ait olarak düşünülür. Halbuki, René Ristelhueber'in de belirttiği gibi, Romenler, Balkan ailesine en az diğerleri kadar katılırlar ve ne zaman Balkan harbi veya Balkan paktından bahsedilse, muhakkak Romanya, taraflardan biridir.

Bu coğrafî şartlar yüzünden ülke, toprak bakımından epey fakir kalmıştır. Dağlık bir bölge olan Balkanlar, üstelik, ülkelere elverişsiz şekilde dağıldığından, tarım yapmak güçleşir; bir de sık sık meydana gelen kuraklıklar eklenirse, bölgenin ekonomik durumunu tahmin etmek güç olmaz.

Halkına gelince, Avrupa ile Asya arasında köprü vazifesi gören yarımada üzerinde tam bir mozaik görünüşünde yayılır gider. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar mükemmel bir gayrı muntazamlık görülmemiştir. XX. yüzyılın başlarında Balkanlar'ı işgal eden çeşitli etnik topluluklar kendilerini her zamankinden daha kuvvetli hissediyorlardı. Başka müdaheleler bir tarafa bırakılırsa, toprağın parçalanması, tabiî olarak düşmanlıklar doğuruyordu. Şimdi olduğu gibi, o zaman da, çeşitli inanışlarda Hıristiyanlar, Yahudiler, Müslümanlar, Islavlar, Latinler, Yunanlılar ve nihayet Türkler yan yana yaşıyorlardı. Bu ırklar çorbası, mümkün olan en zayıf barış içinde, bir arada yaşama şartlarını gerçekleştiriyorlar ve toprağın paylaşılması için durmadan birbirlerini yiyorlardı.

BOMBALI SUİKASTLER

Bir yüzyıl bitip, diğeri başlarken, yani XX. yüzyıl başlarında Balkanlar'ın tarihi, eskiden beri ortaya atılan, fakat bir türlü halledilemeyen Girit ve Makedonya meselelerinin yeniden ortaya atılması ile devam ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, Adriyatik'e kadar Balkanlar'ın en büyük parçasına hâkimdi. II. Wilhelm'in ricaları karşısında nihayet Türkiye, 5 mart 1903'te, «Bağdad

larına Doğru

yolunun» ve Anadolu demiryollarının yapımını Almanya'ya bırakıyordu. İçeri giren lokomotiflerle beraber Alman nüfuzu da gitgide artıyordu. Yukarı kıvrık bıyıkları ve mütebessim çehresi ile Alman imparatoru, geleceğin kendisine neler hazırladığını düşünüyordu. Şimdilik çok önemli iktisadî bir zafer kazanmıştı.

Aynı yılın nisan ayı, Makedonya'da karışıklıklara ve Selânik'te bombalı suikast olaylarına rastlar...

Bunları, taç sahibi kişilere karşı yapılan ve başarıya ulaşan iki önemli suikast takib edecektir. 1903 haziranında Sırbistan'ın talihsiz, fakat halkı tarafından sevilmeyen hükümdarı Aleksandr Obrenoviç ve Kraliçe Draga, izahı güç şartlar altında Belgrad'da öldürüldüler. 1903'ün dikkati çeken olaylarından biri de, Fiume'de, Güney Slavları'nın ilk kongrelerini 20 ekimde açmaları oldu.

1904 - 1905 Rus - Japon harbinin, Rusya'nın mağlûbiyeti ile sonuçlanması, Çar'ın kudretini sarsmış, Petersburg, tekrar Avrupa politikasına dönmek zorunda kalmıştı. Bundan böyle Ruslar, kaynayan kazan Balkanlar'la daha fazla ilgilenecekler, Güney Slavları'nı kollayacaklar ve Boğazlar'ı devamlı gözleyeceklerdi. 1905 yılında Björkö'de yapılan anlaşma, Rus - İngiliz anlaşmazlığına son verecek ve 1907 yılı için Boğazlar meselesini de içine alan bir Sırp - Panislavizm siyasetini hazırlayacak, fakat bu siyaset, Avusturya - Macaristan'ın şiddetli tepkisiyle karşılaşacaktır. Viyana, uzun zamandan beri, Balkanlar'daki küçük devletlerin istiklâlini sağlayacak olan bir himaye politikası gütmektedir.

Bu politikanın gereği olarak iki büyük devlet, sağlam bir işbirliği kuracaktı. Rus Dışişleri Bakanı İswolski, Rusya'nın çok eskiden beri başlıca gayelerinden biri olan «Boğazlar'ı ele geçirme» hülyası içindeydi. Merkezî iki büyük imparatorluk ile Rusya arasında Mürtzeg'de, Makedonya hakkında askerî bir anlaşma yapıldı. Dama tahtasına dönen Balkanlar'da, büyük kuvvetler, ihtiyatla piyonları sürüyorlardı.

Yine 1905 yılında, Yunan liberal partisinin başkanı Giritli Venizelos, zamanında Türkler'e karşı isyan çıkardığı adasının Yunanistan'a ilhak olduğunu ilân edecek, fakat bu ilhak ancak 1913'te resmen kabûl edilecektir.

Yarımada üzerinde kaynaşmalar, yakın bir savaşın izlerini taşıyordu. 1907 yılında Romanya, köylü ayaklanmalarının merkezi olmuştu. Büyük devletlerin çıkarlarına uygun olarak, Bulgaristan 1908 yılında bağımsızlığını ilân etti. Tıpkı kedinin fare ile oynaması gibi, büyük devletler tarafından kontrol edilen bir bağımsızlık,

zayıf milletlerin kaderi olacaktır.

1908 yılı Balkanlar için gerçekten olaylı bir yıl olmuştur. Yılın en önemli hâdisesi, «Jön Türkler»in isyanıdır. «Jön Türk»lerin başardığı hükümet darbesi, Selânik'te kurulmuş olan «İttihad ve Terakki» cemiyetinin kışkırtmaları ile meydana gelmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, özellikle dış siyasette sertleşen bir tutum takib eden «Jön Türkler», iktidarı tamamen ellerine geçireceklerdir. Bir müddet sonra meydana gelecek olan Balkan ittihadı, Selânik ayaklanmasının kaçınılmaz sonucudur.

ÜNİVERSİTE'DEN BİR PROFESÖR

Bu olayların ilk tepkisi önce Bosna-Hersek'ten geldi. Avusturya hükümeti, «Jön Türkler»in ilk şaşkınlığından istifade ederek ve zaten Bosna'da mevcut olan karışıklıkların büsbütün çığrından çıkmasını önlemek için, 1878'den beri işgali ve idaresi altında bulunan iki eyâleti, 5 ekim 1908 tarihinde ilhak ettiğini bildirdi.

Berlin anlaşmasına kadar Türkiye'nin elinde bulunan bu iki eyâlet, etnik bakımdan tamamen Sırp ve Hırvatlar'dan meydana gelmişti. Zaten fiilî işgali altında bulunan toprakları basit bir işlemle ilhak eden Avusturya'ya karşı Türkler protestoda bulunurken, Sırplar büyük bir kedere düştüler. Kuvvete dayanan bu hareket karşısında, Sırplar'ın «Büyük Sırbistan» hayalleri suya düşüyordu. Derin bir şok yaratan olayın sarsıntıları, yeni bir karışıklığa daha meydan verdi. Kendisini çok meşgul eden Boğazlar meselesinde Avusturya tarafından oyuna getirildiğine inanan Rusya, Sırplar'ın tarafını tuttu. İlhakın Avusturyalı baş aktörü Baron Aerenthal, Çar'ın baskısı ile bütün şimşekleri üzerine çekti ve 28 ekimde Duma'da şiddetli konuşmalar yapıldı. Rus Dışişleri Bakanı İsvolski, arka arkaya Paris'e, Londra'ya ve Berlin'e koşarak, milletlerarası bir konferansın toplanmasını ve meselenin ortaya konmasını sağlamak istedi. Fakat çabalar boşa gidecek ve Rusya, oldu bitti karşısında boyun eğecekti.

Çeşitli tarihçilerin Bosna krizi hakkındaki yazılarında belirttikleri gibi İsvolski «tüyleri yolunmuş kuşa» döndü. Bu arada, Üçlü İttifak'a gönülden bağlı Aerenthal, Sırplar'ın birleşmesi hareketine karşı çıkarak yaptığı işler sayesinde otoritesini büsbütün kuvvetlendirdi.

Büyük devletlerin ataşemiliterleri Çatalca müdafaa hattında.

Diğer taraftan Avusturya'nın hesaplarına göre bağımsız olarak düşünülen Bulgar prensi Ferdinand, ülkesini, Türkiye'ye tâbî kılan bağları kopardı. 1908 yılında bağımsızlığını ilân ederek, Tırnova'da kendisini Bulgar Çarı olarak kabûl ettirdi. Bu milletlerin kararlılığı karşısındfa telâşlanan Türkiye, önce zayıf ekonomik boykotlarda bulunmak istedi, sonra sonu çıkmayan bir karşı koyma teşebbüsünde bulundu (26 şubat - 19 nisan 1909).

Tarihçi Noüy kontuna inanılırsa, tarih, «yalan ve olayların tahrif edilmesi» üzerine kurulmuştur. 1908 yılında Avusturya-Macaristan hükümetini çok zor durumlarda bırakan bir olay meydana geldi.

Avusturya polisi, François - Joseph'in imparatorluğunun Slav eyâletlerinde barışı bozma gayesi güren, geniş, iyi hazırlanmış bir komplo ve bir teşkilâtı, «vesikalara dayanarak» ortaya çıkardı. Bu teşkilâtın başında, temizlenmesi faydalı olacak pek çok yüksek mevkide adam geliyordu. Bunların arasında etkileri çok yaygın olan Hırvat milletvekilleri de yer alı-

yordu. Prag Üniversitesi'nden genç bir profesörün cesurca ortaya atılması, teşkilâta katılanları kurtardı. Bu profesör, günün birinde Çekoslovakya Cumhuriyeti'nin başına geçecek olan Tomas Masaryk'den başkası değildi. Polis tarafından yapılan ithamların, tahrif edilmiş ve düzenlenmiş evraka dayandığını ortaya attı. Başta Aerenthal olmak üzere, Avusturya - Macaristan hükümeti ve imparator gülünç duruma düşmüşlerdi.

Bu olayın yankıları dünyaya yayılırken, dünya kamuoyu, şimdiye kadar ilgisiz kaldığı, zavallı Sırplar'ı müdafaa etmeye başladı. Sırplar ise, bu olay sırasında gerçekten siyasî olgunluk ve örnek bir soğukkanlılık gösterdiler.

Yarımadada buna benzer bir sürü olayın devam etmesi, 1908 yılının savaşa doğru yavaş yavaş meydana gelen olgunlaşmanın en verimli yılı olduğunu gösterecek vasıftadır. Üstelik, 1907 yılında düşünülen ve yine 1908'de gerçekleştirilen Üçlü Anlaşma, savaş belirtilerinin sonuncusu olmuştur. Fransa, İngiltere ve Rusya'yı içine alan bu anlaşma, ilerde bu üç devletin, diğerleri savaşırken, birinin barış içinde kalmasını önlüyordu.

Bu arada İtalya, Avusturya'nın gücünün yayılmasını önlemek için elinden gelen bütün gayreti gösteriyordu. Balkanlar'da statukoyu muhafaza etmek için, Rusya ile 1909'da Racconiggi'de, tamamen gizli kalan bir anlaşma imzalayacaktı. Bir müddet sonra Fransa, «üç yıllık mecburî askerlik» kanununu kabûl edecek, fakat kanunun yürürlüğe girmesi 1913 yılını bulacaktır. Aynı zamanda Fransız hükümetleri, politikalarını dikkatle ayarlıyarak Almanya ile bir savaşa girmekten kaçınacaktır. Avusturya başbakanı Von Bülow, her ne kadar ülkesinin çıkarlarına uygun faaliyetler göstermişse de, genelkurmay başkanı Konrad von Hötzendorf'un kışkırtmalarına kanmayarak Sırbistan'a harp açmamıştır

Fakat Bülow, Rusya'ya, Sırplar'ı tuttuğundan dolayı bir nota vermeyi de ihmal etmemiştir. Rus Dışişleri Bakanı İsvolski, bu notayı bahane ederek, hemen istifasını vermiş ve Paris'e büyükelçi olarak tâyin edilmiştir. Fakat bütün hayatı boyunca, merkezî imparatorluklarla mücadele etmiştir.

Bülow, daima tehlikeli ve riskli bir politika takip etmiştir. Meselâ Türkiye ve Avusturya arasında bir anlaşma yaparak, Yeni - Pazar Sancağı'nı boşaltıp, Türk idaresine geri vermiştir. Bu arada, üçlü Anlaşma ülkeleri arasında bağlar sıklaşmış, fakat Balkanlar'daki gerginlik daha artmıştır.

1910 yılında Arnavutluk isyanı başladığı zaman, Balkan kazanı şiddetle kaynıyordu. Ancak istiklâl, üç yıl sonra resmen ilân edilecekti. Hem İtalya'nın, hem de Avusturya - Macaristan'ın göz diktiği Arnavutluk'ta, 1912'de, büyük isyanın ilk kıvılcımları parlamaya başlamıştı. Daha 1910 yılında, ülkesini modernleştirmek isteyen Karadağ'ın I. Nikita'sı kral unvanını almıştı. Aynı Karadağ, Balkan harplerinde diğer Balkan devletlerine öncülük edecektir.

Yarımadanın biraz dışında başka bir olay, gözleri oraya çevirecektir. 28 eylül 1911'de İtalya'nın Türkiye'ye harp ilân etmesi ile Trablus harbi başlayacaktır. Bunu fırsat bilen Balkan ülkeleri, hemen en feci savaşlardan birinin temellerini atmak üzere hazırlanacaktır. Nitekim, 13 mart 1912'de Sırp - Bulgar ittifakı, İtalyan-Türk harbinden istifade ederek Türkiye'nin Avrupa topraklarını tamamen paylaşmak niyetiyle yürürlüğe girdi.

HARP PATLIYOR

Balkan İttihadı, aynı yılın 29 mayısında Yunan - Bulgar anlaşmasının imzalanması ile genişlemiş oluyordu. Karadağ da nihayet ittihada dahil oldu ve küçüklüğünden umulmayacak bir şekilde ekimin 8'inde Türkiye'ye savaş açtı. Zaten bütün Balkan devletlerinin orduları 1 ekimden beri hazırolda bekliyordu.

Bütün ciddî tarihçilerin de kabûl ettikleri gibi, I. Nikita'nın diğerlerinden önce cepheye girmesinin her şeyden önce malî sebepleri vardır. Karadağ kralı, fırtınanın gelişini sezerek, bütün borsalarda Balkan hisse senetlerinin değer kaybetmesinden istifade etmiş midir?... Müttefikleri davranmakta gecikince, Borsacı Nikita, çoktan yükünü tutmuştu. Böylece, şahsî servetini sağlamayı başarmıştır. Dokuz gün sonra Türkiye, Sırbistan ve Bulgaristan'a harp ilân etmiş, fakat savaş dışı bırakabileceğine inanarak, Yunanis-

Bulgar mezaliminden kaçan Türk köylüleri.

tan'a savaş açmamıştır.

Birinci Balkan Harbi (1912 - 1913) Türkiye için felâket olmuş; ordularının Alman subaylar tarafından eğitilmesi bile, Kırkkilise, Lüleburgaz ve Edirne'de ağır mağlûbiyetlerden kurtulmasına kâfi gelmemiştir. Türk orduları, Bulgarlar önünde gerilerken, Sırplar da Kumanova'da yeni zaferler kazanmıştır. Bu arada milletlerarası durum gitgide gerginleşmiş, daima Rusya tarafından desteklenen Sırplar, kendilerine şüphesiz çok yararlı olacak şekilde Adriyatik denizine bir çıkış talep etmişlerdir. Fakat bu konuda, Arnavutluk'u ilhak etmek ve Üçlü İttifak'ı yenilemek isteyen İtalya'nın şiddetli muhalefeti ile karşılaşacaktır. Yunanistan, 1912'den beri gerçekleşmiş olan On iki Ada'nın İtalya tarafından işgaline karşı çıkacaktır.

Avusturya - Macaristan, bir yandan Sırplar'ın, diğer yandan İtalya'nın güçlenmesinden çekindiğinden, «böl ve hükmet» siyasetinin güzel bir örneğini vererek, aynı zamanda, hem Bulgaristan, hem Sırbistan ve hem de Türkiye'nin tarafını tutar gibi görünmüştür.

Rusya da, Bulgaristan'ın, Sırbistan ve Türkiye üzerinde yarattığı baskıdan, kendi «Boğazlar Politikası» bakımından sakıncalı gördüğünden, Sırbistan'ı desteklemeye devam ediyordu.

Fakat, Bethmann - Hollweg tarafından temsil edilen Almanya ve Lord Grey'in aracılığı ile sahnede görünen İngiltere, büyük çabalardan sonra bir konferans toplamaya muvaffak oldular. Böylece elçiler seviyesinde Londra'da toplanan konferansta Türkiye, hemen hemen Avrupa'dan tamamen siliniyor, kendisine Enez - Midye hattının doğusu bırakılıyordu. Üstelik, Ege'deki adaların hepsi elinden alınıyordu. Ancak Ruslar'ın, Boğazlar'ı ele geçirme hülyası bir defa daha suya düşüyor ve Boğazlar Türkiye'de kalıyordu.

Böylece, bu oyunun sonunda Türkiye, bir toplu iğne ile kurtuluyor, fakat bu iğne Çar'ın imparatorluğunun göğsüne saplanıyordu.

Yaralı askerlerin cephe gerisine dönüşü.

Balkan tiyatrosunda perde şimdilik kapanmış gibi görünüyorsa da, oyun iki perdelik olduğundan bu, sadece birinci kısmın sonunu teşkil ediyordu. Nihayet, ikinci kısmı ganimetlerin paylaşılması olan piyes devam edecek, fakat hiçbir çözüm getirmeyeceği gibi, zaten programda yer alan Dünya Savaşı'nın giriş bölümü niteliğinde olacaktır.

İKİNCİ BALKAN SAVAŞI

Balkan ülkelerinin, işgal edilen toprakların paylaşılmasında gösterdikleri beceriksizlik, iki ay sürecek olan (1913 haziran - temmuz) ikinci Balkan Savaşı'na sebep olacaktır. Bu çatışma sırasında Arnavutluk, bağımsız prenslik olarak ortaya çıkacaktır. 1912'de meydana gelen isyanlar, Yunanistan ile Sırbistan ve Karadağ'ı karşı karşıya getirmiş ve sonunda Arnavutluk'un bağımsızlığının tanınmasını sağlamıştır. Avusturya - Macaristan, Yunanistan'ın kendi aleyhine Makedonya'yı parçalamasından çekindiğinden, Birinci Balkan Savaşı'na en büyük yardımda bulunan Bulgaristan'ı savunmaya başlamıştı. Aynı şekilde endişelenen Bulgarlar, güçlerinden çok emin olduklarından, 29 haziran 1913'de Yunanistan ve Sırbistan'a savaş açtı.

Fakat bir defa orduları gafil avlanınca, savaş, eski müttefiki Yunanistan ve ezelî düşmanı Sırbistan'ın zaferi ile sonuçlandı.

Nihayet 10 ağustos 1913'de Bükreş'te toplanan barış konferansı, Bulgarlar'ın elinden ilk savaşta aldıkları toprakların büyük bir kısmını geri alıyordu. Makedonya, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan arasında paylaşılıyor; Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya terk ediyor ve Edirne'yi Türkler'e geri veriyordu. Öte yandan Girit ise, tamamen Yunanistan'ın oluyordu.

Besarabya'yı kaybeden Romanya, Bulgaristan'ın mağlûbiyetinden istifade ederek, Karadeniz'e bir kapı olan Güney Dobruca'yı eline geçiriyordu. Tuna'nın ağızları, çok eskiden beri kanlı savaşlara sebep olmuştur.

BALKAN FELÂKETİ

YAZAN: E. ORG. FAHREDDİN ALTAY

BALKAN Savaşı, yerinin adamı olmayan devlet büyüklerinin gafletinden meydana gelmiş büyük bir millî felâketti. Türkiye'nin üzerinde kara bulutların dolaştığını herkesin bildiği, bir olaydı. Ben, bu devrede Doğu Anadolu'da vazifede bulunuyordum. II. Abdülhamid devrinde Rumeli'de bulunan sınıf arkadaşlarım Hâfız Hakkı ve Enver ile daima mektuplaşırdım. Beni Hürriyetçi diye, albay olan babamla beraber Doğu Anadolu'ya sürdüler. Tâ Balkan Savaşı ortalarına kadar oralarda kaldım.

Istanbul'a döndüğüm zaman, Türkiye'nin ve ordumuzun durumu çok kritik bir hâl almıştı. Canım Rumeli'yi elden çıkarıvermiştik. Bir leşe üşüşen akbabalar gibi, Rus kışkırtmasına uyan Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunanistan, buraları ellerine geçirivermişlerdi. Trakya'daki ordumuz ise, ancak Çatalca ile Bolayır hattında tutunmak imkânını bulabilmişti.

Bütün kabahat, siyaset adamlarının durumu kestirip karar verememesi sonucu orduyu terhis ettirmelerinde ve ordunun içine siyasetin kol atmasına müsaade etmelerindeydi.

Ordumuzun seferberlik planlarını evvelce hazırlayan Ahmed İzzet Paşa, bu karışık devrede, bir hatâ olarak Yemen'e, Şeyh Yahyâ ayaklanmasını bastırmaya gönderilmişti. Ben döndüğüm zaman, oradan getirtilerek Nâzım Paşa'nın yerine ordunun başına geçirilmiş bulunuyordu. Karargâhını Hadımköy'ünde kuran yeni başkumandan vekili, kısa zamanda orduya bir güç kazandırmak çabasına girişti.

İtalyanlar'ın Trablus ve Bingazi'ye saldırması üzerine, deniz aşırı bu vatan parçasını kurtarmak çabasına girişen hürriyet kahramanı genç subaylar, Enver, Fethi ve Mustafa Kemaller bu defa da anavatanı kurtarmak için koşup gelmişlerdi.

Çatalca mevzii önünde duraklayan Bulgar ordusunun yan ve gerilerini kuşatarak çökertmek maksadıyle hazırlanan planda, Fethi (Okyar) ile Mustafa Kemal Bolayır kolordusunda, Enver ile Hâfız Hakkı da, Çatalca'da sol yan kolordusunda vazifelendirilmişlerdi. İttihadçılar gerçi hürriyet ve meşrutiyeti ilân ettirmeyi başarmışlardı ama, idealist ve tecrübesiz olan bu gençler devlet mekanizmasında görev alıp, millet kaderinde rol oynama teşebbüsüne girişmemişlerdi.

Enver Bey, birkaç arkadaşı ile Bâbıâlî'yi basarak, Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'yı vurdular.

Kâmil Paşa'dan istifasını alan Enver, bunu padişaha götürerek, Mahmud Şev-

Bir Türk köyündeki Bulgar mezalimi.

ket Paşa'nın mareşalliği ile sadrâzamlık fermanını getirerek, merasimle yeni kabineyi kurdurdu.

Bir gün harbiye nezâretinde iken Enver ile karşılaştım, sınıf arkadaşım, paşa olmadan, benden yakınlığını esirgemezdi, hemen koluma girerek:

— Fahri, haydi gel seninle beraber gidelim! dedi.

— Peki, dedim.

Beraberce iskeleye indik, küçük bir torpito bizi beklemekteydi, gemiye girmemizle, Marmara'ya açılması bir oldu. Istanbul gözden kaybolmuştu ki, Marmara'nın büyük fırtınalarından biri patlayıverdi. Sakin deniz karıştı, Kapıdağ ile Marmara adası arasından geçerken, korkunç dalgalar, geminin üzerinden aşıyordu. Kaptan kulesinde olduğumuz hâlde, Enver ile beni sırılsıklam yapmıştı. Enver buna aldırmıyor, gözlerini bir noktaya dikmiş, kafasındaki düşünceyi planlamakla meşgul görünüyordu. Sonradan öğrendiğime göre, Şarköy'e kendi kolordusunu çıkaracak, Bolayır'daki kolordu ile birlikte Bulgar kuvvetlerini dağıtarak, Edirne'yi almaya gidecekti. Enver, bu planını benden bile saklamıştı.

BOŞA GİDEN GAYRETLER

İşin tuhafı, bu planı uygulamada kullanılacak araçlar, Istanbul'da hazırlanıyordu. Istanbul, Bulgar ajanları ile doluydu. Rus haber alması bile, Balkan devletleri hesabına çalışıyordu. Enver, planını, Mahmud Şevket ve Ahmed İzzet Paşa'ya kolaylıkla kabûl ettirmişti. Bence, kâfi hazırlık yapılmadan, planın tatbikine geçildi. Her iki kolordu aynı anda hareket ederek, düşmanı güneyden taarruzla tesbit ederken, Bolayır'daki kolordu da Koru dağlarını aşıp, düşmanın yan ve gerilerine düşecekti. Fakat tatbik sırasında bir anlaşmazlık oldu, Şarköy çıkarmasının bir gün gecikmesi dolayısıyle, taarruz günü bir gün sonraya alındı. O zaman haberleşme vasıtalarının bugünkü kadar tekemmül etmemiş olması dolayısıyle bu haber, Bolayır'a ulaştırılamamış olmalı ki, Bolayır kolordusu bir gün önceden taarruza başladı, bu yüzden meydana gelen aksaklık, bütün kolordunun taarruzunun başarısızlığa uğramasına sebep oldu. Bulgarlar bu taarruz için bilgili ve hazırlıklı olmalı ki, bu sefer de Şarköy'e dönerek, buraya çıkacak kolorduyu karşıladılar. Bu yüzden de bütün hazırlıklar ve emek boşa gitti.

Hem işler bozulmuş, hem de iki genç kurmay grubunun aralarının açılmasına sebep olmuştu. Enver ile Mustafa Kemal'in arası esasen Selânik'ten beri açıktı. Enver atılgan, Mustafa Kemal, tedbirli ve ileriyi gören bir insandı. Fethi Bey ise, daima her işte ihtiyatı elden bırakmazdı. Onun içindir ki, savaş sonunda Enver iktidarı ele alınca, Fethi ile Mustafa Kemal'i Sofya'ya göndermek suretiyle göz önünden uzaklaştırıverdi.

Enver, haber verildiği hâlde, Fethi ve Mustafa Kemal'in bir gün evvel hareket ettiklerini, harekâtın bu yüzden başarısızlığa uğradığını iddia ediyor, Fethi Bey ve Mustafa Kemal de, Enver'in çıkarmayı bir gün geciktirdiğini ve durumdan kendilerine bilgi vermediğini söyleyerek, kabahati birbirlerine yüklemeye çalışıyorlardı. Bu anlaşmazlık ve irtibatsızlık yüzünden koca bir hareket boşa gitmişti.

Mahmud Şevket Paşa, ordu içindeki dargınlık ve kırgınlıkların iyi sonuç vermiyeceğini çok iyi bildiğinden, Enver'i de, Hurşid Paşa'yı da alarak Bolayır'a gitti. İki tarafı barıştırdı. Fakat Enver ile Mustafa Kemal arasındaki uyuşmazlık ve kır-

II. Balkan Savaşı'nda savaşan iki düşman askerinin temsilî resmi.

gınlık bir türlü düzelmedi gitti.

Bu hareketten sonra, ben, Ahmed İzzet Paşa'nın başkomutanlık karargâhına verildim, karargâh, Hadımköy'de yataklı vagonlardan kurulu bir trendi. Karargâh üyelerinin ekserisi, devrini tamamlamış general ve kurmaylardan ibaretti.

Kurmay başkanlığını Enver alırsa, bu eskilere yol görünecekti. Bu da Ahmed İzzet Paşa'nın cesaret edebileceği bir iş değildi. Mahmud Şevket Paşa, hâtıralarında Ahmed İzzet Paşa'yı değiştirmek istediğinden söz etmekte, fakat bunun sebebini bir türlü açıklamamaktadır.

Ateş hattı bizim karargâhtan bir hayli uzaktaydı. Top sesleri bile doğru dürüst duyulmuyordu. Cepheyi görmek istiyordum. İkinci Başkan Ziyâ Paşa'dan izin alarak gittim. Cepheye yaklaşınca etrafıma mermiler yağmaya başladı, seyisim:

— Efendim, şarapnel atiler, attan inek öyle gidek! diye beni ikaz ediyordu. Sürüne sürüne ileriye kadar giderek, durumu inceledim, büyük karargâhların bu kadar geride olması, çok defa hatalı olmuştu. Komutanlar cephenin daima yardımcısı olması lâzım gelir. Mustafa Kemal'in başarısı, daima cephede bulunarak, her değişikliğe el atabilmesindedir. Yunanlılar, Kurtuluş Savaşı'nda başkomutanlarının yüzlerce kilometre geride bulunmasından çok zarar görmüşlerdir.

CEPHE DÖNÜŞÜ

Çatalca'ya döndüğüm zaman Hâfız Hakkı ile karşılaştım. Sordu:

— Fahri, nereden böyle?

— Ateş hattını dolaşmaktan geliyorum...

— Maaşallah!... Büyük karargâhtakiler de demek cepheyi gezerlermiş!

Bana takılıyordu. Ama, haklıydı, geride oturmakla cepheden gelecek bilgileri değerlendirmek ve tedbir almak bir şey ifade etmezdi. Çünkü cephe durumu her ân değişebilir, alınacak tedbirlerin zamanı da geçmiş olurdu. Esasen o, büyük karargâh demekle de, Balkan Savaşı'nı yer-

siz, zamansız, hazırsız açanları kastetmişti. Beni de beraberine alarak, Büyük Çekmece'ye götürdü. Yolda dertleşiyorduk. Bir ara başı ile ilerde bir köprüyü işaret ederek:

— Fahri, şu köprüyü Bulgarlar tesbit etmişler, tek atlı bile geçerken top ateşi açıyorlar, bakalım bize de açacaklar mı?

Hiç sesimi çıkarmadım, köprüyü geçtik, ateş eden olmadı. Hâfız Hakkı, bu defa da:

— Ne münasebet, ben seni tecrübe ettim, köprü tehlikeli olunca, yolu değiştirelim, dolaşalım, yahut da hiç olmazsa atları koşturalım, derdin, demek ki, korkmadın!...

Gülüşerek yolumuza devam ettik. Büyükçekmece'de Enver ile karşılaştık, üç sınıf arkadaşı, birlikte yemek yedik. Sonra ben karargâha döndüm.

Bu iki arkadaşım da, İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerindendi. Savaştan sonra, kolay atlamalarla generalliğe yükseliverdiler. Ama sınıf arkadaşı olan beni, cepheden cepheye sürdükleri halde, İttihad ve Terakki Partisi'ne girip, siyasete karışmadığım için, general yapmadılar. Beni, Kurtuluş Savaşı'nda, Sakarya muharebelerindeki başarı üzerine, Mustafa Kemal generalliğe yükseltti.

II. BALKAN SAVAŞI

Makedonya'nın paylaşılamaması, küçük Balkan devletlerinin arasını açmıştı. Bizim ordumuzun hazır olmaması ve genelkurmay ile başkumandanlığın yanlış planları uygulamaları dolayısıyle, kolay başarı kazanıp, Çatalca önlerine inen Bulgar ordusuna, küçük Alman ordusu diye bakılmaya başlanmıştı. Fakat, Sırp ve Yunanlılar'ın anlaşmazlık sonunda Bulgarlar'a saldırarak yenmesi üzerine Bulgarlar, Midye - Enez hattını sınır yaparak ateş kesmeyi kabûl etmişlerdi. Bunun üzerine de, başkomutanlık karargâhı, trenle Çorlu'ya kadar ilerledi. Bulgarlar, kuvvetlerinin bir kısmını batı bölgesine kaydırmaya mecbur oldular. Bu durumdan faydalanılarak Edirne ve Kırklareli'nin kurtarılması planlandı.

Çorlu'daki üç kolordu ile Keşan'daki kolordu, Kırklareli - Edirne ve eski hudut hattına kadar ilerleme görevi aldı. Muratlı ilerisinde bulunan süvari tümeni Edirne'ye, Saray yakınlarında bulunan Aşîret süvari tugayı süratle Kırklareli'ne ilerleyecekti. Bulgarlar bu ilerleyişe karşı koymazlarsa, memleketlerine dönmelerine müsaade edilecekti.

Bu Aşîret tugayı, evvelce benim doğuda düzenlediğim birliklerdendi. Komutanını tanıyordum. Yaşlı ve şişman, Şükrü Bey adında bir albaydı. Kurmayı da, Vanlı Binbaşı Müştak Bey'di. Birlik, eğitim yönünden kifayetsiz ve noksandı. Hepsi, asker elbisesi giydirilmiş birer aşîret atlısıydı.

Ziyâ Paşa'ya, bu tugayın başına geçmeyi teklif ettim, kendisi bunu başkomutan vekiline anlatmış, İzzet Paşa da, beni çağırarak:

— Çok memnun oldum, teşekkür ederim. Seni, o tugayın komutanlığına tayin ediyorum. Hemen komutayı ele alır, yarın süratle Kırklareli'ne ulaşırsın! dedi. Tugaydaki komutayı nasıl değiştirecektim. Tâ Urfa'dan ve Viranşehir'den gelmişler, bu kadar zahmet çekmişlerdi. Tugay komutanı beni görünce çok sevindi, gelişimi şöyle anlattım:

— Nizamiye süvari alayını alarak öncü görevi ile süratle Kırklareli istikametinde gideceğim, aşîret alaylarından birer müfrezenin de yanıma katılmaları lâzım. Ayrıca Müştak Bey'e de emri gösterip, gizlice dedim ki:

— Aşîret alayları birer müfreze ile değil, bütün mevcutları ile benimle gelecekler, ağırlıklarla, hastalar geride kalacaklardır. Albaya haber vermeden bunu gizlice hazırlayınız!

Herşey zamanında hazırlanmıştı. Şafakla harekete geçtik, Vize'de, Bulgarlar'ın bir taburu varmış, engel olmak istediler. Tabur komutanına silâhlarını bırakıp Bulgaristan'a dönmelerini, aksi hâlde kendilerini esir alacağımı bildirince, subayları ile görüşerek, teklifi kabûl etmek zorunda kaldılar. Silâh ve cephanelerini bir tarlaya koyarak, kuzeye çekildiler, artık Kırklareli yolu açılmıştı. Süratle kuzeye ilerliyorduk. Şehre yaklaşınca top sesleri duyuldu. Biz, şehirde Bulgar var diye, taarruza kalkmıştık ki, şehirden beyaz mendil sallayan bisikletli bir genç geldi. Bulgarlar'ın, tabyalardaki cephanelikleri ateşlediklerini bildirerek bir ân önce şehre girmemizi istiyordu.

Bulgarlar'ın casuslukla itham ederek tevkif ettiği Türkler.

ŞEHRE GİRİYORUZ

Atlarımızı mahmuzlamanın zamanı gelmişti. Yıldırım süratiyle şehre giriverdik. Şehir ilerigelenleri ve halk, ellerinde bayraklarla bizi karşılıyorlardı. Askerlerimizde de, Kırklareli'ne girmek heyecanı öyle artmıştı ki, üç alay atlı, dörtnala kalkmış atlarının üzerinde: «Allah Allah!...» diye bağırıyor ve şehirde dolu dizgin ilerliyordu. Evlerden, geçerken başımıza çiçekler yağıyor, sokaklardaki ayran kazanlarından ziyafetler çekiliyordu. Bu kalabalık ve sevinç göz yaşları içinde yapabileceğim tek şey, subaylarıma:

— Askeri hemen şehirden çıkarın ve toplayın demek oldu.

Askerim Türkçe bilmiyordu, burasını bir Bulgar şehri sanarak talana bile kalkışacaktı. Hattâ birkaç kişinin saatini bile almışlardı. Bunları idam etmek istedim ise de, halkın ricası üzerine affettim.

Enver de, bir süvari tümeni ile Edirne istikametinde ilerliyordu. Edirne'nin de alınması üzerine, oraya kadar ilerliyerek kendisiyle görüştüm. Kıt'alarımızla eski hududa kadar vardıktan sonra, Babaeski'ye döndüm. Burada Başkomutan Vekili Ahmed İzzet Paşa'nın takdirlerini alarak birkaç senelik kıdem zammı verildi.

Barışın ilân edilmesi üzerine, İstanbul'a dönerek, Balkan Savaşı mes'ullerinin çıkarılması için kurulan mahkemeye tayin edildim.

Bu devreye kadar İttihad ve Terakki bir siyasî parti hâlinde değildi. Mahmud Şevket Paşa, onların lideri olmamakla beraber, kendileri tarafından desteklenmekteydi.

Memleket ne yazık ki, karışık bir devre geçiriyordu. Çetin ve zararlı savaşlarla birçok yerlerimizi kaybetmiştik. Rumeli'de Türk kadın ve erkekleri vahşîyâne bir şekilde boğazlanmış, yakılmış, soyulmuştu. Ordu'ya, memlekete siyasetin çamuru yayılmış, halâskâr subaylar, İtilâf ve Hürriyetçiler gibi muhalifler türemiş, memlekette birlik bozulmaya başlamıştı. Rumlar, Ermeniler ve Kürtler, Araplar da Millet Meclisi'nde, zorluklar çıkarıyordu.

Mahmud Şevket Paşa, bütün bu zorluklar içinde memleketi kurtarmak ve kalkındırmak için insan üstü bir gayretle çalışmaktaydı. Nihayet hiyanet, onu Beyazıt Meydanı'nda pususuna düşürdü. Yaveri ile beraber şehid ettiler. Tahkikat sonunda, İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti'nin bu suikasti hazırladığı anlaşıldı. Elebaşıları yakalanarak idam edildi.

Şunu söylemeden geçmiyeyim ki, bir milletin devlet adamları, memleketin millî menfaatlerini unutup, şahsî çıkarları ile sen - ben kavgasına kapılırsa, o memleketin her türlü gücü yok olmuş ve fenaya gidiş başlamış demektir.

Devletin başında olanlar, millî birlik ve beraberliğe önem verdikleri kadar, genç nesillerin yetişmesini de planlıyarak, onları her türlü aşırı akımdan uzak tutmayı bilmelidir.

Balkanlılar'a Neden Yenildik?...

YAZAN: İHSAN ILGAR

HÜRRİYET ve Meşrutiyet'in ilânıyle memleketin her türlü zorluk ve saldırıdan kurtulacağı sanılmıştı.

İşte, bu ileriyi göremez beyinler, Balkanlar'daki Rus oyunundan, Avusturya'nın atacağı çelmeden, İngilizler'in alttan idare ettiği dalaverelerden habersiz, birbirleriyle çekişip, didişiyorlardı.

Ama Türk basınında, bütün bunlara rağmen, memleketi uyarmak isteyen yazıları yazanlar da vardı. Ali Kemal, 14 ekim 1908'de yazdığı siyasî icmâlinde şöyle diyordu:

«Bu ay Avrupa siyaseti, büyük bir feverana tutuldu. Çünkü Şark meselesi birden ateş alıverdi, ufak bir kıvılcımdan büyük bir yangın çıktı.

«Esasen Avrupa devletlerinden bazıları Türkiye'de Meşrutiyet'in ilânını üzüntülü bir gözle gördüler. Bilhassa Avusturya, Türkiye'nin böyle idarece bir yükselişe ulaşmasını hiç siyasî hesabına uygun bulmamıştı. Hattâ küçük Bulgaristan bile bu yenilikten sıkılmıştı. Bu hakikatleri anlamamak, bu hükümetlerin siyasî gayelerini öğrenememek gafletten gelmektedir.

«Zaten şu sıralarda düşmanlarımız da durmadan aleyhimize propaganda yapmakta, memleketi sarsmak için her türlü müdahaleye çalışmaktadır. Avrupa basını, tâ İngiltere'ye varıncaya kadar bütün Türkeli'nin, hattâ hükümet merkezinin âsâyişsizliğini, halkımızın hürriyete, eşitliğe, medenî hayata kabiliyetsizliğini açık gizli gösteren yazıları yeniden yayınlamaya başladılar.

«Ateşsiz duman olmaz derler... Bütün bu yazışların az veya çok bir esası olmalâzım gelir. İşte hükümetin şanına, vazifesine düşen, bilhassa şu sıralarda bu yolsuzlukları kökünden silmek, çıkarmaktır. Bu vazifeyi takdir ederek, canla başla vazife yapmaya çalışırlarsa, hükümet adamlarımız bu memlekete büyük hizmet etmiş olurlar. Yoksa ihanet, hem de pek büyük bir ihanette bulunmuş olurlar. Tarihin gelecekteki amansız hükmünden yakalarını kurtaramazlar».

Evet, öyle oldu, ne yazık ki, Ali Kemal'in işaret ettiği ihaneti, o devlet adamları yaparak, memleketi Balkan felâketine sürükledi.

İsmail Müştak (Mayakon) da, «Rusya - Türkiye ve Avusturya - İtalya» adlı makalesinde, Balkan Harbi'nden bir yıl evvel şöyle diyordu:

«Son yirmi beş yıl içinde, iki mühim hâdise vardır ki, doğurduğu sonuç itibarıyle yekdiğerine pek benzer denebilir. Biri Şarkî Rumeli ihtilâli, diğeri Bulgaristan'ın istiklâlini ilân etmesi ve Avusturya'nın Bosna - Hersek'i kendi sınırları içine alıvermesidir.

1885'de Şarkî Rumeli ihtilâli başladığı zaman, üçlü anlaşma yapılalı iki yıl olmuş, Gorçakof'un Berlin kongresinden beri Almanya'ya beslediği kin ve garez, iki tarafın muamelelerinde görülen soğukluk ve düşmanlık, Bismark'ı Avusturya'ya meylettirerek, Almanya ve Avusturya İm-

Balkan Savaşı sırasında, Türk ordusundaki üniformalar.

paratorlarını gizli bir anlaşma yapmaya mecbur etmişti.

«Tunus vak'ası üzerine Fransa'dan büsbütün şüpheye düşen İtalya'nın katılması ile «Üçlü İttifak» adı altında birleşen üç hükümet, Avrupa'nın merkezinde âdeta bir sıkıntı yeri hâlini almıştı.

«İspanya, Sırbistan, Romanya hükümetleri, Alman tarafına geçiyor, Avusturya bir elinde pan-germanizm bayrağını tutarak, Berlin'i Selânik'e indirmek yollarını hazırlıyordu» diyerek, Türkiye üzerinde oynanacak oyunları uzun uzun anlattıktan sonra, yine devlet adamlarını, daldıkları gaflet uykusundan uyarmak maksadıyle de, sözünü şöyle bitirmekte idi: «Yoksa yarın muhakkak düşeceğimiz hata çukuru, bugün içinde çırpındığımız şüphe ve tereddütten çok fena olur!».

RUS PARMAĞI

Ama, bunları anlayıp kıymetlendirecek devlet adamı neredeydi?

Çarlık Rusya'sı, Balkan Ortodoks devletleri ile son derece ilgileniyordu. Kendi himayesi altında Türkiye'yi de içine alan bir Balkan birliği kurarak, bize sözünü geçirmek gayretindeydi. Bunda başarıya ulaşamayınca, Trablusgarb'te, İtalyanlar'la uğraşmamızdan faydalanarak, Boğazlar'dan serbestçe geçmeyi, Bâbıâli'ye kabûl ettirmek konusunda istediğini bulmayınca, ülkemiz hakkında Deli Petro'dan beri beslediği emellerini gerçekleştirmek için Balkan devletlerini, aralarında da anlaştırmaya yönelmişti.

Avusturya'nın Bosna - Hersek'i ele geçirmesi, Sırplar'ı telâşlandırmıştı. Türkiye, Trablus'ta meşguldü. Memlekette hürriyet ilân edilince, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf diye iki partiye bölünmüş, kıyasıya bir bölücü didişmeye girişilmişti. Öyle ise ortam, düşmanlar için Türkiye'ye saldırmaya en müsait zamandı. Ama ne vardı ki, bu devletler arasında uyuşmazlığa sebep olan bir Makedonya davası bulunuyordu.

Ruslar, önce buna ele atarak, Bulgarlar'la, Sırplar arasında Makedonya'nın Bulgaristan tarafına düşen parçası Bulgarlar'a, Sırplar'a yakın olan tarafları onlara, güney kısmını ise, Türkler'e karşı saldırmayı kabûl ettiği takdirde, Yunanlılar'a verilmek üzere bir anlaşma sağladılar.

Kendi aralarında yaptıkları bu taksim anlaşmasına göre, Balkanlar'ın başka bölgesinde statüko korunacak, eğer bu bozulursa, iki anlaşmış devlet, işbirliği yaparak çıkarlarını koruyacaklardı.

Yunanlılar, 29 mayıs 1912'de, bu anlaşmaya katılmaktan geri kalmadılar. Bizim Sofya, Belgrad, Atina'daki sefir ve ataşelerimiz uykudaydı. Bâbıâli ise, gaflet çukurunun içinde yüzüyordu. Meclis'te bakanlar, böyle bir şeyin olamıyacağını söyleyerek, ne kadar âciz olduklarını gösteriyorlardı.

2 temmuz 1912'de Bulgar - Sırp, 25 eylülde Bulgar ve Yunan askerî anlaşmaları da gizlice yapılıverdi.

Kulağı delik basın, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Batı basınından aldığı haberlerle devleti ikaz etmek istiyordu. Ama anlayacak kafa yoktu devrin adamlarında.

Arnavutluk'ta bazı olaylar çıkmıştı. Vergi vermemek istedikleri söyleniyordu. Sırplar, hemen bundan faydalanmayı bildiler. Kendi sınırları içindeki Arnavutlar eliyle, onlara gizlice silâh verdiler. Tabiî ki, esas kaynak, Çarlık Rusyası idi. Ama biz, 1877 - 78, ne de ondan evvelki savaşlarımızda Rusya içindeki Türk'den faydalanmayı hiçbir zaman düşünüp, tatbik edememiştik.

Bütün bunlardan habersiz olan Bâbıâlî, Rumeli'de yapılan ve Balkanlar'a gözdağı veren manevradan sonra da, ordunun yetişmiş personelini terhis etmek gafletini gösterdi. Yenileşme sevdasıyle bir kısım kıymetli ve amelî sahada iş görür alaylı subaylar da vakitsiz kadro dışı edilerek küskünlük yaratıldı.

Sırp el uzatması ile işi azıtan Arnavut isyancıları, üzerlerine gönderilen asker karşısında İşkodra'dan kolayca Karadağ'a sızıverdiler. Karadağ bunları hem kabûl etti, hem de, büyük devletlere başvurarak, bu kadar çok muhaciri ne iskân, ne de doyurma bakımından imkânları olmadığını, duyurmaya kalkarak, Türkiye aleyhinde büyük bir kampanya açmayı unutmadı.

Sırp ve Bulgar elçileri de, büyük devletlerin kapılarını çalarak bu yaygarayı dünya basınına mâl etmeyi ihmal etmediler.

Bir savaşı önlemek gayretini göstermek isteyen büyük devletler: «Hangi taraf yenilirse yenilsin, Balkanlar'da statüko değişmeyecektir» diye bir karar ortaya attılar. Bununla, silâhların bir şey kazanmayacak olduktan sonra, kimsenin maceraya atılmayacağını hesaplıyor görünmek istiyorlardı. Hakikatte ise, Türk ordusunun Balkanlar'ı silip süpürerek, yeni kurulmuş Balkan devletçiklerini haritadan silmesini önlemek istiyorlardı.

Sınırlarımıza saldırmak cesaretini gösteren Karadağ'a karşı kuvvet göndermeye kalkıştığımız zaman, Bulgar, Sırp ve Yunanlılar, 3 ekimde birleşerek bir nota verdiler. Bu nota ile üç gün içinde Makedonya, Arnavutluk ve Girit için özel bir idare istemeye yeltendiler. Bütün bu oyunda ve cesaret aşılamada, Rus parmağı aşikârdı. Balkanlılar, Makedonya andlaşmalarını, Kırım'a gelen Çar II. Nikola'nın ayağına giderek arzetmişler, yardım vaadini çoktan koparmışlardı. İşte Rusya, Türkiye için her zaman buydu. Silâhla olmazsa, dolaylı yollarla veya ideolojik sabotajlarla onun güneyinde duran kale, yıkılmalı idi.

Bâbıâlî, hâlâ bu cür'etin nereden, nasıl geldiğini, perdenin arkasında kimin olduğunu hesaplıyamamıştı. Birinci üç gün içinde cevap alamayınca, ikinci bir üç gün mühlet daha verildi ve bunun arkasında silâha baş vuracaklarını açıkça bildirmek küstahlığında bile bulundular. Gizli gizli hazırlanan ve Ruslar tarafından silâhlandırılan Karadağ, 8 ekim 1912'de hazırlıkları tamamlanınca, koca Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân ediyordu.

Bu da ne demekti? Bu cür'eti bu küçük nereden bulmuştu? Elbette dayandığı yerler mâlûmdu. Ufak bir devlet, durup dururken bunu yapamazdı. Artık herşey anlaşılmıştı. Böylece Bâbıâlî 18 ekimde, dört küçük Balkan devletine harp ilân etmek zorunda kaldı. Böylece Birinci Balkan Savaşı başlamış oluyordu.

BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI

Balkan devletleri, bir taraftan ordularını savaşa hazırlarken, ikmâllerini de Rusya'dan geniş şekilde yapmakta idi. Türkiye ise, askerlerini terhis ederek, düşmana gereken ortamı hazırlamakla meşguldü. Kuvvetlerimiz, Doğu Trakya'da, Makedonya'da iki grup hâlinde bulunmakta idi. Başkomutan vekilliğini Nâzım Paşa üzerine almıştı.

Başkomutan ise padişah, Sultan Reşad idi. Şark ordusunun başında Abdullah Paşar var. Garp ordusunun komutanlığını ise, Ali Rıza Paşa yapıyordu.

Şark ordusu için toplanma bölgesi olarak Kırklareli - Hasköy seçilmişti. Yetişmiş erler terhis edilmişti... İkmal kaynakları Anadolu'da olan bir ordu için bu kadar ilerde bir toplanma bölgesinin seçilmesi, hiç doğru değildi. Eğer uzun süre eğitim görmüş, savaş kabiliyeti yerinde ve birkaç ay evvelden bütün hazırlıkları yapılmış olsaydı, bu toplanma yeri doğru olabilir ve savaş süratle düşman

toprağına kaydırılabilirdi. Bu kadar hududa yakın bir toplanma bölgesi, ancak taarruz gücü olan ordu tarafından seçilebilirdi.

Ordunun bu noksanları düşünülerek Ergene gerisinde toplanıp düşmanı karşılaması, taarruzunu kırdıktan sonra ilerlemesi çok doğru olurdu. Evet, Edirne, Kırklareli gibi birkaç şehir istilâya uğrayacaktı. Ama, onların kurtarılması çabuk olurdu. Devlet, bir düşman istilâsı karşısında, yakın olan İstanbul'a göçmen akınından çekinmekte idi. 1877 - 1878 savaşında, Balkanlar'dan gelen göç seli, o zaman devleti çok uğraştırmıştı. Fakat ordunun mağlûbiyeti üzerine olan göç daha acı oldu. Bulgarlar, Trakya'da büyük bir vahşet eseri göstererek, öldürmedik erkek, kadın, çocuk; tecavüz etmedik genç kız, kadın bırakmadılar. Bulgar Başkomutanı General Savof, kendisine bu vahşeti hatırlatan yabancı gazeteciye: «Bu vahşeti yapanlar, Bulgar çocukları değil, Türkler'in yurdumuzda bıraktıkları piçleridir» diyecek kadar küçülüyordu.

Şark ordusu, bu arada takviye edilerek, savaş gücünü kazanmıştı.

Ali Rıza Paşa komutasındaki Garp ordusu ise, aynı şartlar altında ikmalini yapıp, toparlanamadan Komanova'da Sırplar karşısında yenilerek, Arnavutluk istikametinde dağılıvermişti.

Selânik'te bulunan Tahsin Paşa'nın 35.000 kişilik kolordusu, savaşa bile lüzum görmeden, Yunanlılar'a teslim oldu.

Balkanlar'daki bu mağlûbiyet, büyük bir Türk kırımına yol açtı. Makedonya'ya giren Sırp ve Yunanlılar, alacakları vatan parçalarında Türk ekseriyetini yok etmek gayesiyle, medenî milletlere yakışmayan bir âdilik ve vahşete giriştiler. Yanya, Selânik, Manastır, Üsküp'te Türkler, diri diri yakılıp, parça parça doğrandı. Kız ve kadınların namusuna el uzatmaktan çekinilmedi. Balkanlar'da, insanlık adına yüz kızartıcı bir vahşet hüküm sürüyordu. Bu mağlûbiyet, bütün memleket üzerine büyük bir ümitsizliğin çökmesine yol açtı. Savaşta idaresizliğini kabûl eden hükümet yerini, Kâmil Paşa'ya bıraktı.

Bâbıâlî, 3 kasımda mütareke ve barış görüşmelerine başlamak üzere büyük devletlere başvurdu. Karşı taraf ise çoktan bunu bekliyordu. 3 aralık 1912'de Yunanistan hariç olmak üzere Bulgar, Sırp, Karadağlılar'la mütareke imzalandı.

Tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve ordusu bu kadar âciz ve beceriksiz devlet adamları ve kumandanların elinde kalmamıştı. Bütün cephelerdeki mağlûbiyete rağmen, Trakya'da Edirne, batıda İşkodra ve Yanya kalelerimiz, birkaç hamiyetli ve tedbirli komutanın elinde, kendilerinden çok üstün kuvvetlere karşı Kanijeler'in, Silistreler'in, Plevneler'in kahramanlığını göstererek, Türk'ün askerlik şerefini kurtardılar.

Mütarekenin bu kadar çabuk kabûl ettirilerek Bulgar ve Sırp saldırılarının önlenmesinde yine büyük devletlerin parmağı vardı. İngiltere ve Rusya, Bulgar ordularının İstanbul'a girmesinden çekiniyorlardı. Avusturya da, Sırplar'ın Adriyatik sahillerine inerek Arnavutluk'u işgal etmesinden korkmakta idi. Alttan alta Berat Mebusu olan İsmail Kemal'i kışkırtarak, Arnavutluk'un bağımsızlığını ilân ettirerek, Sırp ilerleyişine bir siyasî barikat kurmak dâvâsındaydı.

Karadağlılar'ın İşkodra'yı ele geçirmesi yüzünden meydana gelen buhranda, Avusturya'nın silâhla müdahale etme tehdidi karşısında Karadağlılar, İşkodra'yı Arnavutluk'a bırakarak, bağımsızlığını tanımak zorunda kaldılar.

Enver Bey'in Şarköy'e yapmak istediği çıkarma, Gelibolu'daki kolordu ile iyi organize edilememesinden başarısız kaldı.

Mütarekeden kısa bir zaman sonra, barış görüşmelerine geçilmişti. Kâmil Paşa kabinesi, 23 ocak 1913'te yerini, İttihadçı olmamakla beraber, onların sempatisini kazanmış olan, eski Hareket Ordusu Komutanı Mahmud Şevket Paşa'ya bıraktı.

Bulgarlar'ın sarsılan durumu karşısında harekete geçen İttihad ve Terakki kabinesi, Edirne'nin kurtarılması çabasına girişerek, 3 şubatta yeniden savaşa başladı. Fahreddin Bey, bir süvari tugayı ile Kırklareli, Enver Bey bir süvari tümeni ile ordunun önünde ilerleyerek Kırklareli ve Edirne'yi geri aldılar. Her iki şehir de, Bulgarlar'ca tamamen boşaltılmış bulunduğundan, muharebesiz işgal edildi. Bu ikinci Balkan Savaşı, 40 günde son bulmuş, Bulgarlar barış isteğinde bulunarak, yaptıkları şımarıklığın cezasını kısmen olsun ödemişlerdi.

YAZAN:
DÂMAD HÂFIZ İSMAİL HAKKI PAŞA

YAYINLAYAN:
Dr. FETHİ TEVETOĞLU

BOZGUN

Düşman ayakları altında kalan, melûl ve sitemkâr
Bizleri bekleyen kızkardeşlerimizin ruhlarına
Hâfız Hakkı.

İstanbul, 1972
Hayat Tarih Mecmuası ilâvesidir.

Eser ve Yazarı Hakkında

HÂFIZ HAKKI PAŞA «takma adı: Vicdânî», (Manastır 1879 - Erzurum 12 şubat 1915): Meşrûtiyet İnkılâbı'ndaki, hürriyet mücadelesindeki ve Kafkas Cephesi'ndeki hizmetleri ile tanınmış ünlü Türk kumandanlarından ve askerî yazarlardan olan Hâfız İsmail Hakkı Paşa, Süvari Üsteğmeni Hacı Halil Efendi'nin oğludur. Hakkı, Serez ve Köprülü'de ilk tahsilini yapmış ve hâfız olmuştur. Babası hacca gidip, Mekke-i Mükerreme'de vefat edince, annesiyle Manastır'a dönen Hâfız Hakkı, burada Manastır Askerî Rüşdiyesi ve İdâdîsi'ne; sonra Istanbul'a gelip, Harbiye Mektebi'ne girmiş ve Enver, Mahmud Kâmil, Selâhaddin Âdil, Fahreddin (Altay) v.b. Paşalar'ın da bulundukları 55. sınıfın birincisi olarak, 1902'de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harb Akademisi'ni bitirmiştir. Askerliğin üç sınıfında hizmet ve staj görmek için sırasıyle, Manastır bölgesinde değişik kıt'alara ve Selânik Mıntaka Kumandanlığı emrine verilen Hâfız Hakkı, tâlim ve terbiyedeki başarısı yanında, Bulgar ihtilâl komitelerinin yok edilmelerinde ve eşkıyâ takiplerinde de büyük yararlıklar göstermiştir. Bulgar eşkıyâsının yuvalandığı Yenice Gölü'ne, göğsüne kadar girerek, su ve bataklıklar içinde âsîleri perişan ettiği bir takibin sonunda tifoya yakalanmıştır. Hâfız Hakkı Bey, 1904'te kolağası (önyüzbaşı) ve 1908'de binbaşı olmuştur.

23 temmuz 1908 ihtilâlinden dört gün sonra Sirkeci garında duran Selânik treninden iki sivil, iki asker dört yolcu inmiştir. Bunlar: Tal'at, Câvid, Hâfız Hakkı ve Cemâl Beyler'dir ve İttihad ve Terakki Umumî Merkezi'nin fevkalâde murahhasları olarak Bâbıâlî ile temasa memur edilmişlerdir.

Adı, hürriyet ve meşrûtiyet kahramanları arasında anılan Hâfız Hakkı Bey, 1908'den sonra Erkân-ı Harbiye 4. Şubesi'ne ve Viyana Sefâreti ataşemiliterliğine tayin edilmiştir. 31 Mart Vak'ası (13 nisan 1909)'nda, hemen Viyana'dan Selânik'e dönmüş ve Hare-

ket Ordusu'na katılarak İstanbul hareketlerinde hizmet vermiştir.

31 Mart Vak'ası ile ilgili olarak 11 nisan 1325 (24 nisan 1909) günü «Vicdânî» imzası ile İttihad ve Terakkî merkezine çekilmiş şu tarihî telgraf, Hâfız Hakkı Paşa'nındır:

Merkez-i Umûmî'ye

Bu gece muhtelif kollarla İstanbul üzerine yapılan umûmî askerî hareketler pek parlak neticeler verdi. Bir taraftan Enver Bey'in kumandasındaki birlik Taşkışla'yı döverken, öte yandan Hâfız Hakkı ve Fethî Bey'in kumandalarındaki birlikler Topkapı Sarayı ile Harbiye Nezâreti üzerine yürüyordu. Harbiye Nezâreti'nden başka hemen her yerde çarpışmalar oldu. Ölenlerin ve yaralananların sayısı kat'î olarak tayin edilemezse de, her hâlde 40 - 50'den aşağı olmasa gerektir. Âsîlerin sığındıkları yerler hep topla tahrib edilmiş ve çoğu silâhlarını teslim etmeye mecbur olmuştur. Şimdi Taşkışla'dan itibaren bütün Beyoğlu ve bütün İstanbul ciheti, Meşrûtiyet'i korumak için fedakârlıkta bulunan şanlı ordumuzun elindedir. Şehidler arasında cesur, hamiyetli kardeşlerimizden Erkân-ı harb Binbaşı Ahmed Muhtar Bey de bulunuyor. Esir edilen ve sayısı 10 bini bulan âsî asker sürü ile Harbiye Nezâreti Meydanı'na ve Davudpaşa'ya sevkedilmiştir. İstanbul'da şimdi tam bir sükûn hüküm sürmektedir.

İttihad ve Terakki Genel Merkezi'nin saydığı ve güvendiği subaylardan biri olan Hâfız Hakkı Bey, 31 Mart 1327 (13 nisan 1909)'den sonra kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî Araştırma Hey'etine memur edilmiş ve bu vazife bitince, yeniden Viyana'ya dönmüştür. Ocak 1910'da İstanbul'a çağrılarak ordu ve tümen komutanları ile bakanlık makamının vazife, sorumluluk ve yetkilerini tesbit ve tayin için kurulan askerî düzenleme komisyonuna memur edilmiştir. Hâfız Hakkı Bey, nisan 1910'da Viyana'ya dönmüşse de, eylülde I. ve II. Ordu'lar tarafından yapılacak manevralarda hakem olarak bulunmak üzere tekrar yurda çağrılmıştır. Bu arada, 17 şubat 1910'da V. Murad'ın tek oğlu Salâhaddin Efendi'nin (1861 - 1915) büyük kızı Behiyye Sultan'la (1881 - 1947) evlenerek «dâmâd» unvanını almıştır. Sultan 28, Hâfız Hakkı Bey ise 31 yaşında idi.

Aralık 1910'da Erkân-ı harbiye 3. şubesine ve ocak 1911'de yeni düzenlenen teşkilâtta, I. Kolordu Erkân-ı harbiye İkinci Reisliği'ne tayin edilmiştir. Çatalca müdafaasındaki fedakârlık ve başarısına mükâfat olarak aralık 1913'te yarbaylığa yükseltilerek Erkân-ı harbiye 3. şubesine getirilmiştir. Balkan Harbi'nin uğursuz neticesinden beri, Hâfız Hakkı Bey, ordunun gençleştirilmesi fikrinin ateşli savunucusu idi. Nihayet bu dileği gerçekleşmiştir. Yeni değişikliğin uygulanması sırasında Hâfız Hakkı Bey, Er-

kân-ı harbiye-i Umûmîye (Genelkurmay Başkanlığı) İkinci Reisliği'ne getirilmiştir. 21 temmuz 1330 (1914) seferberliğinde Başkumandanlık Vekâleti Erkân-ı harbiye İkinci Reisi bulunan ve başta Bronzart Paşa gelmek üzere, Alman komutanlarla anlaşamayan Hâfız Hakkı Bey, 25 kasım 1914'te «Mecîdiye» kruvazöriyle İstanbul'dan Trabzon'a hareket etmiştir. Üç yıl hazerî kıdem zammı ile albaylığa yükselmiş ve 27 kasım 1914 tarihinde Trabzon'a vardığında, Kafkas Cephesi X. Kolordu Komutanı olmuştur. Dağılmış, perişan cephede kısa zamanda gösterdiği başarılar sonucu 23 aralık 1914'de mîrlivâ ve paşalığa yükselmiş ve 18 ocak 1915'te 3. Ordu Komutanı tayin edilmiştir.

İki ay kadar kısa bir zaman içinde Hâfız Hakkı Paşa, Kafkas Cephesi'nde, hayatını hiçe sayan cesareti ile büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hasta erlerle pek yakından ilgilenmek için kendini korumakta kaygısızlık göstermesi yüzünden 31 ocak 1915'te tifüse yakalanmıştır. 5 şubat 1915'te Erzurum'a götürülmüş, 12 şubat 1915'te Erzurum Askerî Hastanesi'nde hayata gözlerini yummuş ve Kars Kapısı civarına gömülmüştür.

«Şûrây-ı Ümmet» ve «Tanin» gazetelerinde (Vicdânî) takma adı ile veya imzasız birçok askerî, millî makaleler de yayınlamış bulunan Hâfız Hakkı Paşa, mert, cesur ve bilgili bir asker olduğu kadar, bu üstün vasıflarını, kalemi ile de ortaya koymuş başarılı bir yazar ve hatipti. Bosna - Hersek'in Avusturya'ya ilhakı (26 şubat 1909)'nı protesto için Sultanahmet Camii avlusunda düzenlenmiş mitingte yaptığı ateşli konuşma, kendisinin bu yoldaki üstün kabiliyetini de ortaya koymuştur.

Hâfız Hakkı Paşa, yazılarında Arapça ve Farsça kelime ve kaideleri kullanmamakta büyük titizlik gösteren bir Türkçü idi. Daha kitabının girişinde, o yılların yazarlarınca kullanılan «Medhal», «Bâb» gibi yabancı sözler yerine «Başlangıç» sözünü alan Hâfız Hakkı Paşa, fikirlerindeki millî ateşi, halkın ve özellikle erlerin anlayabileceği sâde, temiz Türkçe kelimelerle okuyucularının kalblerinde de tutuşturmayı başarmıştır.

Burada, hiç denecek kadar az birkaç sadeleştirme ile, tamamını sunduğumuz «Bozgun»unda:

«Güzel Rumeli'nin acı, ateşli hâtıraları bana Konya, Erzurum, Bağdad, Mekke için yavrusu çalınan bir kartal şefkati ve hırçınlığı veriyor. Altın mehtaplar, gümüş çağlayanlar, zümrüt ormanlar, güzel göller, çiçekler, şakırdayan bülbüller, cıvıldayan kuşlar bana hep Türklüğün sevgili Rumeli'sini acı acı düşündürüyor. Artık, benim için şafaklar kan, şebnemler gözyaşı, davul sesi inilti, mûsiki feryattır. Artık benim için hayatın yegâne emeli, biricik gayesi, ordunun namusuna sürülen kara lekeyi silmek ve

inleyen esir kardeşlerimin bir gün imdadına yetişmektir. Muzafferiyetin en birinci şartı fedakârlık, vatan muhabbetinden, Allah korkusundan, îmân kuvvetinden doğar. Allah'ını bilmeyen, vatanından değil, köyünün hududundan gafil bulunan, dini, îmânı ancak babadan miras kalmış bir gölgeden ibaret kalan insanlar için bugünkü harplerde bozgunluk mutlaktır. Zâbit, milletin taptığı yüksek mefkûreye herkesten ziyade kuvvetli bir îmân ile sarılmış olmalıdır ki, eline geçecek çürük kalplere azim ve metânet kazandırabilsin» diyen Hâfız Hakkı Paşa'nın basılmış iki eseri Şanlı Asker (1. Bas. 1912, 2. Bas. 1915) ile Bozgun (1914)'dur. Bozgun'un devamı olarak kaleme aldığı Yiğitlik ve Birlik, Dertler ve Devâlar adlı eserleri ise basılmamıştır.

Hâfız Hakkı Paşa, Şanlı Asker'in «Başlangıç» bölümünü şöyle bitirmektedir:

«İleri, daima ileri koş ki, zafer, şan, şehâdet hep oradadır. Sen öyle ileri koşarsan, ruhları göklerden sana bakan ecdâdının; arkandan bakan milletinin yüzü güler, sevgili vatanın şenlenir».

Hâfız Hakkı Paşa'nın basılmış iki değerli eserinden başka, basılmamış, fakat tamamlanmış «Yiğitlik ve Birlik» ve «Dertler ve Devâlar» adlı iki kitabının daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların da bulunarak yayımlanması, tarihimiz ve milletimiz için çok faydalı olacaktır.

Sunduğumuz Bozgun'da, büyük asker, kuvvetle bildiği yabancı dillerden de faydalanarak Avrupalı yazarların kitaplarında, yerli eserlerin belirttiklerinde ve bilhassa şahsî tecrübelerinde bulduğu gerçekleri tam bir ilim ve fikir adamı olarak değerlendiriyor. Bozgun, yalnız paniğe uğrayan erlerin, kıt'aların ruh durumunu gerçekçi bir metodla ve cesaretle tahlil etmiyor; her türlü toplum psikolojisini: Öğrenci gösterilerini, işçi grev hareketlerini, çeşitli meslek yürüyüşlerini de bir bakıma inceliyor ve ortaya koyuyor.

Ne yazık ki, büyük asker, değerli kumandan, gerçek ilim ve mefkûre adamı ve kuvvetli yazar Hâfız Hakkı Paşa, derdin teşhisini çok iyi koyduğu hâlde, kendisinden önce tam bir bozguna tutulmuş Kafkas Cephesi'ni kurtarmayı başaramamıştır.

Onun ibret dolu «Bozgun»unu bugünkü kahraman asker evlâtlarına, vatansever Türk gençlerine kazandırmakla milletimizi gelecek bozgunlardan korumak yolunda bir küçük hizmet görebilirsek, biz büyük mutluluk duyacağız ve Hâfız Hakkı Paşa başta, bu aziz topraklar için can vermiş Kafkas şehidlerinin ve bütün ataların aziz ruhları ise şâd olacaktır.

Çankaya: 29 mayıs 1972
Dr. Fethî Tevetoğlu

I

RUMELİ'NİN kalbgâhında, Perister'in yalçın eteklerinde, çağlayanlar, ormanlar, bahçeler, yeşillikler içinde; bugün düşman ayakları altında sevimli bir Türk şehri var (1). Orada beyaz bir caminin, ince beyaz minaresinin dibinde, dallarına sarı güller sarılmış, küçük bir servinin gölgesinde, yirmi sene evvel biricik kardeşimi gömdüğüm; sarı saçlarını, elâ gözlerini, uçuk yüzünü, nârin zayıf endâmını bir daha görmemek üzere kara topraklara bıraktığım zaman, gözümün önünde cihan zindan kesilmişti. Ondan sonra bir kumral saç, bir elâ göz, bir nârin vücut, ince bir servi, sarı bir gül gönlümü elemle titretir. Ruhumda fırtınalar uyandırırdı. Benim benliğime, ruhuma, kalbime, ezelden bağlı olan kardeşimi elimden alan ecel, canımı almak için karşıma çıksa, gözümü kırpmadan üzerine atılır; bütün maddî, mânevî kuvvetlerimle uğraşırdım. Sevgili bir kardeşin ölümü, kalbimde bütün insanlar için sızlayan bir yumuşaklık, bir hassasiyet, fakat ölüme karşı ateşli bir kin uyandırmıştı.

Bugün Manastır'ın Orizar ovasında, Kâvat (Gjavat) geçitlerinde, Pirlepe dağlarında kardeşim kadar sevdiğim nice canlar yatıyor... Komanova (Kumanovo) tepelerinde, Kosova sahrasında, Siroz'un altın ovalarında yüz binlerce kardeş ve kız kardeşimizin ruhları bizlere, vazifesini yapamayan, bozgun âfetine kapılarak o, candan aziz toprakları düşmanlara bırakan orduya melûl ve sitemli bakıyor.

Daha pek genç yaşımda bir kardeş ölümünden yüreğimde duyduğum garipliği, ruhumda hâsıl olan ateşli fırtınaları şimdi daha büyük, daha şiddetli, daha acı, daha ateşli, daha kanlı olarak duyuyorum.

Şimdi Manastır'a benzeyen Bursa'nın zümrüt ovaları, ince uzun kavakları, bana Manastır ovalarını hazin hazin hatırlatıyor. Şimdi bana Kızılırmak'ın uğultusu birçok kadınlara, kızlara, ihtiyarlara mezar olan koca Vardar'dan bir sürü şühedânın müşterek âh-u vâhı gibi geliyor.

Yüksek hayaller, şâirâne tasavvurlar uyandıran Bursa'nın Keşiş dağı, Selânik'in Beyazkule Bahçesi'nden beyaz şâhikalarıyle görünen ve dünkü Yunan hududumuza yükselen Olimp'i, Tesalya ovalarını, Çaçalca'yı, Dömeke'yi hazin hazin düşündürüyor. Manzarasıyle benliğime, ruhuma kuvvet veren Fâtih minarelerinden bir sürü ervah bana: «Ey Meşhed'i bırakan bedbaht ordunun zâbiti! Hâlâ nasıl yaşıyorsun!» diyor. Bütün ordunun bozgunlukları omuzlarımı çökertiyor, yüzümü yerlere kapatıyor. Kan ağlayan kalbim, kalan vatan parçalarının bütün güzellikleri için, kardeşini kaybetmiş bir insan şefkatiyle titriyor. Gözüm Rumeli'nin acı, ateşli hâtıraları bana Konya, Erzurum, Bağdad, Mekke için yavrusu çalınan bir kartal şefkati ve hırçınlığını veriyor.

Altın mehtaplar, gümüş çağlayanlar, zümrüt ormanlar, güzel göller, çiçekler, şakırdayan bülbüller, cıvıldayan kuşlar bana hep Türklüğün sevgili Rumeli'sini acı acı düşündürüyor. Yüreğimde Anadolucuğumuza büyük şefkat, mübarek Rumeli'yi çiğneyenlere pek ateşli, fırtınalı bir husûmet uyandırıyor.

Artık benim için şafaklar kan, şebnemler gözyaşı, davul sesi inilti, mûsiki feryattır!

Artık benim için hayatın yegâne emeli, biricik gayesi, ordunun namusuna sürülen kara lekeyi silmek ve inleyen esir kardeşlerimin bir gün imdadına yetişmektir.

Bu kadar elemlerden, bu kadar kara günlerden sonra beni yaşatan, bu kadar lekeli bozgunluklardan sonra bu üniforma ile milletin karşısına çıkmak cür'etini veren, içimi yakan, bu büyük emelin intikam ateşi ve milletle ordunun gençliğinde gördüğüm istikbal ümidi nurudur.

Ortaköy: 28 ekim 329 (1913)

II

BOZGUN, bu büyük âfet, son felâketli seferimizde orduyu ne kadar sarsmıştı. Komanova'da, Kırkkilise'de, Süloğlu'nda, Gecginli'de, Lüleburgaz'da, Vize ve Pınarhisar'da hep orduya bozgun kâbusu çöker. Vebâ gibi, kolera gibi müthiş, elektrik gibi çabuk orduyu istilâ ederdi.

Birçok kumandanlar, gördükleri bozgunluklar yüzünden ordudan büsbütün ümit kesmişlerdi. Kırkkilise'deki büyük bozgunluk, oradaki kumandana, artık bu ordudan

---

1) Manastır şehri.

bir hayır olmadığını, ister istemez sulh yapılmasını teklif ettirecek kadar yılgınlık vermişti.

Birinci Kolordu'da, 9 ekimde, birkaç taburda görünen bozgunluk, Kolordu Kumandanına 10 ekim sabahı «Bu ordu ile harp edilemez» dedirtiyordu.

Her hâlde cesaretine şüphe olmayan Mahmud Muhtar Paşa, bir Plevne, bir Gedikler'den sonra, bir Kırkkilise, bir Vize! Hakikaten şaşılacak şey! Diyordu. Bozgunluk, panik, orduyu o kadar yıldırmıştı ki, Çatalca'da Bulgar ordusu durdurulduktan sonra bile hâlâ kâbus gibi fikirlerden kaçmıyordu. Harbin sonlarına doğru Çatalca'dan ilerlendikten, Bulgarlar Silivri'ye kadar çekildikten sonra da, yine bozgunluk âfetinden korkuluyordu. Bulgarlar, son Edirne hücumlarını yaparken, Çatalca, Kadıköy, Bigadiç cephesinden de taarruza kalkmışlardı. O zaman bir «Bâlâ» taburunda görülen bozgunluk orduda eski felâketli bozgunlukları hatırlatmış ve kumandanlığın orduya güvenini sarsmıştır.

Acaba bozgunluk gerçekten bu kadar yılmaya değer bir âfet mi idi? Acaba birçok bozgunluklar bizde ve başka ordularda tarih boyunca görülmemiş, pek şaşılacak şeyler mi idi? Eğer gerçekten gördüğümüz bozgunluklar milletin, ordunun artık büsbütün çürümüş olduğundan ileri geliyorsa o hâlde me'yus olmaya değerdi. Fakat ârızî, her yerde görülür bir hastalık, bir dert ise, o hâlde me'yus olacak, şaşılacak bir sebep yoktu. Yalnız derdi teşrih etmek ve ona göre devâsını bulmak lâzımdı.

Tarih bize gösteriyor ki, bozgunluk İlkçağdan beri mağlûb ordulara da, muzaffer ordulara da girmiştir. Tâ eski Yunanlılar'ın muharebelerinde domuz sürüsünün saldırısından husule gelmiş panikler görünür. Bizim en parlak meydan muharebelerimizden Kosova'da, Niğbolu'da küçük bozgunluklar görürüz. Napoléon'u tarihe şan ve zaferle geçiren Marengo muharebesinin başlangıcı dehşetli bir bozgunluktur. Eğer General Desse yetişip de büyük ve muntazam bir kitle teşkil eden askeri ile bozgun firarîlerinin önüne bir insan duvarı çekmese, şanlı Marengo muzafferiyeti Bonaparte için bir felâket olacaktı. 1792'den 1815 senesine kadar seferleri inceleyen bir Fransız (2), cihanla uğraşan, Viyana, Berlin, Moskova'ya girmiş olan Fransız ordularının yirmi dört senede — yalnız kendisinin sayabildiği — 300 kadar bozgun (panik) sayıyor.

İnsanlar, harp tarihinin yalnız zekâ ve idmanına yarayan kısımlarını okur, yalnız verilmiş olan kararları ve onların görünüşteki icraâtını tâkib eder; harbin ruhundaki birçok çamurları, kanları, lekeleri, fırtınaları, her türlü güçlükleri yakından tetkik ve tâkib etmezse, şüphesiz ki, o zaman ufak bir bozgun onu şaşırtır ve me'yus eder.

Harbin yalnız sanata ait kısmını tâkib edip, ruha ait cihetlerini ihmal etmek ekseriya uzun müddet sulh geçirmiş milletlerde görünür. Bu ise, her zaman büyük felâketler doğurur.

Almanlar, 1870 seferinin en büyük meydan muharebesini (18 ağustos 1870 Saint-Privat Muharebesi) tahlil ve tetkik ederken orada, en terbiyeli, en cesur, en ziyade zafer neşeli askerin bile bozguna uğradığını gösteriyorlar. Almanlar için pek şanlı olan 18 ağustos gününde Privat hücumunda, hassa tugayına varıncaya kadar, cephenin her tarafında, küçük, büyük otuzdan fazla panikler görünüyor.

İşte bunun için Alman büyük erkân-ı harbiyesi bu günü tasvir eden muazzam eserinde «harb tarihinde daima bozgunluklar görülmüştür» diyor ve hassa tugayının Saint - Privat hücumundan bahsederken «muharebe meydanında askerde vakitsiz geri çekilmeler, bozgunluklar, panikler görüldüğünü» itiraf ediyor. Hassa tugayı erleri pek mükemmel, hazer mevcudu kuvvetli ikmal erleri, 1866 seferini şan ve şerefle sonuçlandırmış adamlardı. Bütün bunlara ve seferin başlangıcından beri Alman ordusunun muzafferiyetler kazanmış olmasına rağmen yine panikler çıkmıştı. Almanlar buna şaşmıyor, bundan yılmıyor. Ve harbi bütün acılığı ve tabiî hâliyle kabûl ederek şöyle diyor: «İnsanların tabiatında büyük bir gaye için ölüme yürümek cür'eti ve istidâdı bir değildir. Ekseriya istenen işler, erlerin si-

2) Vauville (colonel de génie), Essais sur les nouvelles considérations militaires.

nirlerinin dayanma derecesini aşar (3) veya büyük panik olur».

Aynı muharebede, sağ cenahta, Mans (Le Mans) vâdisinde taarruz eden Alman askerinde, akşama doğru o kadar şiddetli bozgunluklar oluyor ki, ordusunun arkasında metanetle duran Prusya Kralı'na kadar dökünütüler geliyor. Süvariler, topçular birbirine karışıyor.

Bozgunluk, panik öyle bir derttir ki, iyi, fena, terbiyeli, intizamsız, yenen, yenilen her türlü askere musallat olur. İş, bu derdi bilmek, sebeplerine eğilmek ve şaşırıp kalmayarak, fazla yılmıyarak vaktinde çaresini bulmaktır.

Soğukkanlı Almanlar zaferli harblerinde, sâkin İngilizler Boerler karşısında, Ruslar, Japonlar son seferde birçok panikler gördükten sonra artık son araştırma ve incelemeler, harbde bozgunlukların askere ara sıra gelir bulaşıcı bir hastalık olduğunu göstermiştir.

İşte bunun içindir ki Alman erkân-ı harbiyesinden Rus - Japon harbini pek iyi inceleyen bir zat, bu harbe ait hâtıralarında «noksan veya yanlış terbiye, fazla yorgunluk, fena beslenmek yüzünden harbte en sağlam disiplinin bile sarsıldığı görülürse şaşılmamalıdır.

Bu yüzden sinirleri sarsılan askere, bu buhranlı zamanda, ne vatan muhabbetinin, ne namus ve itâat duygusunun, ne iyi niyetin bir tesiri görülmüyor ve panik oluyor» (4).

Harbi, ekseriyetle hazer vaktinde, bütün gerçekleriyle, acılıklarıyle göremiyor, düşünemiyoruz. Eski tarihler, harbin iç-yüzünü göstermekten çok birer şâirâne tasvir oluyor. Bu tarih cümleleri ile harbin gerçekleri arasındaki fark, hayal ile hakikat, yer ile gök arası kadar büyüktür.

İşte bunun için olacak ki, XVIII. yüzyılın son yarısında bütün muharebeleri görmüş, yaşamış olan (5) Avusturya generali her hâlde epey kötümserce olmakla beraber yine bir derece haklı olarak şöyle şikâyet ediyor:

«Bilmiyorum ki, bir zamanlar Roma ve Kartaca ordularının gösterdiklerini kitaplarda okuduğumuz yüksek ruh durumları, olağanüstü cesaretleri uyandırmayı biz beceremiyor muyuz? Her hâlde muhakkak olan bir şey varsa, daha muharebenin başlangıcında askerin yarısı ölü gibi oluyor. Öbür yarısının çoğu da pek soğukkanlı görünüyor».

Nasıl insanların bütün iyilik ve fenalığı ile düşünen, hayatında aldanmazsa, harbi de böyle acı ve tatlı tarafları ile inceleyen, uğrayacağı güçlükleri, fenalıkları, göreceği geri çekilmeleri, bozgunlukları, tabiî olarak karşılar, şaşırmaz, yılmaz. Hastasının hastalığını teşhis eden doktor gibi, hemen devâsını verir; bozgunluğun büyümesine meydan vermeden çâresini bulur.

Bu yazılardan maksat, bozgunluklardan doğan yılgınlığı gidermeye çalışmak ve eski tarih sayfaları ile son felâketlerimizin bazı kara sayfalarını karıştırmak suretiyle, bozgunluk derdini teşrih eylemek ve oluru kadar devâsını bulmaktır (6).

BOZGUN VE TARİH

BOZGUN, bu âfet, bu ateşli, fırtınalı büyük dert, Osmanlı ordularına istilâ devirlerinde bile musallat olmak istemişti. Bugün Sırplar'ın elinde kalan, büyük hâkanımızın bize Rumeli'yi kazandıran Kosova Meydan Muharebesi'nde ordunun sağ cenahında öyle şiddetli bozgun olmuştu ki, Yıldırım soldan yetişmeseydi, vaziyet pek kötüleşiyordu.

Niğbolu'da Yıldırım Bâyezid'in azab askerleri, Fransız şövalyeleri karşısında, muharebenin başlangıcında bozgunluğa uğramıştı.

Sultan Murad'ın Varna Muharebesi'nde asker birkaç defa bozulmuş ve bozgunluk herkesi o kadar yıldırmıştı ki, az

---

3) 18 ağustos 1870, sayfa 464, Büyük Erkân-ı Harbiye'nin eseri.

4) Almanca Bronsart von Schellendorff: Japon Harb Ordusunda Altı Ay, *s. 523.*

5) Prince de Ligne, Extrait des préjugés militaires.

6) Fikrimce, bizim uğradığımız felâketler, asırlık dertlerin tezâhürâtıdır. Bu dertler iyice incelenip teşhis edilmez ve tedavisi için sebatlı, dikkatli bir çalışma gösterilmezse, bozgunluklar, memleketi uçuruma sürükler. Ordu içinde, harpteki ve tarihteki incelemelerime dayanarak bu dertleri göstermek ve devâlarını bulmaya bir çığır açmak için uğraşacağım. Bu serinin birincisini teşkil edecek olan şu kitabın yazılışında usûlden çok, fayda düşünüldü.

Bugünkü derdimize bir faydası olmayan cihetler kısa geçildi. Aksine, bugünkü derdimize devâ olacağı sanılan bahisler fazla uzatıldı.

III. Ordu Kumandanı Hâfız Hakkı Paşa.

daha padişah, muharebe meydanını terk edecekti. Büyük Fâtih'in babasının ordularının Morava'da, İzladi Derbendi'nde, Yalvaç'ta uğradığı bozgunluklar büyük kalpli padişahı tahtından usandıracak dereceyi bulmuştu.

Bize tabiî hududumuzu kılıcı ile çizmek isteyen Fâtih bile, Belgrad önünde mühim bir bozgunluk geçirmiş, ordu hemen perişan olmuş, toplar, ağırlıklar düşmana bırakılmıştı.

O şanlı devirlerdeki bozgunluklar padişahın, milletin ve ordunun büyük azmi, sağlam teşkilâtı ile karşılanır. Bozgun, sağlam bir vücuda girmek isteyen hastalık mikropları gibi büyük bir tesir yapamıyarak sönerdi.

Asıl büyük bozgunluğu biz, Viyana'nın ikinci muhasarasında tattık. Ve bugüne kadar Osmanlı ordusunun gördüğü bozgunluklar hep o zaman başlayan hastalığın muhtelif seyirleridir. Viyana önünde muhasara ameliyatını ilerleten babalarımız Kahlenberg'den gelen düşman ordusu karşısında şaşırmış ve az bir muharebe neticesinde orduya bozgun girerek, çadırlar, toplar, sancaklar bırakılmış; bir müddet için dinini, namusunu, padişahını, vatanını, her şeyini unutarak, o şanlı babalar, Tuna boyunca kadın gibi kaçmıştı. Sonra Macar ovalarında en kanlı ve şanlı meydan muharebemizin yerinde ve daha cenupta Tuna boylarında ne bozgunluklar görmedi. Bu âfet gitgide, orduyu o derece kapladı ki, Romanoflar 17 bin neferle 160 bin kişilik Osmanlı ordusunu Besarabya, Dobruca ovalarında birkaç saatte perişan ediyordu.

III. Sultan Selim'in büyüklüğü ve Sultan Mahmud'un demir eli orduyu bir derece düzelttiği zaman bozgunluk azalmışsa da, yine (1828 - 1829) yılında Balkanlar'ın şimalinde ve cenubunda ve Ulahya'da birçok büyük bozgunlar görülmüştü. Maamafih, bu sefer, maziye nisbeten orduyu bu hastalığın istilâsı pek azdı. Bunun içindir ki, bu seferi tetkik eden büyük bir asker (7) «artık on misli İslâm ordularının bir avuç Rus ordusu karşısında perişan olduğu zamanların geçmiş bulunduğunu» söylüyordu.

Maamafih esaslı ve devamlı çalışılarak millet ve orduya bu tehlikeli mikroba tamamen karşı koyacak kavi bünye verilemediğinden ve yine meselâ 1270 Kırım Seferi'nde Anadolu'da bir mağlûbiyet üzerine, ordunun evlerine dağılacak kadar bozulduğunu görüyoruz.

Son 93 Seferi, bu seferki felâketli harbden büsbütün başka, daha müsait ortamda cereyan ettiği hâlde, Rumeli'de, Anadolu'da bozgunluğun müteaddit âsârı görüldü.

Bozgunluk, bu tehlikeli hastalık yalnız bize değil, dünyanın en kuvvetli milletlerine de müthiş surette sarılmış ve mümkün mertebe çaresi bulunmuştur. Fransızlar'ın en ziyade büyüklük temellerini kurdukları ihtilâl devirlerindeki ordularını tasvir eden bir yazar (8), ordunun az bir mağlûbiyetle perişan olarak sürü hâlinde, Fransa'nın içerilerine doğru kaçtığını söylüyor. Kırk sene önce Fransız-

7) Moltke, 1828 - 1829 Osmanlı - Rus Seferi, Almanca.

8) Vavville: Essais sur les nouvelles conditions militaires.

lar'ın Weissenburg'da, Gravlot'da, Saint Priva'da, Sedan'da küçük - büyük bozgunlukları görülüyor. Hele sonraları teşekkül eden eğitimsiz orduların bozgunluğu ve büyük çoğunluğu, eğitimsiz erlerden mürekkeb olan Fransız ordularının, birkaç misli zayıf Alman orduları önünde perişan olduğu pek çoktur.

Bir de bizim büyük felâketimizden önce Uzak Doğu'da ezilip perişan olan Rus ordusuna bakarsak, yine kendi generallerinin yazdığı eserlerde, Rus ordusunda birçok şaşılacak bozgunluklar görüldüğünü anlıyoruz. General Martinof, pek faydalı olan «Rus Hezimetlerinin Sebepleri» adlı eserinde, Rus ordusundaki sebepsiz panikler üzerine, kısmen doğru olarak, şöyle söylüyor: «Bu gibi sebepsiz panikler, erlerin harp durumunu bildiği, âmirinin dikkat ve tedbirlerine güveni olduğu, kendi ve düşman kıt'alarının durumuna vâkıf bulunduğu yerlerde vukua gelmez».

Fikrî ilerlemelerde, fedakârlıkta, cihana büyük örnekler bırakan Fransızlar'da, sebat ve metaneti, bilhassa soğukkanlılığı ile ünlü Almanlar'da, İngilizler'de, Ruslar'da, sebepli sebepsiz birçok panikler olduğunu gördükten sonra, bizim birçok içtimaî ve siyasî sarsıntılardan sonra gördüğümüz çeşitli bozgunluklara şaşmamak ve bunlardan yılmamak, yalnız bunun tabiî bir hastalık olduğunu bilerek, bu hastalığın muhtelif safhalarını derin derin incelemek ve çarelerini bulmak gerekir. Şimdi henüz bozgunluklarımızı gözden geçirenler sağken, bu araştırmaları yaparsak, şüphesiz pek doğru teşhislerde bulunuruz.

Yalnız bozgunluk, buhranlı bir humma gibi, dıştan bir türlü görünen, fakat içten başka başka safhalar gösteren garip bir hastalık olduğundan, araştırmaları pek esaslı ve mukayeseli yapmak lâzımdır ki yanlış sonuçlar çıkmasın. Yanlış kararlar verilerek, yanlış yollara sapılmasın. Son asırda mütemadiyen zaferden zafere yürüyen Alman ordusu, askerî edebiyatı içinde genel olarak bozgunluk tahlilleri konusunda bir kütüphane teşkil edecek derecede ciltlerle kitap çıkarsa, bizim gibi yüzyıllardanberi acı acı bozgunluklar çeken bir ordunun, bir milletin bu hususta ne kadar uğraşması lâzım geleceğini düşünelim.

PSİKOLOJİ VE BOZGUNLUK

BİR insan yoktur ki, yaşamak istemesin. Ölüme karşı nefsini korumak hissi insanlarda daimî ve umumîdir. Her dilde panik denilen ânî bozgunluk, insanların gerçek veya hayalî bir ölüm tehlikesi karşısında birdenbire ürkerek deli gibi öteye beriye koşuşmasıdır. Panik, her türlü insan kalabalığına şimşek gibi gelir. İlk yaradılışımızdaki korunma tabiî hissi, terbiye ile ilerlemelerle ne şekle girmiş olursa olsun, bir topluluğa bir kere bozgun ürkekliği girdi mi; bütün diğer duygular ortadan kalkıyor. Nefse hâkimiyet, düşünmek, metânet bir an içinde kayboluyor. Ve bütün o topluluk, zencirden boşanmış hayvan sürüsü gibi düşüncesiz kaçıyor.

Gustave Le Bon, toplum psikolojisinden bahsederken, bazen mühim bir hâlin tesiriyle, toplumda müşterek bir ruh hâsıl olduğunu söylüyor. Bu toplum ruhu oradaki insanların ayrı ayrı ruhlarının hassalarından meydana gelmiyor. Ayrıca başlıbaşına, yeni bir ruh hâleti ortaya çıkıyor. Daha doğrusu kalabalığın ruh durumunda, kişi, kendiliğinden geçiyor. Burada kişinin hissi, hareketi yalnız müşterek ruhun tesirlerine tâbîdir. Burada görülen duygulanmalar, davranışlar hep o müşterek ruhdan doğar. Toplumun ruh yapısında kuvvet, yapabilmek hassası daha çoktur. Sorumluluk duygusu hemen yoktur. Çabuk heyecana gelir. Aşırılığa varır. Büyük bir içlenme ve eğrilme kabiliyeti var. Hulâsa, burada zekâ, terbiye ve fikir tesirlerinden çok, içlenmeden ve tabiî duygulardan doğan bir istek ve davranışın izleri görülür.

Bu ruh durumuna giren bir toplumda artık medeniyetin, mantığın, yükselme ve ilerleme fikrinin, zaman terbiyesinin tesirleri görülmez. Zencirden kurtulan insanların, hayvan tabiatları, taklidin tesiriyle artan davranışları ile bir direnmeye tahammül etmeyerek o andaki dokunan, hükmünü yürüten şeye göre aldığı istikamette bütün şiddetiyle gider.

İnsan kitlesi birbiri üzerine yığılmış kum tepeleri gibidir. Rüzgârın estiği tarafa gider.

Benliğini kaybeden kimselerden kurulu böyle bir toplum, bazen bir hayâl, bir orman hışırtısı, bir kasırga karşısında bile

ürker. Yaprak hışırtısından darmadağınık olan kuş sürüleri gibi dağılır.

Asker, kıt'a hâlinde toplu bulundukça, harb gibi, bütün hisleri heyecana getiren mühim anlarda, şüphesiz ki, umumî surette bir toplumun ruh hâletini gösterir. Yalnız bir tiyatroda, bir mitingde, gemide, konferans salonunda tesadüfen birleşmiş olan bir topluluk ile bir askerî kıt'anın ruh durumu arasında mühim bir fark var. Orada zekâca, terbiyece, tabiatca, emelce, duyguca büsbütün ayrı bir takım insanlar bulunuyor ki, yalnız o andaki mesele ve mesafe azlığı onları birleştirir. Böyle râbıtası gevşek bir heyet, birdenbire çıkan yahut yüklenilen bir tehlike karşısında kolayca, müşterek ruhlu toplum ruh hâletini alır. Ve çabuk paniğe uğrar.

Bir askerî kıt'a ise böyle homogen olmayan, rastgele toplanmış bir insan kitlesi değildir.

Harpteki amaç dikkat nazarına alınarak terbiye edilmiş olan bir asker kıt'ası, harbin muhtelif belirtileri ve ihtimallerine uyan o kadar ortaklaşa fikir ve hislere sahip, yaşayış ve düşünce hususunda o kadar kuvvetli bağlarla bağlıdır ki, şahıs ve fertle ilgili az çok farkların yanında pek kuvvetli olan bu müşterek fikir ve hislerin tesiriyle askerî kıt'aya bayağı müşterek ruhlu bir topluluk değil, belki muntazam, müteşekkil bir topluluk ruh hâletini gösterir. Spencer'e göre böyle bir insan kitlesi daha çok doğru düşüncelerin tesirlerine tâbî olur. Ve hiç şüphesizdir ki böyle intizamlı bir topluluk, bayağı kolaylıkla rastlanır bir topluluğun ruh hâletini almaz. Çabuk hayvanlaşmaz. Buna bir de kıt'a ruhundan, karşılıklı güven hissinden doğan mühim bir kuvvet kaynağı eklenir. Karşılıklı sorumluluk hissi, en tehlikeli anda yalnız bırakılmamak, daima yardım göreceğine emin olmak düşüncesi, kıt'ada ne kadar büyük bir kuvvettir!

Her insanın kuvvetine — kendisine en bunaldığı anlarda yardımcı olacağına emin bulunduğu — diğer arkadaşlarının kuvveti birleşince bundan güç yetme, yapabilmek hassası artar. Fert kıt'anın, kıt'a ferdin gücünü arttırır. Derin ve sağlam güvenden doğan bu kuvvet ve iktidar, az zaman için, belirli ve geçici bir maksat için birleşmiş bir kalabalıkta görülmez. Ve yalnız elbise giymek ve şerefli bir ad altında birleşmiş olmak da bu gücü kazandırmaz.

İşte bunun içindir ki, insanları gayet iyi incelemiş olan bir yazar, «muntazam orduların intizamsız kıt'alara üstünlüğü, muntazam ordularda her bir insanın arkadaşlarına ve üstlerine olan inanç ve güvencinin neticesidir» (9) diyor.

Bu güven ve inanı kazandırmak için uzun ve arasız çaba lâzımdır. İnsanda nefsini düşünmek tabiî hissi o kadar çoktur ki, bunu ve geçmişin bu gibi zararlı hâtıralarını silmek, çocukluktan beri kökleşmiş kötü alışkanlıkları ve huyları kökünden çıkararak yerine, birlik duygusunu iyice yerleştirmek için çok uğraşmalıdır.

Bir alışkanlığı ancak diğer bir alışkanlıkla silmek kabildir ve ancak bu aralıksız çabalar sonucunda erlerin ruh durumu gelişir. Mühim tesirlere, bunalımlı hâllere karşı dayanabilmek en büyük menfaatinin, hayatının tehlikede kaldığı demlerde arkadaşını düşünmek ve çevresine güvenmek ve inanmak hisleri hâkim olmaya başlar. Rus ve Japon Harbi'nden beri anlaşılmıştır ki, yeni muharebelerde yalnız devamlı surette ilerlemek ve zafer kazanmak için ateşli bir arzu kâfi değildir. Avcı hattındaki nefere kadar bütün erlerde daima maksadı gözönünde bulunduran bir düşünce, en karışık zamanlarda sükûneti kaybetmeyen bir zihin yorma, kendiliğinden harekete gücü yeten bir zekâ, harbin sinirleri sarsan bunalımlarına, insanın içinden gelen hayatını korumak arzularına karşı koyacak inatçı bir kararlılık lâzımdır. Harbin zor anlarında geniş bir cephe üzerinde, çalı dibinde, sırt, hendek kenarında yalnız başına saatlerce, hattâ günlerce kalan avcı erin, maddî ve mânevî olarak fevkalâde kuvvet harcadıktan sonra, yine düşüncesi ve sinirleri son derece gergin bulunmasına rağmen, dimağı sakin, kalbi kuvvetli olmalıdır. Yeni harplerde başarılar, sevk ve idarenin iyiliğiyle beraber ancak böyle yetişmiş erlerle kazanılır.

Her türlü terbiye usûlünde olduğu gibi asker terbiyesinde de gayeye varmak

---

9) Darwin: İnsanın Menşei.

için daima harbin âfetlerini, bozgunluğun muhtelif safhalarını düşünerek, gözönünde bulundurarak, eri hazer vaktinde bütün bu âfetlere karşı koyacak ve muzaffer olmak arzusu nefsinde herşeye hâkim olacak bir yolda yetiştirmek lâzımdır.

Bununla beraber harp tecrübeleri gösteriyor ki, ne yapılırsa yapılsın, yine harpte en değerli bir askerî kıt'ayı bozgun vurarak asker düzensiz bir toplum, bir sürü ruh hâletini gösterir (10). İnsanın yaradılışındaki tabiî sermayesi yalnız iyilik değildir ki terbiye ile, ilim ile yalnız iyi sonuçlar elde edilebilsin, insan tabiatının kötülük sermayesinde bir azı, ekseriya kalır ve umulmadık zaman tesirini gösterir. Hayatı koruma hissinden doğan korku ve devamlı beklemenin verdiği vehim ve ürkeklik, bazan da birdenbire o kadar şiddetle kendini gösterir ki, hiç bir vakit bunlara karşı durulmaz. Bir yandan işitilen «yandık! mahvolduk!» sesi yıldırım gibi etrafa yayılır. Bir kıvılcımın yangın yapması gibi, bu felâket kıvılcımı birçok yüreklerde yükselen korkuyu parlatır. Bozgunluk başlar. Böyle bozgunluklar ekseriya hâlin dehşetinden ve dehşetin şiddetinden çok, umulmadık bir hâlin çıkışından ve baskın gibi birden bire bir belânın gelmesinden ileri gelir. Ruhlar birdenbire sanki manyetizma oluyor. Birlik ve birlikten doğan güven ve soğukkanlılık duyguları kaybolur.

Birlik duygusunun ortadan kalkması da, ruhların manyetizma olması derecesi yaşanılan ve gözönüne getirilen, düşünülen hâl ile doğan belâ ve dehşet arasındaki fark büyük oldukça artar. Ve sersemliğin derecesine göre muhakeme, düşünme, serinkanlılık ve azim kaybolur. Bütün bunların yerine can kurtarmak tabiî hissi hâkim olur.

Bir asker kıt'asının böyle mühim tesirlere dayanma derecesi ne kadardır?

Önce, herşeyden evvel şunu söyleyelim ki, korkuyu uyandıran tesirlerden duygulanma derecesi, en düzenli bir askerî kıt'ada bile her er için bir değildir. Asker arasında, muharebede, bin defa tehdit eden ölüm karşısında sinirleri oynamayan, kalbi kıpırdamayan, zerre kadar müteessir olmayan erler vardır. Fakat unutmamalıdır ki böyle insanlar azdır. Ordunun çoğunluğu ise ortalama kabiliyette insanlardır (11). Erlerin mühim bir kısmı asker terbiyesi, harbin gerçek icablarına uygun kuvvetli sinir ve sağlam istek sayesinde içinden gelen korkuya hâkim olur.

Sağlam, mukaddes mefkûreli bir millî terbiye ve esaslı doğru bir askerî terbiye orduda bu türlü erlerin sayısını çoğaltır ve bozgun istidadını pek çok azaltır.

Üçüncü bir sınıf erlere gelince, bunlar ancak âmirin gözü önünde bulunurken vazifesini yapar.

Harp ve tehlike korkusu bazı insanları intihara kadar vardırır. Çin - Japon Harbi'nde muharebeye giden bazı erlerin korkudan intihar ettiğini General Nagriye bildiriyor.

Bazı insanların sinirleri, bütün iyi niyetine, kuvvetli îmân ve fedakârlık hissine rağmen, şarapnel gümbürtüleri, kurşun vızıltılarıyle dehşetli sarsılır. Bundan istemiyerek bir gelip geçici delilik hâsıl olur ve er kaçar. Dahiliye Nâzırı Tal'at Bey, Çongre Muharebesi'nde Ereğli Fırkası'ndan bir erin gözleri dönmüş, tüfeği havaya atarak geriye kaçmakta olduğunu ve durmadan «Allahını seven ileri gitsin!» diye bağırdığını hikâye ediyor. Durumun dehşetinden çıldıracak dereceye gelen bu er, şu cinnet hâlinde bile «Allah'ını seven ileri gitsin» diyor. Fakat hayatını korumak tabiî hissi ile dehşetin içinden kaçıyor... Ne îmân kuvveti, ne zafer arzusu bu ere tabiî dayanıklılığını aşan harbin dehşetlerine karşı koyduramıyor.

Bazı insanlar kuş gibi yaradılışında ürkektir. Yüksek bir bağırma, birdenbire görünen bir hâl, kendilerini şaşırtır.

Her kıt'ada böyle sinirleri gevşek, kalbi zayıf, ürkek ve korkak insanlar bulunur ve tehlikeli anlarda pek ve dehşetli hüküm süren sirayet ve taklid tesirleriyle bu ürkeklik elektrik cereyanı gibi geçer. Umulmadık bir durumda, umulmadık bir zamanda bozgunluk olur (12). Harpte sinirleri sarsan binlerce hâl olur. Bozgunluk, açlık, susuzluk, ölümün her gün görülen binlerce çeşitleri, yaralıların peri-

---

10) Miralay Emile Pecolief: Harbde Panik.

11) Bronsart von Schellendorf: Japon Ordusunda Altı Sene.

12) En muntazam ordularda görülen bu gibi hâllere dair ikinci ciltte misâller var.

şan hâlleri en sağlam yürekli, demir sinirli insanları bile sarsar. Tehlike anlarında insanlar kara haberlere kolay inanır. Harpte insan maddîyattan uzaklaşır. Fazla hayal kurucu olur. Yalan birkaç söz en sağlam bir erde yılgınlık ve ürkeklik duyguları uyandırır. Arkadan işitilen birkaç silâh sesi, dört nala kalkmış atlar, arabalar, hâsılı sükûnet hâlinde bir tesir yapmayacak olan en ufak gürültüler, en seçme bir erde bir bozgunluk yapar.

Harpte bozgunluk, harbin yaradılışında vardır. Bozgun, insanların, askerlerin daima rastlanan bir âfeti, bir derdidir.

Birkaç saat önce kahramanca saldıran bir er, uzaktan beş, on düşman süvarisini görünce bozulabilir. Dün hayalî bir tehlike karşısında bozgunluğa uğrayan bir kıt'a, bugün büyük fedakârlıkla harbeder. Yarın yine umulmadık bir zamanda bozgunluğa uğrar. Bilhassa sinirler, duygu sistemi fena hâlde yorulmuşsa, ufak, ehemmiyetsiz bir dış tesir, dehşetli bir bozgunculuk yapar.

Bozgunluk, boraya, fırtınaya benzer. Birdenbire gelir yıkar, devirir, dağıtır, perişan eder. Sağlam, terbiyeli bir asker, bu fırtına karşısında iyi yetişmiş bir ekin tarlasıdır. Tıpkı dehşetli fırtınanın altında eğilen, devrilen, yerlere kapanan başaklar gibi, fırtınanın geçmesiyle yine bir şey olmamışcasına doğrulur, yükselir.

Bozgunluğun neden doğduğunu, nasıl olduğunu, ne neticeler verdiğini teori ve tatbikatıyle erlere ve astsubaylara anlatmak büyük fayda vermez.

Fakat subaylar, kumandanlar harbin bu daimî, büyük âfetini inceden inceye bilmelidirler ki, barış zamanı, hazerde erlerin terbiyesinde, erleri bu âfete iyice dayanabilecek bir usûlde yetiştirsinler. Seferde erlerin ruhuna hâkim olsunlar ve her an böyle bir fırtınanın çıkabileceğini bilerek ona göre dikkat etsinler. Ona göre tertipli davransınlar.

Başarı ile harp eden, sâkin sâkin duran bir kıt'ayı dağıtan, bozgunluğa düşüren, dış kuvvetler nedir? Bunu nazarî ve kat'î olarak tayin etmek kabil olamaz.

Çünkü bir vaziyette bir kıt'ayı perişan eden bir hâl, diğer vaziyette tek bir eri bile ürkütemez. Asıl istifadeye değer olan mesele, bir kıt'anın ne gibi ruh hâlleri altında bulunurken, ne gibi tesirlerle bozgunluğa uğradığını tetkik etmektir. Bozgunluk, insanların ruhları üzerine tesir eden bir hastalıktır. Bunun zemini günlerce, aylarca, hattâ yıllarca önce hazırlanmıştır. Harp tarihinin bol bol bozgunluk meselelerini incelerken dış tesirler ve o andaki hâllerle beraber kıt'anın ruhunu, ruhunun o anda ve geçmişteki durumunu inceden inceye araştırmalı. Bu esercikte en çok incelemek istediğim bozgunluk meseleleri de eski ve yeni tarihimizdeki bozgunluklarımızın ve muhtelif milletlerde görülen bozgunlukların nasıl hazırlandığını ve buraya kadar nazarî olarak tasvir edilen durumların harpte ne gibi şekiller gösterdiğini ve bu müthiş âfetin tesirlerini azaltmak çarelerini göstermek içindir.

Panik denilen ânî bozgunluklarda ekseriya başlangıçta yalnız birkaç erin sinirleri gevşemiş, kendisini şaşırmış, deli gibi kaçtığı görülür. Bu aralık sıkı bir karar, kuvvetli bir subayın bu tehlikeyi unutturacak ateşli birkaç sözü, erlerini manyetizma edecek fedakârca davranışları, başlayan fırtınanın önüne geçmezse, kaçanları gören diğer erlerin gözü arkaya döner, kendilerini korku kaplamaya başlar. Bir çoğu çantasını çıkararak kaçmaya hazırlanır. Çünkü zaman geçmez askerin mühim bir kısmı, hayallerinde büyüttükleri tehlikenin azameti karşısında, kaçanları taklid hissi ile, ne olduğunu bilmeden, manyetizma olmuş gibi ilk kaçanların arkasından koşar. Dağdan yuvarlanan bir çığ gibi korku artar. Kaçanların sayısı dehşetli surette çoğalır. Ve az zamanda bütün kıt'a bir sürü gibi, yığın hâlinde kaçar. Nefsine hâkim olan, sağlam sinirli, pek yürekli insanlar da bu sel ile beraber sürüklenir gider. Kaputlar, çantalar, kazma, kürekler candan aziz tutulan tüfekler atılır. Herkes gücünün yettiği kadar alabildiğine kaçar. Bu anda er, ne subayını, ne arkadaşını, hiç kimseyi düşünmez. Annesini bile çiğner. Senelerce uğraşılarak kazanılan düzen ve disiplinin, askerî terbiyenin sağlam bağları tamamen çözülür.

Bu anda düşünmek kabiliyeti yoktur. Yalnız gözler kararmış, ölümden, tehlikeden kaçılır. Herkes, tâkatı kesilinceye kadar koşar ve ne yaptığından, ne yapmış olduğundan bir sarhoş gibi farkına vara-

mıyarak kaçar ve kaçmak için kuvvetin kesildiği yerde sanki bir ayılma olur. Artık burada er yorgun bir koyun tabiatını gösterir. Durdurmaya gücü yeten bir demir el beşini, onunu toplarsa çabuk bir küme olur. Dikkatsizlikten, karar yetersizliğinden birkaçı yana sıvışırsa, diğerleri onu yavaş yavaş takib eder. Bozgun bir asker ne kadar miskin ise o kadar korkaktır. Cesur, eli tabancalı bir subay, bir er, hattâ bir sivil, birçok tüfekli, süngülü askerleri yere mıhlar. Son harbin (Balkan Harbi) muhtelif bozgunluklarında, eli tabancalı, kırbaçlı bazı subayların, süngü takmış, elinde tüfeği ile deli gibi kaçan birçok erleri durdurduklarını görülmüştür. Kırkkilise bozgununda Ispartalı Hakkı Çavuş adında bir yedek asker, daha kıt'asına katılamadan, tüfek alamadan bozgun içine düşer. Eline iğnesi kırık bir martin tüfeği geçer. Hakkı Çavuş'un bununla tehdit ederek birçok erleri firardan durdurduğunu erkân-ı harbiye yüzbaşısı Rüşdü Bey, vak'anın şahidi olarak anlatıyor.

Geçen Moskof seferinin Anadolu felâketlerini, insanların ruhunu okuyan, bir filozof gözüyle inceleyen «Başımıza Gelenler» yazarı, Deveboynu bozgununda bir tabanca tehdidi ile bozguna uğramış 15 - 20 silâhlı erin yerlere yattığını hikâye ediyor (13).

Ânî bozgunluk, son asra kadar dünyanın bütün ordularında bir âfet, bir ilâhî ceza sayılırdı. Esasen son yüzyıl içinde ilmin, fennin her dalında olduğu gibi, harp tarihinde görülen derin incelemeler, daha önce yoktu. Her millet, kusurunu saklar, harp tarihleri, savaşların ruh durumlarının incelenmesine yaramaktan pek uzak bulunurdu. Hele bizim tarihlerimizde Süleyman Paşa Muhakemesi, Osman Paşa'nın Plevne Müdafaası ve Gazi Muhtar Paşa'nın eseri ile Başımıza Gelenler... Ve bir dereceye kadar Moltke'nin yazdığı 1828 - 1829 Seferi gibi... Her hâlde sayıları yirmiye güç varan eserler istisnâ edilirse, yüzyıllardan beri devam eden bozgunlukların içyüzlerini milletin, ordunun ve bozgunluğa uğrayan kıt'anın ruh durumunu incelemeye zemin olacak bir harp tarihi görülmez. En yakın zamana kadar yazılan tarihlerin ekserisinde bozgunlukların sebepleri, hep Allah'ın hikmeti olarak hulâsa edildiği görülür.

Son felâketlerimizde yaşayanların en araştırıcılarından, en cahillerine kadar birçoklarını dinleyiniz. Muhtelif panikleri tetkik ediniz. İnsan öyle düşünceler, o kadar fenne uymayan, mantık dışı, hattâ zararlı fikirlere rastlar ki, bunların arasından gerçeği çıkarmak, asıl derdi meydana koyarak tedavisini düşünmek cidden güç bir mesele olduğuna inanır. Bununla beraber bu mesele ne kadar güç olsa, yine de çözümü imkânsız değildir.

Ânî bozukluklar (panikler) diğer ordularda ve bizde hep maddî, mânevî, askerî, içtimaî bazı sebeplerle hazırlanmış ve ekseriyetle ortamın hazır oluşu yüzünden vukua gelmiştir. Bozgunluk, muhtelif yerlerde, hep aynı şekilde bir bunalım gibi görünür. Fakat nasıl kendini yüksek ateşten kaybeden muhtelif insanların bu baygın hâlleri görünüşte aynı olduğu hâlde hastalıkları, değişik ise, bozgunluklarda da hastalığın görünüşte bir şekil göstermesine rağmen sebepleri başba başkadır.

Bozgunluğun ikinci bir çeşidi de, fırtına gibi, kolera gibi hızlı ve birden bire değil, verem gibi yavaş yavaştır. Yavaş yavaş ordunun disiplinini ve moralini kemirir. Bir kıt'anın en büyük kuvveti olan karşılıklı güven bağlarını yavaş yavaş yer, koparır. Erin subayına, subayın büyük komutanına, komutanın ordusuna güvenini mahveder. Hissedilmeden her türlü ümidi kırar. Sinirleri yavaş yavaş gevşetir.

Ağır ilerleyen bozgunluk, verem gibi yavaş yavaş orduyu sarar. Farkedilmeden ordunun tümüne bir yılgınlık çöker. Bütün bu hâl, en kuvvetli insanları bile bazan başarı ümidini mahvolmuş görecek kadar bir hiçliğe düşürür. Bozgunluk bazan barış zamanında başlar. Fakat çok kere seferde idaresizlikten, mağlûbiyetlerden, fazla yorgunluklardan, dikkatsizliklerden doğar. Ve görülmeden, hissedilmeden gittikçe artar. Ânî bozgunluğun tesiri hızlı olduğu kadar, geçmesi de çabuk olur. Yavaş yayılan bozgunluk ise, farkına varılmadan tesir gösterdiği, bilhassa, ruhlarda âdetâ kanaate kadar varan yılgınlıklar hâsıl ettiği için, uzun müd-

---

13) Erzurumlu Mehmed Ârif: Başımıza Gelenler, *sayfa 374.*

det devam eder. Ekseriyetle ânî bozgunluklar orduya daha önce girmeye başlayan böyle göze görünmeyen yavaş bozgunluğun bir bunalım ânını teşkil eder. Bazan hiç bozgunluğa uğramamış, hattâ zafere doğru ilerleyen bir kıt'a için için çürür, kokar. Ekseriya bozgunluk asıl ordunun mağlûbiyetinden ziyade, yenilme duygusunun bazı kararsız komutanlarda mübalağalarla kuvvetlenmesi, bunun subay ve erlere geçmesi ile orduyu sarar.

Beslenme ve idarede savsaklama, bazan da askerî gücünün üstünde sürerek, sinirlerini yormak, yavaş gelişen bozgunluğa istidat uyandırır. Erde, subayda farkına varılmaz bir bezginlik, fazla bir nefsini koruma kaygusu, bir ümitsizlik uyanır. Ordunun hayat damarı olan disiplin duygusuna bir gevşekliktir gelir. Yürüyüş kollarının yavaş yavaş düzeni bozulur. Kıt'a gittikçe bir sürü hâline girer. Vaktiyle bir erin koldan ayrılmasına tahammül etmeyen subayın şimdi sanki ağzını bıçak açmaz. Bazı omuzları üzerine çöker. Avcı hatlarında yağmur, çamur altında günlerce aç duran erlerden bazıları arkada, kendiliğinden su almaya gider, çalı dibinde bir yemek pişirir. Kendi başının çaresine, hâline bakmak, kendi işini başlı başına becermek duygusu, avcı hatlarında erden ere geçer. Korkudan, kuruntudan değil, ümitsizlikten, idaresizlikten, beslenme yetersizliğinden uc hatları boşalır. Kıt'alar karışır. Güvenlik tertibatı kalmaz. Belki bu asker bugün zaferler kazanmıştır. Fakat bu yeni hâliyle yarın değilse öbür gün mutlaka mağlûbtur. Çünkü ordunun ruhu olan disiplin duygusu kalmamış, bozgunluk görülmeden, verem mikrobu gibi orduya girmiştir.

Nasıl ki verem bizim memlekette en çok tahribat yapıyorsa, yavaş gelişen bozgunluk da, bizim ordularımızda en büyük tahribat yapmıştır. Göze görünmediği, birdenbire dehşetiyle dikkat nazarını çekmediği için hiçbir zaman bundan söz bile edilmemiştir. Bozgunlukları tarihini teşrih ederken, bu cihetleri de göstermek çarelerini bulmaya çalışacağım.

HARBDEN EVVEL BOZGUNLUK

NÖBETLER geçiren bir hastanın, verem belirtileri görülen bir vücudun uğradığı hastalıklar ekseriya daha önce vücudun bu illetlere müsait olacak bir hâle gelmesindendir.

Bunun gibi, harpte görülen bozgunlukların da daha çok esaslı sebepleri tâ hazer vaktinde hazırlanır. Ordunun bünyesi, ana kucağından, okul ve kışla terbiyesinden, tüfek patlayıncaya kadar geçen zamanda bazı yanlış, zararlı tesirlerle sarsılır ve bütün bu zararlı tesirlere, harbin bazı olağanüstü dokunan tarafları da eklenince, bozgunluk olur.

İşte bunun içindir ki harpte, bir orduda bozgunluğun çokluğu, daha çok millî terbiyenin yahut ordu terbiyesinin noksanından ve seferberlikte, toplanmalardaki büyük fenalıklardan ileri gelir. Hasta olmayacak insan bulunmadığı gibi, ufak, büyük bozgunluklar geçirmeyecek ordu da bulunmaz. Yalnız, maddî, manevî, millî ve askerî terbiyesi, harbin hakikî hayatına, tehlikelerine karşı koyabilen milletler ve ordularda bozgunluk hastalıkları az görülür.

Milletin seviyesi ve terbiyesi — Bir kere sefalet içinde yüzen, köylüsü gıdasızlıktan, havasızlıktan çürüyen, şehirlisi esrar kahvelerinde sararıp solan, pamuklar içinde kadınlaşan bir milleti düşünelim. Bir de insanca yaşayabilen, yiyeceği, evi ve bütün refah ve saadet içindeki yaşayışıyle yüzleri kızarmış, beli doğrulmuş köylüleri, boş vakitlerini kahve pikelerinde değil avda, at üstünde, cirid oyunlarında, sporlarda vakit geçiren şehirlileri ile dinç tam erkek bir milleti göz önüne getirelim. Şüphesiz ki köylüleri çürümüş, beli bükülmüş, şehirlileri kadınlaşmış millet diğerinden bin kat daha çok bozgunluğa mârûzdur.

Ordu, milletin harbetme gücünü ve değerini yükseltmek için ne yaparsa yapsın, subayların hepsi isterse dünyanın en büyük ordusunun subayları derecesinde bulunsunlar; milletin maddî, manevî seviyesi düşük müdür (14), o hâlde ordu sefere mutlaka az, çok düşük ve bozuk bir hâlde girer ve bozgunluğa çabuk uğrar.

En son araştırma ve incelemeler gösteriyor ki, harbeden bir milletin sinirleri ne kadar kuvvetli, dayanıklı ise, erlerin kalbindeki vatan sevgisi, vazife ve aldığı

14) Aslında, milletin seviyesi düşük olunca subaylar heyeti de yüksek olamaz.

emre göre davranma duygusu, savaşın müthiş tesirlerine rağmen o kadar devamlı olur (15).

Hazerdeki ordu harbe girecek millet fertlerinin pek az bir kısmından ibarettir. Seferber hâline geçen ordular, 10 misli büyür. Eğer milletin maddî ve mânevî seviyesi, hiç olmazsa, askerlik terbiyesini, orduda erin kazandığı maddî, mânevî kuvveti bozmayacak derecede ise, o hâlde senelerden beri ordudan ayrılmış olan yedekler (ihtiyatlar), terhis edilerek, yedeğe geçirilen kur'a askerleri (redifler) vatanı savunmaya koştukları zaman, harbin meşakkatlerine, tehlikelerine karşı koyacak bir güçle harbe girerler.

Bir de bunun aksini düşününüz: Millet sefaletten güçsüz, askere gelenler açlıktan, cehaletten, bakımsızlıktan cılız. Yirmi yaşına varmış bu ezik gençler orduda beli doğrulduktan ve iyi bir terbiye gördükten sonra salıveriliyor. Evine dönüyor. Yine aynı sefalet başına çöküyor. Kışlada kazandığı sağlığını kaybediyor, sinirler gevşiyor. Bunlar ihtiyat, redif olarak dönünce, orduya bir sürü hastalar, siniri bozuk insanlar giriyor. Tabiî böyle bir ordu, bozgunluğa daha çok mârûzdur.

Bir milletin şehid olmak arzusu, fedakârlık hisleri ne olursa olsun, vücutlar çürük, sinirler bozuk olursa, harbin tehlikeli, karışık anlarında hummâlar, fırtınalar, bozgunluklar hazırdır. Bozgunluk hastalığını tedavi etmek için herşeyden önce milletin belini doğrultmalıdır. Ana kucağında, demir vücutlu, çelik sinirli evlâtlar yetiştirmeye çalışmalıdır. Erkeklerimizi her vasıta ile, tam sıhhatlı, kuvvetli yapmaya gayret ederken, kadınlarımızın sağlığı, kuvveti unutulmamalıdır. Çünkü, hiçbir zaman cılız, kansız, sinirli analar, sağlam evlâd doğuramazlar. Yetişecek gençler, ana karnında, ana kanıyle teşekkül edecek, sonra ana sütüyle büyüyecektir. Bozuk kanlı, bozuk sinirli analar, ordu bozgunluğunun ilk tohumlarını hazırlarlar.

Sonra okullarda dimağları yıpratan fazla dersler yerine, çocukların demir vücutlu, sağlam sinirli olmalarına bakmalıdır. Okuldan çıkan gençleri siyasî kulüplerde, kahve köşelerinde çürümeye bırakmak, gelecekte, binlerce bozgunluğa razı olmak demektir. İzcilik, dağcılık, atıcılık, yarışlar, oyunlar, muhtelif müsabakalarla milletin açık havada, mertçe uğraşması için her türlü gayrete getirmeden geri durmamak, ordunun bozgunluğundan müteessir olan her vatansever kimse için ve hükümet için en mukaddes vazifedir. Milletin erkek ve kadınlarında görülen miskinlik, cılızlık, sinirlilik, kolera gibi, vebâ gibi hastalıklardan çok memleketin, milletin hayatı bakımından büyük bir tehlikedir. Kolera için yılda İstanbul'da binlerce lira sarfeden hükümet, ondan bin kat tehlikeli olan bozgunluğun, milletin sinirlerini, kanını kemiren mikroplarını temizlemek için uğraşmazsa, geleceğin müthiş tehlikelerinden gaflet etmiş olur.

Bütün millet fertlerinin geleceğin bir harbine göre fikrî ve mânevî terbiyesi de bozgunluğun en mühim devâlarındandır. Muzaffer olmanın en birinci şartı fedakârlıktır. Fedakârlık, vatan sevgisinden, Allah korkusundan, îmân kuvvetinden doğar.

Allah'ını bilmeyen, vatanından değil, köyünün sınırından habersiz bulunan, dini, îmânı ancak babadan miras kalmış bir gölgeden ibaret kalan insanlar için bugünkü harplerde bozgunluk mutlaktır. Geçmişte kuvvetli bir kumandanın, ateşli bir üstün, birkaç sözüyle, örnek olacak davranışlarıyle manyetizma olarak heyecana gelen bir askerî kıt'anın yaptığı şiddetli bir hücum, çok kere muharebeyi sonuçlandırırdı. Fakat bu gün bir muharebe ekseriya günlerce sürüyor. Kilometrelerce mesafeye dağılan binlerce erlerden her birinin veya hiç olmazsa erlerin çoğunun kendiliğinden önleyici bir yol ve çâre bulacak bir düşüncesi ve kendi îmânıyle tehlikeleri hiçe sayacak sağlam kararı lâzımdır.

Bizde ekseri köylüler cahildir. Ve bugün bütün kuvvetle çalışmaya başlanılsa bunlar uzun müddet için yine cahil kalacaktır. Harpte bunlar kendilerine gerçek öncü, yol gösteren ister. Bu öncüler bir derece aydın olan şehirlilerle, hocalar, öğretmenlerdir. Harbin yorgunluklu yürüyüşlerinden sonra, asker ordugâhda bir parça ateş yakıp da dinlenmeye başlayınca, kendisinin ruhuna kuvvet verecek sözlere ne kadar muhtaçtır! Muharebe

---

15) Bronsart von Schellendorff: Japon Ordusunda Altı Ay.

Hâfız Hakkı Paşa, bir teftişte bizzat nişan tâlimi yaptırıyor.

günlerce sürer. Şarapneller, gülleler altında subayların çoğu ölür, yaralanır. Bölükte, taburda tek tük subay kalır. Cesur üstlerinin şehâdeti, arkadaşlarının kaybolması, her an ölüm tehlikesi ve her türlü yorgunluklar, erin sinirlerini sarsar. Bu zaman kuruntu sarmaması, bozgunluk belâsının baş göstermemesi için fikri, îmânı, azmi sarsılmaz adamların, kıt'alar içinde çokca bulunması lâzımdır. Yoksa aksi hâlde er, kendini pek yalnız ve kimsesiz bulur. Ürkeklik arkasından bozgunluk hazırdır.

Bizde şimdilik harbin böyle zamanlarda erlere örnek ve öncü olacak hoca efendilerle lise ve üniversite mezunlarıdır. Acaba bu öncüler, bozgunluğun önünü alacak azim ve irâdeye sahip midir?

Hoca efendiler için gerek Moskof seferi, gerekse bu defaki harp pek iyi tanıklık etmiyor (16). Bununla beraber, medrese köşelerinde senelerce çürüyen, ne ilmî, ne de fikrî esaslı bir amaç taşımayan, derslerde başarısının mükâfatı askerlikten kurtulmaktan ibaret olan medrese talebelerinin harpte bir işe yaramamaları şaşılacak bir mesele olmasa gerektir.

Lise ve yüksek okul mezunlarına gelelim: Çoğunluğunu şehirliler teşkil eden bu gençlerimizin ekserisi on beş, yirmi yaşlarına kadar gece dışarı çıkmaktan korkar, küçük yaştan beri cin, peri masallarıyle fena hâlde ürkek tabiatlı olmuştur. Aksi gibi, harbin en çok yorgunlukları da geceleri olur. Şimdi bu terbiye ile yetişmiş bu gençler, nasıl ordunun azimli mütefekkirleri, kuvvetli rehberleri olabilir? Bir de zavallı gençlerimiz yetiştikleri okullarda neler çekiyor? Haftada iki defa jimnastik; buna karşılık otuz ders! En hamiyetli, en kabiliyetli, en sağlamları bile bu usûlle, bu terbiye ile okullardan çıktığı zaman kanları bozulmuş, sinirleri sarsılmıştır. Mefkûre adına belli belirsiz muhtelif milliyetperverlik yahut yeni moda olarak sosyalistlik! Esasen terbiyenin bozuk şekli, hiçbir ideali, kuvvetli îmân şekline vardıramadığından, hayat tehlikesi karşısında değil, ufak bir menfaatın tehdidi önünde ürkecek tabiatlar!

Ya her türlü aydınlarımızda harbin gerçek içyüzü için ne bilgi var ki, müşkül

---

16) Başımıza Gelenler *eserinden: Şeyh Hacı Cemil Efendi'nin zikr-i cemîlinden bahsederken: Hazret-i Hocanın muharebe yerinde her türlü ihtiyaçlar ve rahatsızlıklar içinde yaşadığı zaman Osmanlı ülkesinde bulunan ve emsâl-i kirâmı olan ulemây-ı a'lâm ve meşâyih-i izâm gunûde-i pister-i istirahat ve gûya bu cemiyet-i aliyeden hâric bitaraf bir hey'et gibi mülâzım-ı bâb-ı cer-i menfaat idiler.*

Ahmed Muhtar Paşa'nın Üçüncü Kolordu Mu*harebâtı adlı eserinde (s. 237).*

Nice mütedeyyin adamlar tanırız ki, bu'd-ı ömr-i tavîl rahatca yataklarında ölmeyi şehidlik mertebesine pek çok tercih ederler. Böyle olmasaydı, müderrislerden başlamak üzere bütün medreselerdeki talebe-i ulûmun ve sarıklıların her biri birer kahraman olması gerekirdi. Halbuki savaş hatlarında sarıklı gençlere rastlandığını hatırlamıyorum. Hattâ tabur imamları bile görülememiştir.

Yazarın notu. *Çatalca muharebelerinde bozgun askere öğüt vermek, onları fedakârlığa sürmek için gelmiş hoca efendilerin, uzaktan tepelerde Bulgar görününce geri döndüklerini haber aldık.*

anlarda çevresini aydınlatsın da herkesi bozgunluk cadısının korkusundan kurtarsın!

Hangi bir öğretmenimiz, hangi bir edîbimiz askerliğin güçlüklerini, tehlikelerini gerçekten tatmıştır? Hangi bir aydın gencimiz merak edip de hiç olmazsa, topun, tüfeğin tesirine dair iptidâî bir bilgi olsun edinmiştir. Millet büyük kitlesiyle cahil; aydınlar, harpten, harbin en basit bilgilerinden yoksun kalırsa, müthiş karanlık anlarında daima nur isteyen şimdiki harplerde bizim askerimiz sürekli olarak karanlıkta kalmaz, ürkek olmaz da ne olur? Bizim aydınlarımız cihanın her türlü felsefesinden, Fransa İhtilâli'nden, Amerika'nın medenî fikirlerinden bahsederler de sonra devletin hayatı bahis konusu olduğu dakikalarda, milletin ruhunu kuvvetlendirmek, harbin dehşetli kasırgaları arasında zavallı Mehmedcikleri bilgi nuru ile aydınlatmak hususlarında tamamen âciz kalırlar. Son felâketimizde, karşımızdaki ordularda, o milletlerin doktorları, edîbleri, şâirleri, filozofları yedeksubay, astsubay, er olarak ateşler içinde ordunun düşünce ruhunu teşkil ederken bizim Mehmedcikler arasında ilim erbâbımızdan, edîblerimizden bir fert bulunmuyordu. Istanbul'da kalıp yazı yazanlar ise, ya milletin ruhundan uzak kaldığı için bir tesir yapamıyor; yahut zararlı fikirleriyle millete bozgunluk tohumları saçıyordu.

İşte bu kabilden idi ki, parlak kalemli bir yazar, mühim bir gazeteye yazdığı başyazıda, daha ordu Çatalca'da uğraşırken: «Bir defada 101 kurşun atan güllelere karşı cesaret ne para eder?» (17) diyerek, askerlikçe tamamen kara cahilâne fikirleriyle milletin azmini kırıyor; diğer eski bir gazetede âlim bir yazıcı: «Biz zaten otuz sene önce Ayastefanos muahedesiyle bu yerleri kaybetmiştik!...» yâveleriyle milletin intikam ateşini söndürüyordu.

Diğer bir tarihçi, büyük makalelerle Şark'ın, İslâm'lığın başlıca, biricik dayanağı olan devletimizi Rus himâyesine girmeye dâvet ediyordu.

Bunların, orduda ümidi, azmi fedakârlığı ne kadar kırdığını gözümle görüyordum. Öyle zamanlar olmuştu ki, esasen azmi tamamen çeliklenmemiş olan subayların bir çoğu: «Bundan sonra ölmek budalalıktır» diyorlardı. Orduya böyle fedakârlığı temelden kemiren zararlı fikirlerin girmesi, bozgunluk âfetinin istilâsı için o kadar dehşetli zeminler hazırlar ki, bunlara rağmen harbin ikinci devresinde orduda yine pek nâdir bozgunlukların meydana gelmesi, Türk'ün kanındaki büyük kuvveti gösterir.

Harp meydanı, metânet ve fedakârlığın cenkleşme yeridir. Bir millet daha hazer vaktinde maddeten, mânen metin, sağlam sinirli ve mânen, maddeten fedakâr evlâtlar yetiştirmezse, bol bol bozgunluklar hazırdır. Dayanıklılık ve fedakârlık, az insanların yaradılışında vardır. Çoğunda terbiye ile ve bilhassa büyük, kuvvetli bir îmânla kazanılır.

Şehidlik meydanında Cennet kapılarının vatan fedailerine açılacağını cami kürsülerinde anlatan hocalarımız, hazer ve seferde, muhtelif fırsatlarda fedakârlıkta misâl getirilecek örnek olmalıdırlar ki, sözleri gerçekten tesirli olsun. Bulgar, Rum papazlarının yüzlerce sene, bilhassa son elli sene içinde Makedonya dağlarında, köylerinde pek büyük bir sabır ve sebat ile milletlerinin ruhlarını yükseltmeye çalışmaları sayesinde idi ki, dünkü yoğurtçulardan, Istanbul'u tehdit edecek ordular çıkardılar. Bugün hocalarımıza da, lise, yüksek okul mezunlarımıza da bu büyük sebat ve fedakârlık sahası açıktır.

Rumeli'de 2, 3 milyon ehl-i İslâm, boynu bükük yetim gibi için için ağlıyor. Bir yıl önce memurlarının, hocalarının, öğretmenlerinin yol göstericiliğinde insanlığa doğru yürümeye, emeklemeye başlayan o zavallılar, şimdi şiddetli bir zulmün altında inliyor. Bütün rehberleri, yol gösterenleri Istanbul'a kaçmış; kendileri kimsesiz bir masum gibi şaşırmış tiriyor. Anadolu da başka sebeplerden aynı hâlde. Şimdi dinî ve millî mefkûreli hocalar, gençler yetim Rumeli'ye, perişan Anadolu'ya koşmalı. Binlerce aydın gençler, oralarda, köylerde, karanlık kulübelerde senelerce

---

(17) Şarapneller, yazarın dediği gibi, kurşunun üç mislini bir dakikada savurur fakat buna rağmen tutulan istatistikler harpte ölenlerin ancak yüzde dokuz kadarının top tesirinden öldüğünü gösteriyor.

çalışmalı. Millete sabır ve sebat ve fedakârlık örneği göstermeli; bu, sözünde, kararında duran fedakâr öğretmen ve hocaların çerçevesi içinde, geleceğin harbine yürüyecek, orduda bozgunluğun yok derecesine ineceğini şimdiden temin ederim.

Evet, gönül istiyor ki, nöbet beklemenin, fî - sebîl - illâh — Allah yolunda, karşılık beklemeksizin — soğuk altında titremenin sevâbından bahseden hocalarımız, vatan nâmına, millet nâmına fedakârlığın ulvîliğinden bahseden yazıcılarımız, aydınlarımız, harbin güçlüklerine idman etmek, vücutlarını, sinirlerini, fikirlerini o fedakârlığa alıştırmak ve millete örnek göstermek için kış gecelerinde beşer, onar birleşsin; kahvelerde, helva sohbetlerinde, mangal başlarında dedikodu ile vakit geçirecekleri yerde, dağlara çıksın; Belgrad ormanlarında, hattâ ordunun donduğu Çatalca tepelerüinde, haftalarca, gece, gündüz gezsin. Yağmur, kar altında açıkta gecelesin, titresin. Ve münevverlerimiz bir taraftan böyle harbin zorluklarına idman ederken, diğer cihetten gazetede harbin penbe hayallerinden değil, kendi tecrübelerine dayanan gerçek hayatından bahsetsin. Milleti yeni ciddî kavgaya hazırlasın. Böyle öğretmenler, aydınlar, bulunacakları ordularda sıkıntılara, soğuğa, yorgunluğa, açlığa dayanmaya alışmış vücutlarıyle, sebâtın örneğini teşkil ederler. Herkese yılgınlık, zayıfların sinirlerine gevşeklik gelerek bozgunluğun zemini hazırlanırken, bunlar çelikleşmiş sinirleri ve azimleriyle orduya metânet ve sebat aşılarlar.

Istanbul'un ve bazı büyük şehirlerimizin milletin ruhuna tesiri pek büyüktür. Birkaç senedir buralarda manevralar yapılıyor. Harbin ölümden başka bütün gerçek safhaları gösteriliyor; atış okullarında toplar, gerçek taneler atıyor, şarapneller patlıyor. Hattâ ağır mermiler atılıyor. Ne olur? Hocalarımız, öğretmenlerimiz, aydınlarımız, yüzlerce, binlerce toplansalar da buralarda açık dimağları ile harbin, gerçek hayatı hakkında hazerde sağlam bir fikir edinseler! Sonra harbin sıkıntılı demlerinde görmediği şarapnel gümbürtüsünden şaşıracak cahil gençleri tecrübeleriyle aydınlatsalar!

Bugün içinde bulunduğumuz zamanın bozgunluklarına, cahilliğin büyük tesiri vardır. Fakat yanlış terbiyeli aydınlar, orduya daha büyük fenalık yapabilirler. Dimağları ansiklopedik bilgilerle dolmuş, dengesini şaşırmış, kalbleri vatan sevgisi, intikam ateşi ile şehid kanında en tatlı şiirler duyacak yerde, umum insanlığı içine alan yalancı muhabbetlerle yumuşamış, vücutları, sinirleri çürümüş, silâh sesinden, top gürültüsünden değil, ufak otomobil panından, ekzos gürültüsünden sinirleri tutan gençler, geleceğin harplerinde bozgunlukları bizzat icad ederler; kendileri yoktan var ederler. İnsanların fedakârlıkları ancak kavi bir îmândan doğar. Maksadın kutsîliğini bilerek, anlayarak îmân! Ve bütün millet için müşterek, mukaddes bir mefkûreye îmân! Böyle nurlu îmân ile birleşen ruhların arasına bozgunluk değil, şeytan bile giremez.

Bu pek mühim meselenin teşrihi ayrıca cilt cilt eserler teşkil etmeli, ne yapmalı yapmalı. Yüzyıllardan beri mefkûresiz, yalnız taklitten ibaret, hafif bir îmân ile kalmış olan millete gerçek, nurlu îmân kuvveti vermelidir.

İmam - Hatib okullarımız, ilk orta, lise, yüksek okullarımız, üniversitelerimiz, askerî, mülkî her türlü öğretimimiz, bu mukaddes, müşterek mefkûreye îmân kuvvetini arttıracak usûlleri takib etmeli. O derecede ki, din öğretimi görmüş bir İmam - Hatib ile diplomalı bir liseli arasında hiç olmazsa vatan nâmına fedakârlık hususunda ruh ve fikir bakımından aykırılık olmasın. Orta öğrenimle yetinmeye mecbur olan gençler, az çok umumî, müşterek bir mefkûreye, bilerek îmân etmiş olarak hayat sahasına atılsın.

Ancak bu müşterek nurlu îmân kuvveti ile ruhları parıldayan, vücutları, sinirleri çelik gibi bütün tehlikelere, zorluklara dayanan gençler yetiştiren din eğitimi veren okullar ve diğer millî eğitim kuruluşları, bizde bozgunluğu unutturabilecektir.

Ancak böyle bir mefkûrenin tutkunu ve vurgunu aydınlardır ki, halkın ruhunu coşturarak, büyüleyici ve sihirleyici tesirler yaparlar (18), hârikalar yaratırlar.

Esef olunur ki, milletimizin ne aydınlarında, ne de cahillerinde gerçek, nurlu,

---

18) Gustave Le Bon - Köprülü-zâde Fuad: Ruh-ul-cemâat.

kavi bir müşterek îmân mevcut değildir.

Vaktiyle yüzyıllarca devam eden istilâ devirlerinde ordunun kuvvetine, muzafferiyetine karşı padişahında, hocasında bir kuvvetli îmân vardı ve orduyu Viyanalar'a kadar bu îmân gücü götürüyordu.

Ahlâkı, azmi, îmânı çürümüş Bizans karşısında kazandığımız ilk muzafferiyetler, bu güven ve îmânı uyandırmış, sonra Kosova sahrasında, Tuna boyunda, Macar ovalarında bu îmân kuvveti arttıkça artmıştı. Kimse iddia edemez ki, Viyanalar'a kadar giden ordu, fert olarak ve nisbet bakımından bugünkü insanlardan daha çok din kaidelerini öğretmek üzere yazılmış kitaplarını, İslâm'ın, namazın, orucun şartlarını biliyordu. Dinden doğan îmân kuvveti, saadet devrinde ve İspanya istilâsına kadar olan devirde kendini göstermiş, o müthiş kuvvetin sayesinde, İslâm orduları, Hind'den Fransa'ya kadar cihanı titretmişti. Osmanlı tarihinin parlak devirlerinde ise anlayışlı bir din kuvvetinden çok muzafferiyete itimad kuvvetinin büyük tesiri görülür.

Niğbolu'da bozulan azablar, emindiler ki, arkadan gelen Yıldırım, behemehâl muzafferiyet kazanacaktır. Onun için muharebenin başlangıcında başlayan bozgunluk uzaklara gidemezdi.

Mohaç'ta bozulan birinci, ikinci hatlarımız, Kanûnî'nin ordusunun bir, iki saat içinde Macarlar'ı muhakkak yere sereceğine îmân ediyor; o bozgun dakikalarında bile, kazanılacağına emin olduğu şan ve şerefin affını yahut fethedeceği şehirlerin değerleri, nâil olacağı servetler, gulâmlar, câriyeler her ferdin dimağında silinmez birer hayâl gibi tesirini yapıyor; maddî, mânevî, ulvî, insanî birçok yüksek emeller, Osmanlı gençlerini, ihtiyarlarını ileriye çekiyordu. Viyana hezimetinden sonra, ordunun galibiyetine îmân kuvveti sona erdi. Bunun yerine dinî, millî, içtimâî bir mefkûre, bir îmân kaim olamadı. İşte bunun neticesidir ki millet, asırlarca bozgunluklar çekti. Az kuvvetler karşısında, az fedakârlıklar, az meşakkatler içinde kolayca bozgunluklara uğradı. Osmanlılar, umumî müşterek bir îmâna mâlik olamayan bütün geçmiş milletler gibi bir uyuşukluk hâli ve karışıklık içinde yaşadı.

Umumî inanma, meşterek îmân, milletlerin fikirlerini belirli istikamete yöneltecek başlıca kuvvettir. Bunun gevşemesi, yok olması, milletin batıp, son bulması saatinin yaklaştığını gösterir. «Romalılar'ın mutaassıbâne mezhebleri, Romalılar'ı âlemin hâkimi kılmış ve bu inanç son bulduğu zaman Roma mahv olmuş, çökmüştür. Roma medeniyetini tahrib eden barbarlar ancak bir takım umumî inançlara sahip olabildikten sonra bir vücut hâline gelebilmişlerdir (19)».

Bir millette bozgunlukların sürüp gitmesi, çöküşe, yok olmaya doğru yürümekte olduğunu gösterir. Milleti bu uçurumlardan kurtaracak tek kuvvet, umumî îmân kuvvetidir. Bu harpteki felâketlerimiz, bozgunluklarımız, asırlardan beri milletin ruhunda devam edip gelen karışıklığın son belirtileridir. Ve eğer buna esaslı çare bulamazsan, bozgunluklar ebede kadar devam ederek inkırâza doğru gidilmek muhakkaktır.

Bugünkü Osmanlı milleti, Peygamber zamanındaki gibi saf, dinî ve bugünkü insanların ince düşüncelerinin, bugünkü cihanın fikir yükselişinin önüne geçecek, onu çekecek kadar parlak, içtimaî bir mefkûreye muhtaçtır. Öyle bir mefkûre ki, büyük Peygamberimiz'in rahmetini üzerimize yağdırsın, Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin, Fâtih'in, Yavuz'un ruhlarını şâd etsin. Bugünkü insanların karanlık şaşkın ruhlarına nurlar serpsin. Şarkın sâkin semâsını sarssın. Orada yangınlar, fırtınalar yapsın, ölüm uykusuna yatmış görünen ırkları Sûr-i İsrâfîl (İsrâfîl'in kıyâmet kopacağında öttüreceği boru) gibi canlandırsın; anaların ninnileri, okullarda küçük yavrucukların ilâhîleri, şarkıları hep o mefkûreyi söylesin. Çocuklarımız ilm-i hâlde dininin esaslarını öğrenirken dininden doğan mefkûresini candan sevmeye başlasın. Okuma kitabında, coğrafyada, târihte ve geometride hep o mefkûrenin ruhunu okusun. Herkesin bütün kuvveti ile bu mefkûreye imân ve muhabbeti artsın. (Eğer bu zeminde de kadınları yine ihmal edersek emin olalım ki, azmimizin, imanımızın yarısını, ihmal ettiğimiz bu yarı vücudumuz yutacaktır). Gençler din eğitimi yapan okulların, liselerin yüksek

---

(19) Gustave Le Bon - Mütercimi: Köprülüzâde Fuad: Ruh-ul-cemâat.

sınıflarında en derin hikmetler okurken, harp okulları subay yetiştirirken, subaylar erlerini terbiye ve tâlim ettirirken, hep o mefkûreye doğru yürüsün. Hâsılı beşikten başlayarak okulların en yüksek-lerine, hattâ mezara kadar gençlerimiz, ihtiyarlarımız o çekici mefkûreye gittikçe kuvveti artan bir sevgi ile kavi bir iman ile yürüsün.

Şarkın yegâne dayanağı, yüz milyonlarca Müslüman'ın kurtuluş ümidi olan Hilâfet-i İslâmiyye'nin bugünkü muhafızlarına böyle nurlu bir mefkûre, böyle parlak, ateşli bir îmân telkin etmek güç müdür?

4,5 milyon Yunanlı, Şarkî Roma İmparatorluğu mefkûresine canla, başla îmân ederek, para ile, kanla fedakârlıklar ederek ileri, dâima ileri yürümek isterler ve yürürler de, yüzyıllarca cihanı titreten şanlı bir geçmişe sahip 9 milyon Türk, 20 milyon İslâm, arkalarında kendilerine kalpten tutkun yüz milyonlarca dini bir, 40 - 50 milyon dili bir kardeşleri varken, bütün bu insanların gelecek mutlulukları kendilerine emânet edilmişken, umumî mefkûre ve sağlam, ateşli bir îmân te'sisi neden kabil olmasın?

Yeter ki, milletin aydınları bu gayeyi amaç olarak alsınlar. Bu mefkûreyi hakikî aşkla tanımış bir Türk Fichte, İslâmiyet'i eski saf hâline kavuşturmak için can fedâ edecek bir İslâm Luther ruhlarda millî, dinî yangınlar uyandırsın. Yeter ki, hükümet milletin terbiyesinde bu mefkûreye doğru yürüyecek yolları tutsun ve Şark'ın muhtaç olduğu isteklendirme, şevka getirme görevini az çok yapmaktan çekinmesin. Ve sarsılmaz, tereddütsüz adımlarla aralıksız bu yolda yürüsün. O zaman eminim ki, 200 bin Boer'i 100 milyonlarca tab'aya mâlik kuvvetli bir hükümete senelerce karşı tutan kuvvet ve metanetinin daha fazlası bu milletin ruhunda uyanır. O zaman Hazret-i Muhammed'in nurânî azmi, Salâhaddin-i Eyyûbî'nin kalp metaneti, Büyük Osman'ın kavi îmânı, Temür'lerin, Çingiz'lerin ateşli fikirleri bu millete parlar. Asırlardan beri Şark'ta alışılmış olduğunu gördüğümüz bozgunluklar, düşmanlarımızda i'tiyâd hâline geçer.

Harbin birçok yorgunlukları, tehlikeleri, insanın sinirlerini sarsar, hele üstüne birkaç bozgunluk görünürse hemen gevşek sinirli, bozuk mefkûreli, taklid imanlı insanlarda - hangi milletten olursa olsun - uydurma hikâye ve rivâyetlere, pek zararlı bir takım yalanlara inanmak kabiliyeti uyanır. Kimi «yenilmek Allah'ın cezasıdır» der. Kimi «Biz buna lâyık olmuşuz» diye bağırarak düşmanını Cenâb-ı Hakk'ın azab melâikesi derecesine çıkarır. Kimi üstünde, subayında dinsizlik görür. Kendisinin dinî ihmallerini unutarak hep fenalıkları âmirinin îmân zayıflığından olduğuna kanar. Bozgunluk arttıkça bir yılgınlık gelir. Ve «çâre yok beyhûde kan döküyoruz. Bize birkaç vilâyet yeter!» gibi askerin yüzünü arkaya çevirecek, bozgunluğu arttıracak efsâneler yayılır. Bu seferki bozgunluklarımızda böyle nice saçma sapan sözler duyduk. Nice aydın görünen bozuk imanlı kimselerin mantığa, akla uymayacak, millî onur ve haysiyete sığmayacak saçmalara inanarak aynı fikrin yayıcısı olduğunu, nice metin zevâtın gittikçe çoğalan bu efsânelere karşı şaşırıp yıldıklarını gördük.

Halbuki bu haller, harbin tabiatında var. Her millette, her harpte kara günlerde, başarısızlıklarda, bozgunluklarda hattâ bâzan muvaffakıyet devirlerinde birçok efsâneler yayılır. Bu, insanların harpte maddî, mânevî te'sirlerle biraz fazla sinirli, fazla hayal kurucu olmasından ileri geliyor.

Rus ordusu, geçen seferde Plevne'de birkaç bozgunluğa uğradıktan sonra, Rus Şark ordusunda Plevne'deki Türkler'in cin, peri, dev gibi bir şeyler olduğuna neferlerin inandıklarını târih söylüyor. Zivin'deki mağlûbiyet üzerine tutulan Rus er mektuplarında kumandanların, âmirlerin dinsiz, imansız olduğundan, kendilerini ayın on üçüncü uğursuz gününde taarruza geçirdiklerinden, sağ kalanların Hazret-i Meryem'in ruhunun imdada gelmesiyle kurtulduklarından bahsediliyordu (20).

Bu harpte Muhtar Paşa Kolordusu'nun Pınarhisar üzerine hücumlarının son yılgın günlerinde Anadolu askeri arasında garip bir ruh hâleti görülüyor. «Bize Anadolu'daki dört vilâyet kâfidir. Rumeli için boşuna kan dökülüyor. Düşman bizi bas-

---

20) Başımıza Gelenler, *sayfa 157.*

tı» gibi efsâneler yayılıyor (21). Bu ruh hâletinin yarattığı gevşeklik yenilme sebeplerinden biri sayılıyor.

Moskof Harbi'nde orduda kısmen bizim, kısmen düşmanın telkinleri ile nice zararlı efsâneler yayıldığını Gazi Muhtar Paşa'nın kâtibi uzun uzadıya anlatıyor (22).

Çatalca'da mütareke sırasında Bulgarlar'ın bizim erlere: «Siz yenilmezdiniz, fakat paşalarınız satılıktır» sözlerini söyledikleri duyulmuştu.

Geçen Moskof harbinde bazı paşaların karpuz içinde paralar aldığı şâyi' olmuştu. Bilhassa para ile tutulmuş Moskof casusları bu haberleri yayardı.

Ordunun en büyük kuvvet kaynağı olan karşılıklı güveni kökünden kemiren bu gibi efsâneleri, yalan yanlış havadisleri önlemek için orduca birçok tedbirler alınması lâzım gelmekle beraber bu fenalıklara karşı en mühim çâre, milletin azmi, seciyesi, terbiyesi ve asker sıralarında yirmide bir, ellide bir olsun, bu gibi efsâneleri yalanlayabilecek güçte aydın, kavî îmânlı kimselerin varlığıdır. Millet giriştiği harbindeki maksadının kutsîliğine öyle kavî bir îmân ile inanmalıdır ki, yüzlerce bozgunluk bile onu sarsamamalıdır. Milletin kalbinde vatan sevgisi o kadar nurlu ve şümûllü olmalıdır ki, böyle bir bozgunlukta değil, sene ile devam eden harplerde bile «bana dört vilâyet yeter» gibi efsânelere kapılmamalıdır. Millet siyasî istiklâlinin tadını sosyal hayatında öyle tatmalı ve müşterek vatanının büyüklüğü bütün fertlerinin muhafazasında olduğuna öyle kavî bir îmân ile îmân etmelidir ki, bu seferki gibi dört buçuk düşman karşısında on beş günde istiklâlinden ve sevgili büyük Rumeli'sinden vaz geçmek şöyle dursun, her bozgunluk kalplerde ateş intikamı artırmalı. Yoktan hamiyyet orduları meydana çıkmalı!

Tabiî milletin umumî hey'eti bu seviyede olamaz. Fakat milletin ellide biri hattâ yüzde biri, bu îman ve inançta olsa, bunların her biri arkasından yüzlerce eri beraber götürür.

Günümüzün harplerinde ordular büyüktür. Harpte subay kaybı çoktur. Harp bir yıl, iki yıl sürer. Millî onur ve haysiyet sahibi, fedakâr subaylar yiğitlik meydanında olurlar. Böyle zamanlarda milletin ruhundaki sağlamlığı, îman kuvvetinden doğan ateşi koruyup sürdürecek, bütün kayıplara rağmen bozgunluklara karşı olacak, millet fertleri arasındaki sönmez ateşli îmana mâlik aydın gençlerdir.

Bir milletin muhtelif unsurlardan mürekkep olması da orduda bozgunlukları arttırır. Muhtelif unsurların ayrı ayrı seciyeleri, ayrı ayrı mefkûreleri milleti de, orduyu da parçalamaya sebep olur. Önceki harplerde değişik ırklara mensup fakat — isterse pek zayıf olsun — yine aralarında din birliği olan ordular kullandık. Yalnız bu harpte orduya hıristiyanlar, musevîler girdi. Bunların bozgunluklarda ne kadar tesiri var? Her halde harbin başlangıcındaki büyük bozgunluklarımızda İslâm'dan başka unsurların pek çok tesiri olmasa gerektir. Çünkü meselâ Trakya'da en büyük bozgunluklar Afyonkarahisar ile İzmit fırkalarında görüldü ki, burada bozgunluğun sebepleri büsbütün başkadır. Bazı Bulgar erlerinin milliyet sebebiyle ordudan kaçtığı ve Rumlar'ın da kısmen bunlara katılarak bunların buhranlı anlarda karışıklıkları artırdığı, fena haberleri yaydığı, münasebetsiz zamanda tüfek atarak bâzı yerlerde hücumlar icad ettiği duyuldu ve görüldü.

Bütün bu işlerde yalnız olarak Bulgar ve Rum neferlerinin yaptıkları fenalıklar, bunların davranışlarından ordudaki güven hissinin azalması gibi meydana çıkan müthiş bir fenalığın yanında küçük kalır. Neferin esâsen yeni girdiği taburda, yanındakinin kendisine ihanet edebilecek bir insan olması ihtimalini düşünebilmesi nefsine ve kıt'aya güven duygusunu çürütür. Tabiî olarak kıt'aya bir ürkeklik siner. Bozgunluğun zemini hazırlanır. Az çok büyük olan bu fenalığın önünü almak için başlıca çare, bizim gibi muhtelif ırklardan mürekkep bir milletin, devletin dahilî ve içtimaî siyaseti mümkün olduğu kadar bu ırkları aynı gayeye toplayacak, birbirine ısındıracak gibi olması ve muhabere edilecek devlete mensup ırkın harp sıralarında kullanılmamasıdır.

---

21) Üçüncü Kolordu'nun Muharebâtı, *Miralay Cemal Bey'in raporu (Sayfa: 177).*

22) Başımıza Gelenler, *ss. 218 - 219.*

ORDUNUN HÂLİ (23)

Bir ordunun stratejisi, tâlim ve terbiyesi, emir ve kumandası, subaylar heyetinin hâli, hazerdeki muhtelif meşguliyetleri, iç ve dış politikaların, milletteki muhtelif cereyanların, bunalımların asker üzerindeki tesirleri az çok bozgunluk zeminini hazırlayabilir.

Devletin dış düşmanlarının tehdidine karşı hudutlar civarında kuvvetli nizâmiye kıt'aları bulundurmaya mecbur olması askeri seferber olacağı bölgeden uzaklaştırır. Bundan, seferde alayların derme çatma, tanınmadık erlerle doldurulması mecburiyeti hâsıl olur. Yurdun güvenliğinin korunması alayları, taburları dağıtır. Halkdan vergi alınması için, mahsulün ve hayvan başının sayımı için bazan bölüklerden beşer onar nefere kadar müfrezeler ayrılır. Bir aile gibi olması lâzım gelen alay erleri birbirini ömründe görmez. Tarihlerde alaylara pek büyük işler gördüren alay kardeşliği teessüs etmez. Köylere veya demiryolları boyuna kilometrelerce mesafelere dağılan asker, muntazam bir program içinde eğitim ve öğretim göremez. Üstünün devamlı gözetiminden uzak kalan askerde düzen ve disiplin duygusu azalır. Bütün gün komiteler ardı sıra koşan erlerde, ordunun disiplin ruhundan eser kalmaz. Makedonya'da güvenlik için yıllarca onbeşer, yirmişer parçaya dağılmaya mecbur olan taburlar, demiryolları boyunca birçok kilometrelere taksim olan bölükler, eğitim ve öğretim bakımından ne kadar geri kalırlardı! Eşkıyâ takibleri, pusular, çarpışmalar ile asker bir derece meşakkatlara, tehlikelere alışırsa da, bundan çok kere yanlış bir takım fikirler doğar. On beş kişilik bir çeteyi, yüzlerce erlik müfrezeler sarar. Saatlerce beyhude ateş neticesinde en nihayet gelişi güzel bir ilerlemek, daha doğrusu ezici bir kuvvet üstünlüğü sayesinde eşkıyâ mahvolur. Çoğu birliklerde onda bir, hattâ yüzde bir kayıp olmadan parlak başarılar elde edilir. Böylece az kayıpla büyük başarılar kazanmaya alışkanlık hâsıl olur ve gerçek harbe hiç benzemeyen bu çarpışmalar öyle yanlış kanaatler doğurur ki, harpde tabiî olan dehşetli zâyiat başlayınca, herkesde bir şaşırmak, bir yılgınlık görünür. Bizim Makedonya çete muharebeleri, Arnavutluk ve Karadağ sınırı çarpışmaları bu harpteki bozgunlukları hazırlamak için hiç şüphesiz, ayrı ayrı sebeplerdi. Barış zamanı asker çarpışmayı gerçek bir muharebe gibi mukaddes saymadığından saldırılar pek yumuşak olur. Barış zamanı çarpışmalarında büyük âmirler beş, on er fazla kaybedilmesinde sorumluluk gördüklerinden çok defa hücumlar uzak veya yakın bir mesafede durur. Kuvvet üstünlüğü sayısının fazlalığından istifade edilerek büyük çevirmelerde, arkadan ateş etmekte başarı aranır. İşte bunun içindir ki, meselâ Arnavutluk çarpışmalarında kırk sekiz saat şiddetli muharebelerle iki taburun ilerliyemediğini nihayet diğer bir birliğin arkadan yetişerek eşkıyânın şu kadar kişi kaybederek kaçmaya mecbur olduğunu sık sık duyardık. Kırk sekiz saat şiddetli muharebelerde ilerleyemeyen taburun kayıpları tetkik edilince, ekseriya 5, 10 er olduğu görülüyor. Beş, on er kayıp karşısında kırk sekiz saat ilerliyememek, barış zamanında bu göze görülmez bir felâkettir. Çünkü bu gibi hareketlerde gaye, hücumun parlaklığı değil, mümkün mertebe az zayiatla muvaffak olmak ümidi, âdetâ hâsıl olur. Ve harpte başarıya ulaşmak için büyük kayıplara katlanmak gerekince birdenbire subaylara ve erlere bir durgunluk gelir.

Geçen İngiliz - Boer harbinde, İngilizler'in Hassa Birlikleri'nde bile yüzde dokuz, yüzde altı, hattâ yüzde beş kayıpla görülen bozgunluklar, hep aynı sebeplerden ileri gelmişti. Halbuki savaşta ortalama kabiliyette bir er, bu kadar az kayıp ile bozulmak değil ilerlemekten bile geri kalmaz. Fakat İngilizler, barış zamanı Hind'de, Sudan'da bozuk düzenli kabilelerle savaşırken, az kayıpla büyük başarılar kazanmayı âdet hâline getirdikleri için Boerler'in tesirli ateşleriyle biraz fazla ölü verince, şaşırdılar ve bozuldular.

Barış zamanındaki iç savaşlarda devlet çok defa küçük bir başarıyı büyük göstererek siyasî durumunu düzeltmek mecburiyetinde bulunur. Bu hâl, çok defa ordu-

---

23) Bu hususta «Yiğitlik ve Birlik» adlı eserimde etraflı izahat olduğundan, burada kısaca geçilecektir. Eser, zaman müsaid olursa, yakında neşrolunacaktır.

Hâfız Hakkı Paşa bir atış tecrübesi sırasında.

nun muharebe hatâlarını o kadar örter ki, savaşı yapanlar bile gerçekten kahramanca ve pek mükemmel hareket edildiğini zanneder. Kusurlarını, fenalıklarını bir türlü göremezler. Meselâ, bizim son Karadağ sınırı muharebelerinde bütün gazetelerin alkışladığı Deçiç muzafferiyeti, ordunun iç yüzünden ne kadar çürük ve bozgunluğa ne kadar mârûz olduğunu gösterdiği hâlde, halk efkârında değil, hattâ aydınlar tabakası arasında şanlı bir hareket gibi görünmüştü. Orada kırk, elli eşkıyâ karşısında bütün bir Redif fırkası, sabahtan akşama kadar bütün fişeklerini harcayacak kadar ateş etmiş ve bir batarya top, eşkıyâyı ateş altına almıştı. Asker, sayıca yüz misli üstün olduğu hâlde, eşkıyâya hücum edebilmek şöyle dursun, tesirli ateş mesafesine bile yanaşamamıştı. Fakat eşkıyâ akşama doğru biraz kayıp vererek kaçmış ve o yalçın kayalar, Allah yardımı ile elimize geçmiş olduğundan, zafer pek parlak sayılmıştı. Bir müddet sonra çıkarılan umumî af üzerine eşkıyâ geri döndü. Çarpışmanın içyüzü tetkik edildi. Bütün gün atılan kurşunlardan bir tanesi bile isabet etmediği, topçu ateşinin hiç olduğu, fakat yalnız iki şarapnelin tam yerinde paralanması ile eşkıyâdan on iki kadarının vurulduğu, bunun üzerine geri kalanlarının çekildiği anlaşıldı.

Savaşın bu şekli şüphesiz, ordu için, bir leke idi. Harpde sayıca bu kadar üstünlük kazanılamıyacak, atış terbiyesi bu kadar noksan olan asker, düşmandan kimseyi öldüremiyecek ve hiç şüphesiz düşman da böyle eşkıyâ gibi kaçmıyacaktı. Barış zamanı böyle en hatalı hareketlerin zaferle sonuçlandığını gören asker ise, savaşın gerçek fedakârlığı karşısında bulununca sersemleşecekti.

30 - 40 yıldan beri pek kanlı sahneler gösteren Yemen savaşları da orduyu âdetâ bozgunluğa alıştırmıştı.

Ordunun eğitim ve öğretiminin harbe uygun olmaması da ayrıca bir felâkettir. Osmanlı ordusunun Moskof seferinden Hürriyet devrine kadar geçen zaman içinde gördüğü askerlik terbiyesi, harbin ihtiyaçlarına zerre kadar uymazdı. Harpte orduya zaferi sağlayacak en büyük kuvvet mânevî sağlamlık ile silâh kuvvetidir. Mânevî sağlamlığın fikir terbiyesi bölümü o zamanlar âdetâ yasaktı. Disiplin ve saygı yönü ise hafiyelikler ve yıllarca silâh altında kalan askerlerin sık sık ayaklanmaları, subayların maaş için, terfi için telgrafhâneleri basmaları ile büsbütün bozuktu. Orduda, ancak iki yüzlü, nefretle, korku ile zoraki uyulan bir itâat vardı. Harpte bozgunluğa karşı koyacak itâat ise ancak gönülden gelen saygılı, anlayışlı itâattır.

Erin silâhına güvenini uyandırmak cihetî, o zamanlarda düşünülemezdi bile. Çünkü Harbiye Mektebi'nden yetişecek gençler, kırık iğneli martinlerle tâlim görür. Orduyu yetiştirecek olan bu subay adayları, tüfek atmak şöyle dursun, mavzer fişeğinin birer taklidinden başka bir şey göremezdi. Her orduda senede her er yüzlerce fişek atarken, o zamanlarda ancak birçok yıllarda bir defa 15 - 20 fişek atılmasına müsaade edilir. Bunlar da ne kadar usûlsüz ve yanlış fikirlerle atılırdı!

Erin silâhına güvensizliği ne kadar za-

rarlı ise, böyle yanlış fikirle yapılan atışlardan hâsıl olacak sahte güven de o kadar fenadır. Er, artık vurabiliyorum, der. Halbuki mühim olan, esaslı güvenden ibaret olmak lâzımgelen nişancılığın daha başlangıcındadır. Gerçek harbe girinceye kadar o ufak tefek görgü de kaybolur. Er, vuracağını sandığı tüfekle atar, atar. Bir isabet ettiremez. Kızar, şiddetli ateş eder ve sanki ateşin şiddetiyle düşmanı mahvedeceğini sanır. Şimdi de az zamanda fişeğini bitirir. Tüfeğe sahte güven birdenbire sarsılır. Eri bir ümitsizliktir kaplar; artık herşeyi karanlık görmeye başlar. Bunun sonucu ise şüphesiz, ürkeklik ve bozgunluktur.

Hürriyetin ilânından sonra, orduda bir dereceye kadar daha doğru er terbiyesi başlamıştı. Fakat bunda da amaç bakımından ne kadar büyük noksanlar, ne kadar yanlış usuller görülüyordu. En mühim olan piyade sınıfının yetiştirilmesi için elde, muhtelif seferlerin tecrübelerinden hâsıl olmuş, yüzbinlerce insanın kanlarıyle yazılmış bir talimnâmé vardı. Bunun birinci sayfasında yazılan: «Savaşta zafer ve galibiyet elde etmek, bütün subay ve erlerin mukaddes umumî kumandan olan Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî ile vatan ve millet uğrunda şevk ile canlarını feda etmelerine ve en küçüğe kadar bütün rütbe sahiplerinin bizzat i'mal-i fikr ederek, düşünerek durumun gerektiğine göre kendi kendine tedbirler almaya alışmış olmalarına ve eratın da zafer kazanmak kat'î azmini taşımasına ve üstlerin yaralanma ve şehid düşmeleri hâlinde bile bu niyet ve kararı bozmamak vasıflarını hâiz bulunmalarına bağlıdır» (24) gibi altın yazılar, asker terbiyesindeki gayeyi açıkca gösteriyor. Başka yerlerde şu maddeler görünür: «Yeni efrad silâh altına gelir gelmez, kendilerinde içte duyulan şeyleri birbirinden ayırma kuvveti, nefsine güven, yiğitlik gibi askerî hasletler uyarılmalı ve bütün askerî hizmetler sırasında bu hasletlerin gittikçe artmasına ve kuvvetlenmesine çalışılmalıdır» (25). «Bu ta'limlerin hepsinden maksat, eri kendi kendine düşünür ve duruma göre emre uygun hareket eder bir avcı olarak yetiştirmek olduğu gözönünde tutulmalıdır. Attığını vurmaya azmetmek, üstün gözünün önünde bulunmadığı zaman da vazifesini yapmaya yürekten ve dikkatle çalışmak, düşmana üstün gelmenin esas şartını teşkil eder» (26).

«Eğitim ve öğretimde izlenecek hareket hattı, maksadın gösterişe feda edilmemesinden ibârettir» (27).

Asker terbiyesinde takib edilecek amaçlar bu kadar açık olarak gösterildikten sonra yapılacak en birinci iş, eldeki erlerin maddî, mânevî hâlini düşünmek ve bunların bu gayeye yürütülmesi için açık, belirli usûller tutarak, mütemadiyen oraya doğru yürümek olacaktı.

Bizim ahalimiz esef olunur ki, yüzde doksan dokuzu ile okuyup yazma bilmez, küçük yaştan beri dimağı gittikçe paslanır ve ezilir. Subayın eline geçecek bu gençlerde «içte hissedilen şeyleri birbirinden ayırma kuvveti»ni, kendi kendine düşünerek hâle göre hareket edebilmek hassalarını uyandırmak şüphesiz ilk yapılacak ve en çok ehemmiyet verilecek işti.

Nefse itimat, kara cahilin körükörüne kendine güvenmesi kabîlinden bir şeyse harpte o da zararlıdır. Çünkü, içinde bulunduğumuz zamanın harpleri böyle körlüğü şarapnelleriyle, kurşunlarıyle o kadar şiddetli açar ki, er hayalden hakikate geçince sersemleşir, gider. Bu harpte bozgunluğu ile ün salan Afyonkarahisar alayı, îlân-ı harp günü şenlik yapmıştı. Harbi bayram saymak her hâlde birlikte büyük bir nefse itimat gücü bulunduğunu gösteriyordu. Fakat aynı asker, 9 ekimde Petra sırtlarında, 8, 10 er kayıp verilince, bir yaygara, çığlıktır başladı ve perişanlık yüz gösterdi.

Harbin gerçek tehlikelerini bilerek, silâha güvenerek, arkadaşına, üstüne büyük bir emniyet ile dayanarak, her türlü fedakârlığa büyük îmân ile azmederek, yüzdeyüz muzaffer olacağına inanmaktan doğan bir nefse itimat! İşte bizim ordumuzda fikrî, mânevî terbiye ile elde etmeye çalışacağımız gayelerden biri buydu. Bu hedefe yürümek için en çalışkan subaylarımızın elinde ancak Avrupa ordularında tatbik edilen programlar vardı. Yüzde

---

24) Piyâde Tâlimnâmesi, Madde: 2.
25) Piyâde Tâlimnâmesi, Madde: 137.
26) Piyâde Tâlimnâmesi, Madde: 152.
27) Piyâde Talimnâmesi, Madde: 139.

seksenden fazla subaylarda ise, esâsen aile hayatımızda, bütün yaşayışımızda düzene, programla harekete alışmamış olduğumuz için de, hiçbir program yoktu. Avrupa ordularındaki programlar, bizim orduya uyamazdı. Şüphesiz ki zafer sağlamak amacı, hep birdi. Fakat eldeki malzeme değişince, o amaca yürünecek yolların ayrı ayrı olduğunu düşünmek gerekti.

Almanya'da, Fransa'da değil, Bulgaristan ordusunda bile milletten orduya giren gençlerin yüzde yetmişinden fazlası okur yazar, dinini, vatanını bilir ve sever. Daha ana kucağından az çok bir mefkûre edinmiştir. Gördüğü terbiye, içinde duyduğu şeyleri birbirinden ayırma kuvvetini arttırmıştır. Askerî terbiye, bu erlerde bulunan bilgiyi, ayırma, değerlendirme gücünü arttıracak veya askerliğe göre düzeltecektir. Bizde ise böyle midir? Bizim erler pek saf bir yürekle askere girer. Fakat işte o kadar. Efradın yarısından çoğu Allah'ından, vatanından habersizdir. Sağını, solunu tayinden âcizdir. Avrupa gençlerinin aile ocağında, okullarda gördüğü fikrî, mânevî terbiyeyi biz orduda yapmak zorundayız.

Bir erin fikrini açmak ve kendisini düşünmeye mecbur etmek için biraz coğrafyasından, biraz tarihinden, bilhassa Moskof seferiyle son felâketin erlere ait safhalarından bahsetmeliyiz. Erlere dinlerini, vatanlarını öğretmeye, İslâmlığı, Türklüğü, istiklâlin değerini anlatmaya çalışmalıyız. Her gün, her derste ve talimde çeşitli fırsatlardan faydalanarak ere dinî ve millî mefkûreye tapmak ve mefkûremizin büyüklüğüne ve mukaddesliğine îmân etmek duygularını uyandırmalı ve bu duyguları günden güne erin kalbine, dimağına o kadar derin yerleştirmeliyiz ki, mefkûremizin ulviliğine, harp maksadının kutsîliğine olan îmân, en felâketli günlerde bile sarsılmasın. Ve bu uğurda bilerek, anlayarak şehit olmayı büyük bir saadet bilsin. Er, savaşın acılarından, tehlikelerinden de habersiz kalmamalı; kurşunun, şarapnelin, tanenin çeşitli tesirlerinden fennî olmaktan çok tarihî örneklerle öyle aydınlatılmalı ki, savaşta hakikî tehlikeler karşısında şaşırıp kalmasın (28). Tanenin, şarapnelin tesirlerini ve bunların ufak bir siperle kendini koruyan, yahut şiddetli bir kararla ileri atlayan avcılara karşı ne kadar tesirsiz olduğunu neferlere her sene topçu atışlarında uygulayarak göstermeli ki, bu savaşta rastladığımız yılgınlıklar bir daha görülmesin (29).

Eğitim ve terbiyeden en mühim diğer gaye de, eri, attığını vurmaya alıştırmak olduğu hâlde, şu beş yıllık eğitim ve terbiyede, bu mühim meseleye pek az ehemmiyet veriliyordu.

Tâlim ve terbiye programında, eri hakikî avcı edecek gayret, bütün çalışmanın onda birini teşkil ettiği görülüyor. Harpte hemen hiçbir faydası olmayan silâh kullanımı, yanaşık düzen hareketleri mükemmel olarak gösterildiği hâlde, şu beş senede hemen hiçbir kıt'ada muharebe atışlarının sonuna kadar, iyi, kötü ikmâl olunduğu görülmedi. Halbuki ere yalnız ders atışı değil, hattâ muharebe atışını da o kadar çok yaptırmak lâzımdır ki, ateş taksimi, ateş idaresi kendiliğinden olsun ve er kıt'a ateşinin gürültüsü içinde kendisini kaybetmeyerek sükûnetle ateş etmeyi alışkanlık hâline getirsin. Harpte ancak erde tabiat hâline getirilen işlerden fayda görülür. Erin atıcılığı böyle huy, alışkanlık hâline getirilmezse, yalnız ders atışı ile kalmış olan erlerin hemen hepsi, seferde mutlaka şaşırır. Savaşta çok defa bozgunluklar geceleri oluyor. Yeni savaşlarda birçok hareketler geceleri yapılıyor. Son felâketimizde çok defa ağır hareketli bozgunlukla askerimiz geceleri elden çıktı, dağıldı. Buna karşı en mühim çare, hazerde, geceleri asker eğitimini o kadar ileri götürmeli ki, asker için gece ile gündüz bir olsun. Bizde köylünün de, şehirlinin de gece dışarıda işi yoktur. Gece bizim gençlerimiz için periler, cinler, gûlyabanîlerle doludur. Avrupa'da gece ile gündüz pek bir-

---

28) «Şanlı Asker» adlı eserim bu gayeye hizmet için yazılmıştır.

29) Bu seferde yaralılarla kaçakların ağızlarından hep «Aman efendim! şaranpol (şarapnel) adamı bitiriyor» sözleri işitiliyordu. Hattâ Lüleburgaz muharebesinde, İzmit Alayı'nın kaçanlarını süvariler toplarken, «İsterseniz bizi öldürün. Şaranpola dayan olmaz» diye bağırıyorlardı. Halbuki sonra alışınca, Çatalca'da Kalikratbe savaşlarında asker, şarapnel ile eğlenmeye başlamıştı.

leşmiş olduğundan, bizde erin gece eğitimine oradan çok ehemmiyet vermek lâzımdır. Meşrûtiyet yıllarında gece talimlerine de biraz ehemmiyet verildiği görüldü. Fakat bunlar erde, kıt'ada geceyi gündüze eş kılacak alışkanlıkları hâsıl edecek gibi değildi. Gece talimleri, eğitim süresi toplamının en aşağı üçte biri kadar olmalı ve devamlı, muntazam usûl ile takib edilmelidir ki, gecenin ere ve birliğe olağanüstü tesirleri büsbütün ortadan kalksın. Her başlangıç güçtür derler. Bizde gece taliminden bahsedilince, çok kere geceleri ne yaptırmak, askeri ne gibi türlü türlü değişik işlerle uğraştırmak mümkün olduğu soruluyor. Halbuki gece, havanın, ışığın tesirleri, değişiklikleri gündüzden çok hissolunur. Ay ışığı başka, başka zamanlarda başka başka gölgeler yapar. Kuru toprağın, ormanın, taşlıkların, yeşillik bahçeliklerin ay ışığında, yıldız ışığında, bulutlu gecelerde, akşamleyin, gece yarısı, sabaha karşı başka başka görünüşleri, insanın sinirlerine başka başka tesirleri olur. Rüzgârlı bir gecede, rüzgârın şiddetine göre yaprakların hışırtısı, ormanların uğultusu başka başka duyulur. Erin tek başına nöbetçi iken, avcı hattında siperde bulunurken, yanaşık düzende durur ve yürürken, eşyayı görüşü, duyuşu, müteessir oluşu hep başka başkadır. Alışmamış bir göz, taşları, ağaçları, yere yatmış düşman avcılarını, ilerleyen düşman piyadeleri gibi görür. Alışmamış bir kulak, yaprak hışırtılarından, orman uğultularından, orduların hareketlerini hayalinde canlandırır. Bundan, erlerde, birlikte büyük bir sinirlilik başlar. Gece nöbetçiler, avcılar ağaç gölgesine, yaprak hışırtısına kurşun sıkar. Gözü, kulağı, sinirleri, ruhu, gece ile alışkanlık kurmayan birliklerde ufak bir gürültüden birçok büyük karışıklıklar olur. Gecenin bütün bu değişik durumlarına erin ve birliğin gözünü, kulağını, sinirlerini alıştırmak; erin ve birliğin ruhunu gece ile yaklaştırıp kaynaştırmak için çok, pek çok uğraşmak ister. Gece atışları, gece süngü hücumları ayrı ayrı talim edilmek lâzım. Bütün bunlarda erle teker teker uğraşmak, manga ile, takımla, bölük, tabur, alay tatbikat yapmak, en nihayet erin ve birliğin gecenin bütün tesirlerine hâkim olmasını tabiat hâline getirmek için tâlim ve terbiye müddetinin üçte biri değil yarısı bile güç yeter (30).

Bütün bu gece talimlerinde, erle konuşarak ve gece muharebelerine dair kısa tarihî hikâyeler söyleyerek erin ruhunda mânevî tesirler yapmayı unutmamalıdır ve ancak böyle uğraşmalardır ki, son savaşlarda karanlıktan doğan bozgunluklar ortadan kalkar. Terbiyenin barış zamanı savsaklanan diğer bir tarafı da, erin ve kıt'ayı savaşın büyük yorgunluklarına ve eziyetlerine göğüs germeye alıştırmaktır.

Gösteriş olsun diye talim meydanlarında eri, kıt'ayı alabildiğine yürütür. Harman beygiri gibi döndürerek talimden de, yürüyüşten de usanç getirir. Sonra iki, üç senelik talim programı içinde eri 40, 50 kilometrelik zorlu yürüyüşlere alıştırmak için bir, iki deneme bile yapmayasın; asker yemeğini vaktinde yesin, fazla yorulmasın diyerek mutlaka muntazam, zamanında kışlaya döndürürüz.

Sıcaklar vurmasın, asker fazla yorulmasın, yahut çantalar eskimesin diyerek eri yalnız bir tüfek ve kaput ile çıkarırız. Çanta vurulduğu zaman içinde, üç - beş peksimetini koymayı mühimsemeyiz, unuturuz. Bütün bunlar eri, yanlış yürüyüş terbiyesiyle yetiştirir. Sonra, harpte ağır yük altında ere 30 kilometre yaptırınca kıt'ada büyük bozgunluk ve yılgınlık başlar ve hepimiz bu hâle şaşarız. Harbokulu'ndan, en son birliğe kadar her yerde tâlimleri ve tatbikatı ancak uygun havalarda yaparız. Yağmur altında; kar, fırtına karşısında yürüyüş yaptırmak, ordugâh kurmak veya muharebeden çekiniriz. Tatbikatlar biraz karışır. Yahut taarruz yakın mesafeye gelirse, çok karışmasın diye keseriz. Aslında çok seyrek olarak yapılan manevralarda askerin istirahati ve manevranın intizamı için gece hareketleri yapılmasını yasaklarız. Böyle talimler, tatbikat, manevralarla asker, harbin hakikî hayatına alışmaz, aksine yanlış alış-

(30) Birinci Kolordu Kurmaybaşkanlığında bulunurken, verilen kış konferanslarında gece tâlimleri hakkında söylediğim sözlerden. Emanuel'in eserinden istifade edilerek kısa ve kaba tertip edilen bir program, kitaba eklenmiştir (Çok teknik olan bu acemi er tâlimnâmesi, günümüzde eskimiş de olduğundan alınmadı).

kanlıklar edinir. Sonra bu harpte olduğu gibi, gece muharebe hattına şimşekler çakar, yıldırımlar yağar; subay, er çamurlar içinde kalırsa, herkes başının çaresini arar. Bozgunluğun türlüsü görülür. «Allah bize yardım etmiyor» diyerek kendi kusurumuzu Yaradan'a atarız.

Manevralarda iaşe kollarını tarafsız sayarız. Avcı hatlarını gece toplarız. Geride mükemmel yemek yediririz. Sonra harpte kollar işlemez. Askere bulunduğu yerde yemek gitmez. Er eğer bu yanlış manevrada bulunmuşsa, kendiliğinden haklı olarak geri döner, yemek aramaya gider. Manevra görmemişse artık Allah göstermesin. Bu kadar felâket gördükten sonra yine harbin ruhunu anlamaz ve ona göre askeri yetiştirmezsek, bu ordu nihayete kadar bozgunluklardan kurtulmaz.

Askerlik süresi, hattâ burada üzerine dikkati çekmek istediğim işleri iyice yaptırmak ve erde, kıt'ada harbin istediği iyi huy ve alışkanlıkları iyice yaratmak ve yerleştirmek için azdır. Eğer bütün bu işler iyi bir program ile düzenli bir şekilde tâkib edilmezse, sonra en mühimlerinin tamamen ihmal edildiği görülür. Pratik, durumumuza, ihtiyaçlarımıza uygun ve harbin ruhuna uyan bir programla bütün orduda, geceli gündüzlü çalışmaya başlarsak, dört, beş senenin içinde, harbin her bir tehlikesi karşısında yorgunluktan yılmaz, bir milyona yakın asker eğitmek işten bile değildir. Ve işte ancak o zaman, ordu ve millet aralıksız bozgunluklar yerine devamlı zaferler görür. Her hâlde, askerimize böyle doğru bir terbiye verilmesi için yapılacak bir programın esaslı noktaları tâlim ve terbiyeden gamak üzere başkomutanlıkça tâyin edilmek ve böyle programı anlayacak ve yaptırabilecek insanlar bir dakika evvel iş başına geçirilerek bütün orduda bunlar vasıtasıyle gece - gündüz işi tâkib ettirmek ve bu gayeye doğru hızlı adımlarla ve büyük kararlılık içinde dakika kaybetmeden yürümek lâzımdır ki, yine eskisi gibi salgınlar, fırtınalar ve bozgunluklar olmasın.

ORDUDA EMİR VE KUMANDA VE SUBAYLAR

Bir orduda bozgunluğun en mühim sebebi emir ve kumandada ve subaylardaki bozukluktur. Savaş bir fen, teknik meselesi olmaktan çok, bir ruh meselesidir. Bozgunluklarda en mühim sebepler böylece fennî olmaktan çok ruhîdir. Subaylar hem barış, hem savaş zamanı, ordunun ruhudur. Subaylar heyetindeki bozukluk, ordunun ruhunda bozgunluklar yapar. Burası, ordunun komutan ve subaylarının terbiyesine, iktidarına, hareket tarzlarına dair uzun uzadıya bahsedilecek yer değildir. Bu konuları diğer bir esere bırakarak (epey zamandan beri) hazırladığım ve yakında yayınlanacağını umduğum «Yiğitlik ve Birlik» eserim, burada ordunun bozgunluğuna en mühim tesirler yapan bazı cihetleri söylemek isterim.

Asırlardan beri, devletin her işindeki karışıklığın en tehlikelisi, ordunun emir ve kumandasında görülüyor. Sadrâzam Halil Paşa, Fâtih Sultan Mehmed'e karşı Edirne'de orduyu isyan ettirdiğinden beri, ordunun içine bozgunluk tohumu girmiştir. O günden bu güne kadar orduda yukarıdan aşağıya söz geçirmek otoritesi, aşağıdan yukarıya candan itâat, alınan emre göre davranma ve saygı duyguları bir türlü yerleşememiştir. Tarihimiz, başkumandanın yerine geçmek için, padişah hazretlerine karşı bile türlü hileler yapan maiyet kumandanları ve bunları taklid eden küçük kumandanlarla doludur. Ulûfesini arttırmak ve cülûs bahşişi almak için ayaklanan askerler çok defa subaylar tarafından kışkırtılır. Orduda bütün bozgunluklara karşı koyacak samimî bir sevgi ve saygı, candan birlik yerine daima menfaat fırtınaları hüküm sürerdi.

Burada kumanda bozgunluğunun, Osmanlı ordusundaki tarihini yapmaktan vazgeçerek yalnız şu kadarını diyebilirim ki, Sultan Mahmud, yeniçerileri mahvettikten sonra da muntazam, ciddî, samimî bir kumanda heyeti bu orduya nasib olmadı. İlk ıslahattan sonra vukua gelen 1828 seferinde Varna Kal'ası kahramanca müdafaa edilirken, kumandanların birbiri aleyhine entrika çevirmeleri, Arnavut Viryo'nun ordusu ile Varna'ya yardım etmemesi, Kırım seferinde, daha sonra Doksanüç'de, kumandanların birbirine ve orduya karşı vaziyetleri, emir ve kumanda meselesinin daha berbad olduğunu gösteriyor. O zamanlar, astın üstüne er gibi itâatı vardı diye öğünenler, aynı

zamanda ast kumandanlarının çevirdikleri fırıldaklardan uzun uzadıya bahsederler. Bilhassa son Doksanüç Seferi'nde Anadolu tarafında Ardahan bozgunluğunun, başlarından Hasan Paşa'nın Beşiktaş muhafızı oluşunu, Kurt İsmail Paşa'nın birçok hâllerini, Van'da Fâik Paşa'nın korkaklığını, Batum'daki Derviş Paşa'nın fırıldaklarını ayak üzerinde ordu kumandasına muktedir kumandanların yokluğunu tafsilâtıyle görürüz (31).

Moskof Seferi'nin sonlarına doğru Gazi Muhtar Paşa'nın Serasker'e çektiği 13 teşrîn-i sânî (kasım) 93 tarihli telgrafta orduda komuta ve subay heyetinin yokluğunu pek sert bir acılıkla okuyoruz: «Bendenizi korkutan şey, beş, on kişiden başka subayların, subaylık sıfat ve haysiyetini hâiz olmaması ve sebatsızların teessüf olunacak hâlleridir ki, Allah göstermesin, insanı tashihi kabil olmayan bir takım tehlikelere haksız yere sokarlar».

Aynı şikâyetleri az çok kara kalemle Süleyman Paşa'nın da yazılarında buluruz. Geçen Doksanüç Harbi'nde, subay heyetinin bu berbatlığına rağmen, emir ve kumanda hususunda iki şerrin en zararsızı denecek derecede bir iyilik görülmesi Sultan Aziz merhumun, azimli, cesur, zeki bazı zevâtı kumandanlık mevkiine getirmek hususundaki azm-i şâhânesidir. Eğer o azm-i şâhâne imdada yetişmeseydi, Gazi Muhtar Paşa 35 yaşında, Süleyman Paşa kırk yaşında müşir (mareşal) olamaz ve o harbte çoğu kırk yaşından daha genç veya az daha yüksek yaştaki Fuad Paşa, Süvari Kerim Paşa gibi zevat yetişemezdi. Ve eğer o gibi azmi kırılmamış zevat yetişmemiş olsa idi, son Moskof Harbi'nin büsbütün uygun şartlar altında cereyan etmesine rağmen, o zaman, bugünkü harpten daha çok millî namus yaralanır ve devlet bugün kim bilir ne hâle girmiş olurdu.

Moskof Harbi'nden sonra devam eden otuz bu kadar senelik uçuruma sürüklenmek devresinde, orduya yapılan en büyük fenalık, kararlı, sağlam kumandan yetiştirmemek, orduda emir ve kumanda birliğini bozmak, azim ve hamiyeti elden geldiği kadar kırmaktı. İstibdad, yaşayabilmek için ferdin varlığını ezmeye muhtaçtı. İşte bunun kötü sonucudur ki, beş yıl süren son uyuşukluk devrinde, Balkan Harbi'nde ordu hiç olmazsa 93 Seferi'ndeki kumandanlar kadar azimli bir kumanda heyetine bile mâlik olamadı. Başta demir el olmayınca, komuta ve subay heyetinde bir kargaşalıktır gitti. En nihayet bu fenalık ebedîyyen Osmanlılık için leke olacak bozgunluklara kadar vardı.

Bir ordunun başına cidden muktedir ve azimli kumandanlar yetiştirmek o kadar mühim bir meseledir ki, âdeta bütün ordunun varlığı, hazerde yirmi beş bin subayın varlığı en çok böyle bir heyet yetiştirmek içindir denebilir. Çünkü sağlam, aydın ve birlik içinde bir kumanda heyeti olmadan ordunun ne eğitimi, ne de başarısı ihtimali mevcut değildir.

Kumandan, yerden mantar gibi bitmez. Ancak olağanüstü dâhîler kendilerini kendileri yetiştirirler. Fâtih gibi, Napoléon gibi... Bir orduda iyi kumandanlar yetişmesi, o orduda bütün işlerin düzenli gitmesine bağlıdır. Bugün muntazam ordularda kumandanlar çekirdekten yetişir. Her rütbede orduyu tanıyarak, hayatının sonuna kadar ordu ile uğraşarak kumandanlık mevkiine çıkar. Bundan dolayı azmiyle, bilgisiyle tecrübe göre göre yetişir.

Bununla beraber barış zamanındaki tecrübeler de insanı çok kere aldatır. Hazerde parlak görünen bir subayın, iktidarlı görünen bir kumandanın ruhen bozuk olması, harpte onun değerini pek düşürür. Husûsiyle bizim gibi henüz felâketten kurtulan ve ordusunu da, subaylarını da, kumanda heyetini de yeniden teşkile mecburiyet gören ve her dakika hayat tehlikesi karşısında savaşa hazır olması gereken bir orduda böyle hazer zamanı tecrübelerini uzun uzadıya beklemek hiç gerekmez.

Makedonya ihtilâllerinden, İtalya Harbi'nden, son felâketli sefere kadar üç mühim tecrübe geçirdik. Buralarda azmi, iktidarı, askerlikte isabetli fikri ve cesareti ile kendini gösteren, sivrilenler bir dereceye kadar meydana çıktı. Şimdi, orduyu kurtarmak için başlıca çare, böyle kendini gösterenleri iş başına geçirmek, bunlardan bir kumanda heyeti vücuda getirmek, bunlar vasıtasıyle bu harpte kendilerini göstermiş ve bundan sonra gös-

---

(31) Gazi Muhtar Paşa: Rus Muharebesi.

terecek olan cesur, ateşli, sağlam gençleri, geleceğin kumandanları olarak yetiştirmektir.

İş başına geçecek bu azimli gençler için Napoléon'un kuvvetli kumandan yetiştirmemek ve varlık gösteren kumandanları ezmek yüzünden sonunda çektiği adam kıtlığı ve bu yüzden uğradığı tarihî felâket, en büyük ibret dersi olmalı. Adam yetiştirmek hususunda «birinci derecede kumandanlar bile müstakil, değerli, bilgili muavinlere muhtaç olduğu hâlde, artık parlaklık derecesi olan yıldızlardan biri sayılmayan kumandanların ne kadar destek ve yardıma muhtaç olduklarını» (32) şüpheden kurtulmuş görmeyen büyük yazarın fikri göz önünden kaybolmamalıdır.

Bu harpte gördüğümüz felâketlerden azimsizlik ve korkaklıktan çok, zarar görüldüğü için aşırılıktan tersine aşırılığa düşerek yalnız azimle kumandan olunabileceği düşüncesine saplanmak da çok tehlikelidir.

Unutulmamalıdır ki, bugün Selânik'in teslimi suçu ile zanlı bir «sanık paşa», geçen Yunan Harbi'nde en kahraman bir kumandandı. Bugünkü kolordular ekseriya Friedrich'in ve bizim Doksanüç Seferi'nin ordularından büyük olduğundan böyle bir mevkie geçecek olanlarda başkumandan hassalarının birçoğu bulunmak gerektir. Bunları yetiştirmek, bilhassa bizde bir an önce tehlike basmadan yetiştirebilmek için büyük dikkat ister (33). Bir de kumandan olacak zâtın kıdeminden ve yaşından çok, seciyesi ve başı dikkat nazarına alınmalıdır. Otuz beş yaşında Müşir Gazi Muhtar Paşa, otuz dokuz yaşında iken o zaman için nasıl en iyi bir ordu kumandanı olduysa ve o zamanın ak sakalı Kurt İsmail Paşa'larından, Derviş Paşa'larından daha tecrübeli, daha kudretli bir kumandan olduğunu gösterdiyse, bugün de aynı tecrübeleri görmüş, genç, azmi kırılmamış, daha bilgili ve zamana göre daha iyi yetişmiş kumandanlar bulmak güç değildir. Unutmamalıyız ki, Batı'da ilmi, iktidarı, azmi arttıran yaş, Doğu'da aksine bunları çürütür. Hele bilgiyi ve varlığı öldüren bir devirde, 15 - 20 yıl ömür sürdükten sonra, yine sağlam bir ahlâka, sarsılmaz bir azme sahip olmak ancak üstün adamların işidir. Batı'da saçını ağartan bir generalin dimağı, yeni tecrübelerle, yeni yeni inceleme ve araştırmalarla gittikçe kuvvet bulur. Ve şüphesizdir ki, böyle ilmi ile, hakikî askerlik tecrübesi ile uğraşa uğraşa saçını ağartan zevat takdis edilir.

İnsan, maden gibidir. İşlemedikçe, fikir ve iş alanında devamlı çalışmadıkça paslanır ve çürür. Yalnız yaradılıştaki azim ve zekâ ile kumandan olunamaz. Muhakkak ilim ve tecrübe ister. Napoléon asırda bir yetişir, dehâsına rağmen ancak aralıksız derin derin tarih konularında geniş bilgi edinerek iyi kumandan olabildiğini söylüyor. Fâtih'in büyüklüğü azmiyle beraber ilmine dayanır, Büyük Friedrich, Yedisene Muharebeleri sırasında yatakta yatarken, Gustaf Adolf'un tarihini yazdığını kendisi anlatıyor.

Tecrübe, kâğıt üzerinde tecrübe, idâre-i maslahat tecrübesi değildir. Bunlar aksine kumandanlık istidâdını mahveder. Asıl tecrübe, ateş tecrübesi, muharebe tecrübesi, ordu yetiştirmek ve manevra tecrübeleridir. Ancak böyle tecrübelerle ve hayatın sonuna kadar böyle çalışmakla büyük kumandanlar yetişir. Şüphesizdir ki, hayatın beş yılını orduda ve ateş karşısında geçirmiş bir genç, hayatının kırk senesini kâğıtçılıkla, idâre-i maslahatla uğraşmış ak sakallı bir paşaya nisbetle bin kat daha faydalı tecrübe görmüştür.

Bir kumandanın yalnız azmiyle bir vaziyette muvaffak olması, metinlik göstermesi onun mutlaka iyi kumandan olduğunu da göstermez. Hele 30 - 34 sene evvel üstün başarılar gösterenlerin bugün aynı işleri yapacağını düşünmek pek boştur. Zaman öyle amansız bir yıpratıcıdır ki, en kuvvetli azimleri bile zayıflatır; en parlak fikirleri bile söndürür.

Azim ve metânet tecrübelerinde de çok kere insanlar aldanıyor. Sade bir vaziyette sağlamlığı görülen bir kumandanın ilim ve iktidarı, fikir sağlamlığı mevkii ile uygun değilse, karışık vaziyette şaşırdığı, «hain» denecek durumlara düştüğü görülüyor. Şüphesiz ki, son seferimizde Çatalca'da siperler gerisinde kumanda eden

---

32) Goltz Paşa: Silâhlanmış Millet.

33) Bu hususta sorumlu olanlar Silâhlanmış Millet*'in kumandanlık bölümünü derin derin düşünerek okumalıdır.*

bir üstün metâneti Lüleburgaz, Vize karışıklığında bulunan kumandanların azmi ile kıyaslanamaz. İlk şaşkınlık devresinde Petra'da, Erikler'de azmiyle, soğukkanlılığıyle, isabetli tedbiriyle kendini gösteren bir kumandan ile, Vize'de, Çungra'da, Türkbeyi'nde tecrübe ve azmini gösteren bir kumandan arasında da mukayese zemini bir değildir.

Bu harpte Bulgarlar'ın tâbiyece birçok yanlışlarına ve bazı durumlarda çok yorgunluklarından ötürü Lüleburgaz'da veya Çatalca'da kumandanlar için yalnız azim bir derece yetiyordu. Bu harpte emir ve kumandada azim yokluğu o kadar çoktu ki, ilim yokluğu âdetâ unutulmuştu. Fakat gelecek bir harpte, ilmin tesirli olacağı binlerce durumlar bulunacak ve orada kararlılığını ilim ile süslemeyen kumandanlar mutlaka şaşıracak, felâketlere sebep olacaktır. Bu sebeple, kumandanlık meselesi düşünülürken, bozgunluklarımızdan yanlış fikirler almamak, tarihin yalnız bir vak'asından büyük sonuçlar çıkarmıyarak onu tümüyle derin derin incelemek, ondan sonra mühim esaslara karar vermek ve neticede ordumuzda azmi ve ilmi ile tanınmış ve yükselmiş kumandanlar yetiştirmek lâzımdır. Ancak böyle karar gücü ile birlikte askerî iktidarı tecrübe olunmuş kumandanların yetiştireceği komuta ve subay heyeti, orduda bozgunluk tohumunu kökünden kaldırabilir. Bir derece idâreyi şöyle böyle yürütmek için sağlam, iyi ahlâk sahibi, fakat cahil kumandanların maiyetine zeki, bilgili kurmay subaylar vererek kumandanlık meselesini halletmek tehlikelidir. Çünkü bu harpte acı örneklerle gördük ki, kendisi doğru bir karar vermekten âciz olan kumandanlar, tehlikeli, sorumluluk taşıyan anlarda, en değerli kurmay subaylarının mütalâaları karşısında da tereddütlü davranırlar. Doğru, fakat cüretli kararları bir türlü kabûl etmezler. Kendi kendine düşünen ve duruma ve emre uygun hareket eden erlere ihtiyaç gösteren günümüzün harpleri, cahil kumandanların yamacılıkla devamına izin vermez. Böyle yarım tedbirlerin son felâkette olduğu gibi, ileride daha büyük bozgunluklar doğuracağına îmân etmek lâzımdır.

Asker, harbin fırtınalı, buhranlı devrelerinde kendisini şaşırdığı, şarapnel, kurşun altında herkes dağıldığı bir zamanda ancak sesini tanıdığı, ruhuna hâkim olan, âmirin arkasında toplanır. Muharebenin şiddetli anlarında, ölüm tehlikesi karşısında birliğe büyük fedakârlık yaptıracak, bozgunluğun en korkunç demlerinde askeri manyetizma edecek üstler, ancak barış zamanı uzun yıllar erlerin ruhlarına itaate alışmış olduğu insanlardır.

Tarihî an'aneleri, birbirini birçok senelerden beri tanımış subay heyetlerini, çavuşlarını, onbaşılarını, iyi erlerini tanıyan eski subayları ile alaylar esaslı, şanlı, samimî birer aile teşkil etmelidir ki, ufak bir darbe ile bu seferki felâketler gibi perişan olmasın. En büyük bozgunluk görülen bu defaki Kırkkilise ve Petra muharebelerinde, otuz bin kişilik bir kolordunun birkaç saat içinde büsbütün dağılıvermesinde bu esaslara riâyet edilmemenin pek büyük tesiri olmuştur. Orada bulunanlar da anlatıyor ki, Afyonkarahisar tümeni bozgunluğu üzerine, ileri atılmak isteyen Yirmi yedinci Nizâmiye Alay Komutanı Albay Fâik Bey, sancak açarak ilerlediği ve savaş meydanında can verecek fedakârlıklar gösterdiği hâlde, alaydan kendisini pek az insan tâkib etmiştir. Dokuzuncu Tümen Komutanı Hasan İzzet Paşa, elinde tüfek, avcı hattında misâl alınacak örnek olduğu hâlde 300 metre ilerleyince yanında 40 - 50 erden başka kimse kalmamıştır. Burada erlerin, subaylarını tâkib etmemesinin en büyük sebebi, orduda kumandanların değişmesi idi. Meselâ: Buradaki Dokuzuncu Tümen Komutanı tümenine ancak bir gün önce gelmişti. Asker, kendisini hemen hiç tanımıyordu. Hattâ daha sonra Kırkkilise'de, tâbiyede Tümen Komutanı Hasan İzzet Paşa artçı vazifesiyle kaldığı zaman kendisini yeni gören tâbiye askeri, Paşanın Bulgar subayı olduğundan şüphe etmişti. Orduda bozgunluk derdine devâ bulmayı düşünürken, devamlı surette subayları öteye beriye atmak hastalığını tedavi etmeyi unutmamak gerektir.

Alman Harbiye Nâzırı'nın 1910 - 1911 senesi bütçe görüşmelerinde, Meb'usan Meclisi'nde söylediği nutukta gördüğüm şu mühim sözler, bize bu hususta pek kıymetli bir ders olabilir:

«... Birçok subayları birden Berlin'den sınır garnizonlarına atayım mı? Ben her

biri büyük bir aile teşkil eden alaylar, subay heyetlerinin birliğine kolay kolay dokunamam. Orduda hâkim olan tarihî an'aneler fikri daha sıkı olarak alay kadroları içinde tesirlidir. Subaylar, bu fikre göre alay seçiminde pek düşünür. Meselâ: Benim bugün üç oğlum 80'inci Alay'da hizmet ediyor. Bu alayda vaktiyle benim iki dedem ve kendim hizmet ettiydik. Almanya'da birçok aileler böylece evlâtlarını, dedelerinin hizmet ettiği alaylara verir. Bu âdetin kıymeti pek büyüktür. Genç subayların dedelerinin adı tarihine karışmış bir alayda hissettiği asırlık şanlı duygu, subayları en kuvvetli mânevî bağlarla bağlar ve bu birlik duygusu her türlü tehlikelere karşı kor».

Orduda asırlardan beri devam eden sarsıntılar, emirlere uymamayı fazilet, dedikoduyu huy hâline getirmiş olduğundan ordunun ruhunu kemiren bu iki hastalığı bütün şiddetle kaldırmaya çalışmak gerektir. Bu büyük dertlerin en birinci devâsı, orduda ilim ve tecrübeye dayanan rütbe sırasına göre büyükten küçüğe doğru bir sıra tesis eylemek ve sonra astların bütün istikbâlini üstlerin eline bırakarak, disiplin hususunda üstlere tamamen güvenmek ve şiddetli bir icrâat yapmaktır.

Bir de subay ve komutan yetiştirmeyi düşünürken, komuta ve subay heyetinin sık sık değiştirilmesi meselesinin karışıklığın ve bozgunluğun başlıca sebeplerinden olduğunu unutmamak lâzımdır. Komutanlar ve subaylar heyeti o kadar sâbit kalmalıdır ki, kendisi yetişirken, askerini de iyice yetiştirsin, herkes birbirini iyice tanısın ve hep birbirini tanıyan insanlar hep beraber harbe girsin. Eski zamanların birçok fenalıklarını bırakalım. Bilhassa Balkan Harbi'nden önce subay ve komutanların nakilleri âdetâ bir huy olmuştu. Bunun kötü neticesiydi ki, son felâketli seferde bilhassa en mühim olan Trakya savaşında komutanların yarıdan fazlası, muharebenin arefesinde kıt'aları başına gelmişlerdi. Sağda, Üçüncü Kolordu'nun bir tümen komutanından başka bütün tümen komutanları ile kolordu komutanları yeni tâyin olmuştu. Edirne'de İkinci Kolordu'nun iki tümen komutanından biri, Birinci Kolordu'nun kolordu komutanı, kurmaybaşkanı, Birinci Tümen Komutanı, Edirne Kal'esi Komutanı, hep kıt'aları başına yeni gelmiş, en erken gelenler 40 - 50 gün önce askerin başına geçmişti.

Hiç şüphesiz ki, bozgunluklarımızın en mühim sebeplerinden birisi, bu, komutan değişmeleri idi. Bir komutan, kolordusunu, tümenini, hattâ bölük komutanı bölüğünü eri, onbaşısı ile tanıması ve bunları yetiştirmesi için hiç olmazsa 2 - 3 yıl zamana muhtaçtır. Arada, yedekleri de celbederek onları da tanımak gibi kıymetli bir fayda sağlanmak istenilirse, bu zamanı 8 - 10 yıla uzatmak lâzım gelir. Hâsılı ancak kumanda heyetinin ve subaylarının yerlerinde değiştirilmeden kalmasıyladır ki, ordu yetişebilir ve karşılıklı tanışmaktan ordunun en büyük kuvveti olan birlik ruhu doğar.

Subay nasıl olmalı, nasıl yetişmelidir ki, orduya zaferler verecek yüksek bir heyet teşkil etsin! Asırlık bozgunluk derdi kökünden silinsin? Bu mesele, burada halledilemeyecek kadar mühim ve uzundur. Yalnız Piyâde Tâlimnâmesi'nin yazdığı şu mühim maddeyi zikretmek isterim: «Subay, komutasındaki erler için örnek alınacak bir misâldir; ileri atılmak suretiyle vereceği örnekle, askeri de kendisi ile beraber ileri sürer. Subay, birliğini, sıkı bir disiplin altında tutarak büyük sıkıntılar ve çok kayıplardan sonra bile muzafferiyete ulaştırır».

«Subay, erlerinin sevinç ve keder ve bütün mahrumluklarına katılan sâdık öncüsü olmalıdır. Askerin tam güveni bu suretle kazanılır. Bu yüksek harbiye vazifeleri için subay, daha barış zamanında, nefsini terbiye ile kendini takviye etmeli ve hazırlamalıdır».

Ancak hazerde, harbin âlî vazifelerine maddeten, mânen yetişmiş subaylardan bozulmayacak ordulardan, bozulmayacak orduları yetiştirmek beklenebilir ve ancak böyle subaylar harbin bozgunluk anlarını demir gibi karşılar. Subayların maddî iktidarını tâyin için hazerde, muhtelif teftişler, muhtelif usuller var. Fakat, mânevî güçlerini anlayacak mi'yar ve ölçü yoktur. Rus - Japon Harbi'ni inceleyen birçok tarihçiler, barış zamanı iyi görünen subayların, savaşta bazan kötü olduklarını hep beraber söylüyorlar.

Son harbimizde de hazerde işe yarayan

bazı subayların mâneviyat bakımından düşük olmalarından, seferde işe yaramadıklarını acı acı gördük. Bunun çaresi, herhâlde milletin, erin mâ'nen, fikren terbiyesini düşünürken, subayları ihmal etmemektir. Subaylarda bilhassa pek büyük bir namus hissi ve yüksek ahlâk aranmalıdır. Hazerde bu cihetlerde noksanı görülenler ne kadar muktedir olsalar, seferde mutlaka düşüyor ve felâketlere sebep oluyorlar. Haysiyeti, şerefi, ahlâkı yalnız dilinde onlara kapılmayarak, ahlâk nurunu içinde saklayanları bulmak için, âmirlerde büyük bir içeriye nüfuz edip gerçeği görme hassası ister. Her hâlde şarlatan, haysiyetsiz ve bilhassa iki yüzlü ve fazla menfaat düşkünü olan insanlardan iyi harb subayı yetişmez. Milliyeti yetiştirecek, ona vatanın en mühim dakikalarında kumanda edecek olan subayların fikir ve ruh bakımından terbiyelerine, harbin ihtiyaçlarına göre yetişmelerine çok dikkat ister. Eğer bu harpte bulunan subayların mânevî seviyeleri hakkında doğru ve esaslı kayıtlar tutulursa, bu cihetten büyük fayda sağlanmış olur. Her şeyden önce milletteki asırlık ruh hastalıklarını tedavi edecek subay heyetidir. Bu tedaviyi yapacak olanların yalnız hasta olmaması kâfi gelmez, milletin ruhuna hâkim olacak yüksek bir ruha sahip olması lâzımdır. Subay, milletin taptığı yüksek mefkûreye herkesten çok kuvvetli bir îmân ile sarılmış olmalıdır ki, eline geçecek çürük kalblere kararlılık ve sağlamlık aşılayabilsin. Subay, her türlü fedakârlıklara idman ederek ve insanlığa pek yüksek bir noktadan bakarak mukaddes mefkûresi için canını feda etmeye ezelden kararlı olmalıdır ki, askerde seve seve ölüme yürüyecek derecede hayatı hiçe sayma duygusu uyandırsın. Subay, savaşta erlerinin sevinç ve acısına ve bütün sıkıntılarına ortak olabilmek için barış zamanında her türlü yorgunluklara idman etmiş olmalıdır. Er yorulduğu, yıldığı, yağmurlar, çamurlar içinden kendinden geçtiği, açlıktan herkes canından bıktığı anlarda ona kuvvet, cesaret verecek subay ancak vücutca demir gibi olan, hazer vakti her türlü yorgunluklara kendini alıştırmış bulunan subaydır. Böyle maddeten nefsini terbiye ve takviye etmeyen subay, harpte, askerden önce ezilir. Sonra askerin «sâdık öncüsü» olmak şöyle dursun, birliğin başına belâ olur. Yahut hastalanarak askerini terketmeye mecbur olur (34).

Subay, ancak okulda, kışlada ve bütün hayatında kendini kuvvetlendirme ve hazırlamakla harpte askere «sâdık öncü» olacak gücü hazanır ve ancak böyle mânevî, fikrî ve maddî esaslı hazırlıklar neticesinde ruhu, kalbi, fikri yüksek; vücudu, organları sağlam bir subaylar heyeti yetiştirmekle, Osmanlı ordusunda bozgunluk derdi tedavi edilir. Bütün bu sonuçların alınabilmesi, her şeyden önce hükümette ve millette büyük sarsıntıların elden geldiği kadar kaldırılmasına ve bunların açık ve belirli bir millî mefkûreye doğru sağlam adımlarla yürümesine bağlıdır. Yavuz Sultan Selim'in bulduğu millet ve ordu, bugünküden daha karmakarışıktı. Memleket her taraftan, hattâ içinden büyük tehlikelerle yüzyüze bulunuyordu. O demir elli, demir yürekli padişahın şiddetli azmi, hükümet idaresinde, millette, orduda kargaşalığı, sarsıntıyı kaldırdı. Yavuz'un, milletin içindeki fenalıkları kaldırmak ve milleti demir elle, belirli bir millî mefkûreye yürütmekteki kararının ve icraatında gösterdiği sözünden vazgeçmemenin sonucuydu ki, o zamanlar dini, milliyeti, ordusu sarsılan Osmanlılık bugün hâlâ bekasını temin eden Hilâfet'i kazandı ve dünya tarihinde büyük, parlak sayfalar tutacak şanlı devirleri gördü. Hiç şüphesizdir ki Yavuz, iç politikasında kararsızlık gösterseydi, dış politikasında bir sağa, bir sola salsaydı, yedi senenin içinde dört yüz yıldan beri bu kadar çöküntüye rağmen, yaşayan dinî ve siyasî devleti tesis edemezdi. Yavuz, en sevdiği kumandanları feda edecek kadar azminde şiddet göstermeseydi, daha yol başında padişahına kurşun atan ordu ile Acem içlerine, Mısır çöllerine muzafferiyetle gidemeyecek ve Kanûnî Sultan Süleyman, Viyana'ları tehdit eden şanlı

---

34) Derdler ve Devâlar, Trakya Dârülharbinde *eserimden: 8 ekim taarruz gününün arefesinde İzmit Tümeni komutanının raporundan: «... Gece şiddetli yağmur... Asker perişan, köylere dağıldı. Alay komutanlarının her ikisi, subayların yüzde ellisi hareket edemeyecek kadar hastadır...» Böyle çürük subaylar şüphesizdir ki, ordunun başına belâ olur.*

orduyu bulamayacaktı.

Sarsıntı, kararsızlık, düzensizlik bozgunluğun anasıdır. Devletin, milletin sarsıntılara uğradığı zamanlarda kabil değil iyi bir ordu yetişemez. Dahilî ihtilâller ordunun birlik fikrini baltalar ve düzenli çalışmayı temelinden bozar. Haricî, serseri bir politika, orduyu harbe hazırlanmadan bastırır. Kanûnî'nin şevketli devrinden beri çektiğimiz bozgunlukların en mühim bir sebebi, şüphesizdir ki bu sarsıntılardır. Bugün de bozgunluğun temelden tedavisi için yapılacak en birinci iş, padişahının, devletin emrine boyun eğen, isterse küçük olsun, ruh yapısı temiz ve çelik gibi sağlam bir ordu çekirdeği yapmak, sonra bu orduya dayanarak tereddütsüz, sağlam bir kat'î karar ile, belirli millî ideale doğru yürümektir. Böylece, Yavuz'un mübarek ruhunu şâd edecek bir azm ile çalışılır ve bütün icraat, ıslahat sağlam karar ve devamlılıkla belirli millî mefkûreye doğru yürütülürse, az zamanda bozgunluklarımızın intikamını şanlı surette alacak bir millet ve bir ordu meydana gelir.

Orduyu mahveden, milleti kadın gibi korkak eden en büyük bir ders de, devlette, millette görülen bozgunluklardan hâsıl olan yılgınlık ve ümitsizliktir. Bizde asırlardan beri devam eden sarsıntılardan, bozgunluklardan yavaş yavaş herkeste kara düşünmek, her şeyi kara görmek âdeti hâsıl olmuştur. Bununla beraber devletin bir kere keşin kararlılıkla hareket ettiği görülsün, az zamanda milletin üstündeki ümitsizlik ve kederin kara bulutları def' olur ve o zaman 400 çadır halkından bir hükümet teşkil eden, birkaç yüz kişiyle Rumeli'yi fethedecek büyük ruhu gösteren Türklük, bütün nuru ile parlar.

Bizi yüzlerce seneler bozgunluktan bozgunluğa uğratan Moskoflar'a bugünkü kuvvet ve azametini veren, Baltacı Mehmet Paşa'nın esiri Deli Petro'nun ruhudur. Deli Petro'nun beş yüz aydınla belirli bir ideale doğru attığı cesur adımları, torunlarının biraz tâkibetmesi, bir Türk Tatar beğliğinin süvarileri karşısında titreyen küçük bir dukalıktan bugünkü Rusya'yı çıkardı. Bugüne kadar Ruslar'ı sarsıntıdan bir derece koruyan, onların hep aynı ideale doğru yürümesidir.

Deli Petro, içeride hiçbir yeniliği kabûl etmeyenlerin, papazların, câhil ahâlinin fesada uğratmalarına; dışarıdan İsveçlilerin, bizim müthiş saldırılarımıza karşı yılmayarak zihninde kurduğu ideale doğru yürüyerek başarı sağlayışındaki kararlılığın verimli, kârlı zemini, dehşetli kanlı bozgunluklarla kafası sarsılan, gözleri açılan milletimizin ruhunda ve onun evlâdında, alnına kara leke sürülen orduda fazla fazla vardır.

SEFERBERLİK

Orduların muzafferiyet veya bozgunluğu sebepleri arasında en mühimlerinden biri de seferberliktir.

Barış zamanı, sefer ordusunun ancak beşte, hattâ onda birini besleyen devlet, harp için eli silâh tutanları silâh altına çağırır. 3 - 4 yüz mevcutlu taburların kuvveti biner ere varır. Hayvanlar tamamlanır. Ağırlıklar, erzak, cephane kolları teşkil olunur. Yurdun her yanında hummalı bir faaliyet başlar. Yüzbinlerce insan ve hayvanın yaya, şimendiferle, vapurla hareketlerinin düzenlenmesi en muntazam devletlerde bile büyük bir iştir. Böyle yerlerde her şey yıllardan beri düzenlenmiş, demiryolları mükemmel, herkes vazifesini bilir olduğu hâlde, yine seferberlik işleri kumandanları ve kurmay subaylarını bozar. Bizim gibi daha seferberliği öğrenen ülkelerde seferberlik, subay heyetini sersem eder. Hiç bir sebeple bir noktası değişmeyecek olan sefer planının en mühim maddeleri daha hazer vaktinde karmakarışık edilmiş, hele birçok cihetleri denenmeyerek, nazarî kalmış olursa, seferberlik ilânıyle karışıklığın başlaması bir olur. Bu defa olduğu gibi adları belli olmayan çıplak erler birliklere gelir. Hayvanın bile künyesi belliyken erlerin harbe böyle sevkedilmesi, subayları sinirlendirir. Bazı yerlerde böyle erler kabûl edilmez, geri çevrilir. Seferberlik donatımında birçok noksanlar olur. Paşası bağırır, üstü bağırır, subayı bağırır. Erin mukaddes emel yolundaki ilk heyecanı bu gürültüde sarsılır. Subayın ve erin kalbinde, ordunun başarısına güveni üzerinde az çok şüphe hâsıl olmaya başlar. Köyünden saatlerce, günlerce yaya yürüyerek iskelelere, istasyonlara gelen erler, orada barınmak, yemek - içmek için

herşeyi hazır bulsalar Türk'lüğe has harp neşesi artmak üzere devam eder. Fakat bu bir hususta da bin türlü ihmaller gö rünür. Er, istasyonlarda günlerce çamurlar içinde, acıkta, aç kalır. Açlık ve sefâlet bir yandan sinirlerini, diğer yandan mâneviyatını sarsar. Nihayet tren yahut vapur gelir. İlk hareket ne kadar tatlıdır! Er, ne kadar güzel zafer rüyalarına dalar. Fakat saatler, günler geçer. Bir sıcak çorba verilmez. Ağzına kara kuru bir peksimet bile atılmaz. Bu durumun devamı neşeyi kaçırır. Eğer seferber olacak birlik, düzenli bir şekilde seferberliği yapabilmek için yerinde bırakılmışsa, askerin kıtasına kavuşması yine büyük bir nimettir. Fakat bu harpte olduğu gibi, çok defa daha önce yahut seferberlik emriyle beraber tabur, alay bir meçhul semte gitmiştir. Sevkıyat memurlarının bir şeyden haberi yoktur. Binlerce ikmal eri Lüleburgaz'da çıkacağı yerde Dedeağaç'a yahut Edirne'ye gider. Orada tren onları fazla bir yük gibi atar. Binlerce insan başsız, fikirsiz, sersem kalır. Harp neşesi yerine küfürler, lânetler başlar. Asker günlerce aç kalır. Dilencilik, yağma, arada lâne, artık erde ne intikam hissi, ne de harp arzusu bırakır.

Savaş meydanında iâşe iyi düzenlenmişse, taburuna kavuşmakla bahtiyar olanlar orada olsun bir rahat görür. Bilhassa evvelce tanıdığı bir taburda, sevdiği arkadaşları arasına düşmek, eski silâh arkadaşlığı hâtıralarını uyandırır. Çekilen zahmeti bir derece unutturur. Fakat bizde, şimdiye kadar olduğu gibi er rast geldiği bir birliğe verilmişse felâkettir. Asker hiç tanımadığı insanlar arasına düşer. Beş kişi karşısında yürümesini şaşıran Mehmedcik, öyle hay huy arasına, bütün yabancılar arasına düşerse kendini pek yalnız bulur.

Başka ülkelerde, elli altmış yıldan beri kurulan bölge usûlü, bizde bir türlü yapılamadığından bu hâl düzeltilmezse, seferberlikte daima ikmal erleri için aynı sonuca uğramak muhakkaktır. İkmal efradı her yerde nizamiye hizmetini mükemmel surette yapmış, sağlam eğitilmiş erler olduğu hâlde, bizde askere alma nizamnâmesinin berbatlığı yüzünden orduya eğitilmiş, eğitilmemiş binbir çeşit iktidarda insanlar girer. İkmal efrâdının çoğu, yaş aşımına uğramış eğitimsizlerdir. Ömründe mavzer tüfeği görmeyen, ömründe askerliğe dair bir fikir edinmemiş olan bu zavallıların eline tüfek vermek, sırtına elbise giydirmekle ordunun kuvveti arttığı zannedilir. Silâhına, nefsine, arkadaşına zerre kadar güveni olmayan ve şu kalabalık içinde kendisini şaşıran bîçâreler, orduda bozgunluk yapmak için ne kadar haklıdır!

Seferber olan bir nizâmiye taburuna bu eğitim görmemişlerden başka, daha neler gelmez. Yıldız'da yalnız selâm duran ve disiplinsizliği öğrenmiş erler, irtica'da sürülmüş bir yıl yol yapmış askerler, denizciler, hastane hademeleri... Bütün bunlar eğitim görmüş erleri, 2 - 3 yüzü geçmeyen zavallı taburun sayı mevcudunu arttırsa da mânevî yönden onun değerini müthiş surette azaltır. Ordubozanlık çok kere üç veya beş erin korkaklığından çıktığı tarihçe sâbit olduğu hâlde, böyle düzensiz bir sürü içinde kalan eğitilmiş asker, mânen ne kadar tehlikelerle karşı karşıyadır!

Mevcudu arttırmak, orduyu bir an önce yüz binlere vardırmak için neler yapılmaz. Çürükler, ihtiyarlar, gönüllüler hep orduya dolar. 93'te kumandanların bağıra bağıra fenalıklarını anlatmak istedikleri bu zararlı unsurlar, ordunun içine tekrarlanmış emirlerle sokulur. Birliğini gözden geçiren bir âmire bu karma karışık gelen insanların, bu terbiye görmemiş başıbozukların tesiri ne kadar acıdır!

Kumandan sorar:

«Oğlum sen nerede askerlik ettin?»

«Yemen'de efendim!»

Subay içinden bu askerin orada isyanlarla bozulduğunu, esaslı bir terbiye görmediğini, belki bozgunluk öğrendiğini düşünür. Fakat birliğinin cesaretini arttırmak için: «Oh! Sen muharebe görmüş askersin. Savaşta, arkadaşlarının önüne düşersin!» der.

Diğerine sorar:

«Sen nerede tâlim yaptın?»

«Efendim! Karadeniz Kalesi'nde kürekçilik ediyordum!»

«Tamam! Kuvvetli adam! Sen Bulgar'ı iki elinle boğazlarsın».

«Ya sen?»

«Ben yaş aşımı efendim!»

«Hiç askerlik görmedin mi?»

«Hayır!»

«Evinde av tüfeği atmadın mı?»

«Hayır!»

«Bayramda, düğünde kuru sıkı tabanca?»

Er güler ve «evet!» der.

«Mavzer de onun gibi bir şey! Arkadaşından öğrenirsin!»

«Ya sen?»

«Ben efendim, hiç silâh atmadım!»

«Eee! Öyleyse süngü takmayı öğren onunla düşmanını tepelersin!»

Şimdi böyle seferber olmuş bir kıt'ada âmirin maiyetine, erlerin birbirine güveni kabil olur mu? Böyle bir kıt'a, bir tüfek patlar patlamaz kaz sürüsü gibi bozulsa ayıp mıdır? Herşeye rağmen Osmanlılık kanı yine onlara birçok işler gördürür ve eğer kudretleri dışında işlere salınmasa idi, Balkan Harbi'nde de bu zavallılar Plevne'de ve Zeyubin'deki babalarından da geri kalmazdı.

Tâlimsiz, fikirsiz asker, ordunun başına belâdır. Bunlara hiçbir emniyet olmadığından nöbet, devriye, keşif gibi en yorucu hizmetler hep eğitilmiş askerin başına kalır. 1000 kişinin işini 2-3 yüz kişi görünce tabiî bunlar da yorulur, ezilir, sinirleri sarsılır. Maddî, mânevî kıymetten kaybeder. Kazârâ eğitim görmemişlerden biri nöbette bulunursa, gece ufak bir hışırtı, bir ağaç dalının hareketi, hattâ bir gölgenin rüzgârdan oynaması kafasız eri gûlyabanîler karşısında bırakır. Er şaşırır. Doldurmasını yeni öğrendiği tüfeğini alabildiğine havaya sıkar. Ordugâhlar karışır. Hele gece siperde, yahut avcı hattında dağılmış bulunuluyorsa, kaza ile patlayan bir tüfek çarçabuk diğer eğitimsizleri heyecanlandırır; bir gırıltıdır başlar.

Harpte işitilen: «Düşman geliyor... Düşman bastı, âmirlerimiz hâindir... Anadolu bizim nemize yetmez!» gibi felâket sözleri çok defa bu tâlimsizlerden çıkar. Çünkü bunlar, harbin tehlikelerine, bozgunluklarına idman etmemiş olduklarından herşeyi mübalağalı görür, çabuk yılar ve bir tabiî hisle bu yorgunlukları ve kayıpları umumî sevk ve idare hatâlarına atfeder. Bir kere bu yolda bir mırıltı başladı mı, bir erin söylediği ufak bir söz, bir saat sonra herkesi inandıran büyük yalan olur. Bu son harpte hayretlerle duyduğumuz yalanlar işte hep böyle tabiî olarak hâsıl olmuştur. Tâlimsiz asker, muharebede bin türlü yalanlar, bozgunluklar çıkarır; ileri gidemez. Çünkü tüfeği kullanmayı bilmez. Nefsine güveni yoktur; geri kalır. Sonra orada sinirlenir; atar! Atar! İleride giden arkadaşlarını vurur. Onları şaşırtır. Onları bozar. Yaş aşımının çoğu, askere alma kanununun «muînsiz = yardımcısız» bahsinden bin türlü hilelerle istifade etmiş zayıf ahlâklı insanlardır (35). Bu kargaşalıkta haydutlar, katiller de ordunun içine girer. Hele bir kere bozgunluk başlar da ordu elden çıkarsa, eğitilmiş asker arasında başıbozukluğunu pek gösteremeyen yaşı geçkinler şimdi meydanı serbest bulur. Memleketinde hırsızlığa alışmışsa, burada birliğinin, subayının eşyasını yağma eder. Katil tabiatlı ise, kumandanının atına binmek için onu şehid eder. İnsanları fenalıktan alıkoyan sorumluluk duygusu o kargaşalıkta büsbütün ortadan kalktığından böyle fenalık yapmak da ne kadar kolaydır!

Bu fenalıkların maddî tesiri pek çok olmaz. Harbin hakikî kaybı yanında erlerin

---

35) Tâlim ve terbiye görmemiş bir askerin subayları ne kadar cesur olsa, cesarette ne derece örnek alınacak misâl olsa, bilhassa taarruzda erler kendisini tâkib etmiyor. Bunun dikkate değer bir örneği, Edirne'de görülmüştür: İkinci sınıf Gümülcüne askerleri her muharebede bozgunluk gösteriyordu. Kale Kumandanı Şükrü Paşa, askerin bozgunluğunda subayların cesaretsizliğinin tesiri olduğunu sanır ve Gümülcüne Alayı'nın birinci taburu subaylarını teşhir ederek azarlar. Ertesi günü bu taburla ufak bir çıkış yapılır. Taburun beş subayı var. Bunlar büyük cesaret gösterir, ileri atılır. Fakat düşman ateşinin çok tesirli olduğu bölgede asker ilerlemez. Subaylar uğraşır ve cesarette nümûne-i misâl olur. Neticede, beş subaydan biri şehid düşer, 2 - 3'ü yaralanır. Fakat tâlimsiz asker, gücünün yettiğinden fazla ileri gitmez (Edirne Kalesi Kurmaybaşkanı Binbaşı Fuad Bey'den alınan bilgi).

Diğer bir örnek, geçen Yunan Harbi'nde Dömeke'ye taarruz eden askerin en seçkin kıt'ası Mavzer Livâsı idi. Bu livânın taarruzu sırasında gerideki erlerin ilerideki lere ateş etmesinden ileride birçok erler yaralanmış ve şehid olmuştur. O vakit Yıldız hastahanelerine böyle arkasından arkadaş kurşunu ile yaralanmış çok erler gelmiştir.

öldürdükleri üç subay, çalınan beş, on parça eşya, büyük bir şey değildir. Fakat bu hâl, ordunun mânevîyatını ne kadar baltalar!

«Askerler, subaylarını tepeliyormuş!» sözü çalkalanır. Vak'a araştırılsa belki iki, üçü geçmez. Fakat harpte insanlar mübalağaya fazla kapılır ve fena haberler yıldırım gibi yayılır. Yayıldıkça büyür. Subayın kıt'asına güveni sarsılır ve bu hâl birçok bozgunluklar doğurur.

Askere Alman Kanunnâmesi'nin orduya uzun yıllardan beri vurduğu en büyük darbe, bu «muînsizlik ve softalık» meselesi idi. Hileye pek müsaid olan o bahislerden faydalanmak için her sene binlerce insan bin türlü hilelere sapar; kimi yalandan babasını öldürür. Kimi on iki yaşında yetim bir kızla evlenir. Kimi anası ile babasını geçici olarak ayırtır, boşatır; hâsılı milletin ahlâkını temelinden sarsan bin türlü fenalıklar!

Memleket her taraftan tehditler altında bulunurken, devlet, İtalya ile harp ederken, Millet Meclisi, Askere Alma Kanunnâmesi'nin fena taraflarını büsbütün daha berbat etmiş; «muînsizlik = yardımcısızlık» bahsinde yaptığı değişiklikle askerlikten kaçanları yüzde otuz arttırmıştı. Çok defa bir müddet sonra bu asker kaçaklarının muînsizliği geçiyor. Koca adamların evlendiği 12 yaşındaki kızlar ölüyor, yahut boşanıyor. Kendisine «muîn = yardımcı» bırakılan ihtiyarlar ölüyor. Onun üzerine askerlikten kurtulan, bir eğitim görmeyen binlerce adam muvâzib «= bir işle daima uğraşan» ordunun yedeğine, yahut redife «= terhis edilerek ihtiyata» geçiyor. Henüz değiştirilmiş, askerliğini bitirenleri tezkere almış ve yerlerine yenileri alınmış gençlerde evlenmek yüzünden ve başka bin türlü sebeplerden «muînsizliğe = yardımcısızlığa» geçince, ordu bu tâlim ve terbiye görmüş gençleri de kaybetmiş oluyor. İşte bunun kötü sonucu olarak, bir taburda eğitilmiş asker yüzde otuz, öbüründe yüzde elli, diğerinde yüzde yirmi idi. Şüphesiz bir ordunun muhtelif taburlarının kıymet-i harbiyece bu kadar farklı olması pek büyük felâkettir.

«Muînsizler = yardımcısızları» silâh altına çağırmak, bir ailenin, bir ihtiyar kadının biricik desteğini almak acıdır. Fakat madem ki bu devlet yaşamak için en son efrâd-ı milletten istifadeye mecburdur; o hâlde bir daha bozgunluk felâketlerini görmemek için bu acıya katlanmak, askerlikten hiçbir kimseyi bağışlanmış, ayrı tutulmuş bırakmamak lâzımdır. Bu harpte 25 milyon Osmanlı'yı 7 milyon Balkanlılar'ın bozması en çok böyle merhametlerdendir. Millî hayatımız mühim tehlikelerle karşıkarşıyadır. Bizimle beraber bütün İslâm'ın ümit ve istikbali sönüyor. Bu durumda erkekleri askerlikten kaçınmak değil, kadınlarımızı bile orduya yarayacak, konak ve sağlık hizmetleri gibi işlerde kullanmalıyız ve bunları hazer zamanında hazırlamalıyız.

İslâm âleminin en parlak devri, İslâmlar'ın Peygamber orduları ve Endülüs kahramanları gibi erkeği ile, kadını ile cihad meydanında uğraştığı zamanlardır. Trablus'ta az bir kuvvetle fevkalâde işler görülebilmesi, Araplar'ın erkeğiyle, kadını ile, çoluk çocuğu ile harbe girmesidir. Eğer bugünkü 15 milyon İslâm, 20 milyon Osmanlı, barış zamanında erkek, kadın son neferimize kadar harp terbiyesi görür ve seferberlikte bütün insanlarımız, hayvanlarımız, varımız yoğumuzla harbe gidersek, cihanın en büyük orduları karşısında bile bozgunluk nedir görmeyiz. Prusya, yüz sene önce bizden daha acı bozgunluklar görmüş, istiklâlini kaybederek bütün memleket Napoléon'un ayağı altında kalmıştı. Orada bir Scharnhorst, bir Kleist çalışarak, altı yedi sene sonra yüzbinlerce eğitilmiş askerden kurulu ordularıyle Fransa'nın başkentine dayandılar. Bu sefer, 7 - 8 milyon nüfuslu müttefikler, az himmetle, 7 - 8 yüzbin eğitilmiş asker çıkardılar. Aynı gayret, aynı himmetle az bir zamanda 15 milyon İslâm ve 20 milyon Osmanlı'dan bir buçuk milyon eğitilmiş asker çıkarmak pekâlâ kabildir. Ya ölüm, ya başarı azmiyle çalışalım ve «saadet çağı»nın Arapları gibi, Domaniç Yaylası'nda orduyu kuran şanlı ecdâdımız gibi erkeğimiz, kadınımızla vatanımızın müdafaasına hazırlanalım. Bu kadar büyük bir azimle çalışan bir millet, bizim gibi bir durumdan değil, yabancı istilâsından bile kurtulabilir. Seferberlikte görülen bozgunluk hazırlıklarından biri de ordu ağırlıklarının, cephane erzak kollarının ikmalini bekletmeden, askerin taarruza

sürülmesi ve harp meydanında hiçbir şeyin hazırlanmamasıdır. Bizde, hayvanların değil, insanların bile kaydı yoktur.

İstanbul'da aydın insanlar içinde evlâdını vaktiyle devletin siciline kaydettirenler belki yüzde biri geçmez. İnsanlar böyle olunca, hayvanlar hakkında devletin bilgisi hiçtir. Harp tehlikesi görünüp, devlet ordu için lâzım gelen yüzbinlerce hayvanı toplamaya kalkınca bir karışıklıktır başlar. Seferberliğin ehemmiyeti milletçe anlaşılmadığından çok kimseler hayvanlarını kaçırır. Hele bir de «acele!» fikri hâsıl olunca, asker cephanesini, erzakını, eşyasını taşıyacak küçük, büyük ağırlıkları tamamlamadan harbe gider (36). Topçuların en lüzumlu cephanesini almadan ve arkasından getirecek cephane kollarını yapmadan yürür. Geriden yüzbinlerce kişilik orduya erzak, cephane taşıyacak kollar hazırlanmaz. Harp meydanında, hazerde depolar hazır olmazsa, oraya yığılan yüzbinlerce insan ve hayvan, köylerde bulduğunu çabuk bitirir. Açlık başlar. Halbuki açlık, dünyada her fenalığın başıdır. Vücudu da, kalbi de tutan midedir. O boş oldu mu, insanın düşüncesine, uykusuna ve kalbine bir yavanlık, bir zayıflık çöker.

Cephane kollarının hazırlanmaması, toplarımızı birkaç saat muharebeden sonra susmaya mecbur eder. Halbuki erler muharebenin buhranlı devresinde top sesine ne kadar muhtaçtır! Düşman topçusu mermileri çok olur, birbiri ardı sıra yağdırmaya başlar ve bizim topçu devamlı susarsa, düşman taneleri, şarapnelleri ister tesir yapsın, ister yapmasın. Erler ekseriya dehşetli surette sarsılır.

Seferberlikte bu ve bunun gibi binlerce diğer sebepler, orduya hep ayrı ayrı bozgunluk tohumu aşılar. Âdetâ denebilir ki, muntazam bir seferberlik, ordunun başarısının yarısını hazırlar. Biz bu son sefere kadar yüzlerce yıl muntazam seferberliği düşünmedik bile. Bu defa biraz düşündük. Geçen Yunan harbinde bir buçuk ayda 100 - 150 bin er topladığımız hâlde bu sefer 25 - 50 günde Trakya ve Makedonya'da 400 binden fazla asker toplattırdık. Geçmişteki bütün seferberliklerden iyi yaptık. Fakat orduyu sarsmayacak, nefse güven verecek, başarı sağlayacak bir seferberlik yapamadık. Buna bin türlü tesirler oldu.

Bu derslerden ibret alarak, bölge usulüne dayanan bir seferberlik kabûl eder ve birinci hat askerini bir an önce iyi bir harp terbiyesiyle yetiştirir; kat'îyen sefer planını değiştirmez; müteaddit seferberlik tecrübeleriyle noksanları tamamlayarak hakikate yaklaşmış seferberlik usulleri tesis eder ve gerçek seferberliği hazerde çalışılan plana göre yapmaya azmedersek, şüphesiz ki, az zamanda bu kusurların çoğu kalkarlar. Bu harbin bozgunluklarında acılarını çektiğimiz tesirler ortadan kaybolur.

TOPLANMA

Seferber ordunun harp meydanına toplanması sırasında bozgunluğa az çok tesir edecek bazı mühim şeyler oluyor. Herşeyden önce toplanmakta olan asker daha savaşa hazır değildir. Bu vaziyette birdenbire taarruza uğramak, baskın tesirini yapar. Tam olarak hazırlanmadan muharebeye girişmek birçok fenalıklar doğurur. Savaşı kabûl etmemek için daha geri çekilmek, harbe ric'atla başlatır. Er, hattâ subay, kolay kolay bilerek, isteyerek geri çekilmeyi anlamaz ve mânen sarsılır. Düzenli bir şekilde geri çekilen bir ordu bile, birçok eşya, erzak, cephane ve insan bırakır. Bunlar da fena tesir yapar.

Her hâlde harp tarihi gösteriyor ki, ileride toplanmaya kalkışarak düşman tarafından, toplanma sırasında basılan ordular mutlaka felâketlere uğrar. Daha geride emin olarak toplanan ordular daha emniyetli iş görür. Fransızlar'ın 40 yıl önce, tıpkı bu sefer bizim yaptığımız gibi, sınırın yanıbaşında toplanmaları, ordularını perişan etmişti. Doksanüç Seferi'nde Muhtar Paşa'nın kat'î bir azimle askerini Soğanlı Dağları gerisine toplaması, o subaysız ve eğitimsiz orduya, bir sene Moskoflar'la uğraşacak ve bazı başarılar kazandıracak kadar kuvvet verdi.

Geride, emin bir yere toplanmak; söylemesi kolay, fakat yapılması biraz güç

---

(36) «Derdler Devâlar» eserimden: «Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'dan İkinci Kolordu'ya 25 eylülde çekilen telgraf: ... Seferberlik miktarındaki hayvan miktarının dörtte biri ile yetinilmesi...»

bir iştir. Memleketin mühim bir kısmını düşmana çiğnetmemek, daha hazırlanmayan kalelere yardımcı olmak gibi mukaddes düşünceler, orduyu ileri çeker. Taarruz eden düşman askerinin yaktığı köyler, başı açık, ayakları çıplak çekilen muhacirler, her hâlde bir kalbi olan orduya mühim tesirler yapar. Candan çok sevilen vatanın yangınlar içinde kaldığını görmek, hicret eden milletin perişan hâlini seyretmek mutlaka heyecanlar uyandırır. İç ve dış siyasetlerin de çok defa bu vaziyette büyük tesiri olur.

İşte böyle bir durumda iyiliklerle fenalıkları soğukkanlılıkla düşünerek herşeyi nâfiz bir nazarla görerek, ne siyasetten, ne yangınlardan, ne çeşitli cereyanlardan müteessir olmayarak, kendini süren heyecanlara kaptırmayarak, ancak ordunun umumî selâmeti adına bir karar vermek ve bu kararını demir elle icrâ ettirmek için başkumandan olacak zâtın bütün ruhlara hâkim olacak kadar yüksek ve sağlam olması lâzımdır.

En iyisi, daha barış zamanında toplanma bölgesini biraz fazla ihtiyatlı düşünerek seçmek ve sefer planının yürüyüş cetvellerini ona göre tertip etmektir. Bu defaki seferde hiç şüphesiz ordu toplanırken basıldı. Baskın o kadar dehşetli idi ki, ordu, savaşın sonuna kadar bir türlü kendisini toplayamadı. Ordu bir vücut sayılırsa, bunun barsakları yüzlerce kilometrelere uzuyor, Anadolu içlerine kadar varıyordu. Bu sefer gördüğümüz ateşlenmeler, işte böyle bir vücutta göründü ki, pek tabiî idi. Binâenaleyh, bu büyük yorgunlukların en büyük sebebi, orduya vakitsiz taarruz emrini vermekle beraber bilhassa birliklere tebliğ edilmiş olan seferberlik yürüyüş cetvellerini Kırkkilise - Edirne - Havza toplanma bölgesine göre tertip etmektedir. Eğer sefer planı askeri Ergene gerisine çıkaracak gibi tertip edilse ve yürüyüş cetvelleri öyle tebliğ olunsaydı, o zaman asker, tabiatıyle daha başlangıçta Ergene gerisinde toplanacak ve düşman uzakta kalacaktı. Başkumandan ne kadar taarruz fikri olsa bu durumda havaya taarruz için emir veremezdi. İlk sınır çarpışmalarının, ilk hicretlerin, yangınların tesirleri askeri sarsmazdı. İşte bunun içindir ki Alman Genelkurmayı, Alman - Fransız seferine dair yazdığı büyük eserde «Vaktiyle orduların toplanma emrinde işlenen kusur ve hatâlar bütün sefer süresince tamir edilemez» diyor.

İster doğru, ister yanlış olsun her hâlde toplanma bölgesine doğru geriden ileriye daima nakliyat devam eder. İleriden geriye hastalar, yaralılar gider. Bu nakliyat sırasında ileride bazı kötü hâller, bazı bozgunluklar olmuşsa, yaralılar, hastalar bunları ekseriya mübalağalarla geriye taşırlar. Savaş meydanına gelmekte olan birliklerin subayları dikkatsizlik ederlerse, bu mübalağalı sözler askerin arasına yayılır ve büyük ürkeklikler uyanır. Onun için böyle geriden ileriye nakliyat sırasında, yaralı birliklerine rastlandı mı, subaylar hemen ileriye sıçramalı; yaralıları yüksek sesle taltif etmeli ve onların gururunu okşayarak, onları âdetâ manyetizma ederek kahramanlıklar anlattırmalı.

Büyük başarılar, az bir hazırlıkla kazanılamadığı gibi, büyük bozgunluklar da ufak sebeplerle vukua gelmez. Şurada, savaştaki bozgunlukların sebeplerinden pek az bir kısmını hulâsa etmek istedim. Her hâlde bunların hepsinin çaresi, belirli millî bir mefkûreye doğru muntazam bir program ve kuvvetli bir azimle yürümektir. Harp tarihimizin çeşitli safhaları incelenir ve bilhassa son bozgunluklarımızın sebepleri, ilmî, içtimaî olarak derin derin teşrih edilirse, takib edilecek program, kolaylıkla çıkar. Cenâb-ı Hak hiçbir dert yaratmamıştır ki, devâsı olmasın. Yalnız kuvvetli bir azim ile uğraşmak ister.

SON

Sultan Genç Osman'ın Saltanat Yılları

Tahsin Tunalı

11 MAYIS 1622 sabahının ilk dakikalarında II. Sultan Osman Han, dehşet içinde uyandı. Bütün vücudu ter içinde kalmıştı. Gördüğü rüyanın tesiriyle gözlerinden yaşlar akıyordu. Kendisini tamamıyle toparlayamamıştı. Yatağının içinde oturdu. Rüyayı hatırlamaya çalıştı:

Tahtına oturmuş, Kur'ân okuyordu. Birden karşısında Hazret-i Peygamber göründü. Elinden Kur'ân'ı ve sırtından zırhı çekip aldı. Sonra yanağına bir tokat attı. Sultan Osman, tahtından yere düştü. Hazret-i Fahr-ı Âlem'in ayağına erişip öpmek istedi. Fakat muvaffak olamadı.

Gördüğü rüya, tastamam böyleydi. Büyük bir dalgınlık içinde giyindi. Topkapı Sarayı'ndan Eyüpsultan'a gitti. Kurbanlar kestirdi, sadaka dağıttı. Saraya döndü. Babası Ahmed Han'ın şeyhi olan büyük mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'yi çağırtmıştı. Hemen huzuruna kabûl edip rüyasını anlattı. Şeyh:

— Istanbul'dan ayrılmak, Hicaz'a gitmek sevdasından vazgeç padişahım, dedi. Olmaya ki, çaresiz dertlere uğrayasın!

Sultan Osman, rüyasının bu şekilde tefsirine kail olmadı. O, millete, devlete, dine hizmet etmek için Istanbul'dan ayrılmaya karar vermişti. Başhocası Ömer Efendi'yi çağırtıp, rüyayı bir defa da ona anlattı. Hâce-I Sultânî Efendi'nin tefsiri, Şeyh Hüdâyî'ninkinin tam aksi şekildeydi:

— Padişahım, dedi; din ve devlet yolunda yapılması icab eden işlerde tereddüt içindesin. Hâlâ Üsküdar'a tuğlarının dikilmesi için ferman etmedin. Elbette rûh-ı Peygamberî, senin bu tereddütünden hoşnut değildir. Hemen işe girişesin!

Sultan Osman'ı bu derecede korkunç bir rüya görecek kadar nefsiyle mücadeleye sürükleyen tasavvurlar nelerdi? Bunlar, gerçekten yaman tasavvurlardı. Belki atalarının hiçbirinin hayalinden geçmemiş şeylerdi. Genç hükümdar, kendisini bu yola sevk eden hâdiseleri, bir defa daha yıldırım hızıyle zihninden geçirmeye başladı.

Sultan Osman, tahta geçtiği andan beri ordudan, bilhassa «Kapıkulu Ocakları»

denen Istanbul'da bulunan sınıflardan memnun değildi.

Kanunsuz şekilde, şuuru bozuk amcası Sultan Mustafa'yı üç ay içinde tahta çıkarıp indirenleri affedemiyordu. Bu suretle Kapıkulu Ocakları, iki defa cülûs bahşişi almış, hazine büyük zarar görmüştü. Sultan Osman da, bunun acısını çıkartmak için, ordunun kanunî zamlarını bile vermiyordu.

Ocak ağalarına zerre kadar itimadı yoktu. Sıradan bir albay gibi birlikleri bizzat teftiş ediyor, en küçük düzensizlikleri idamla cezalandırıyordu.

Genç hükümdarın halkla da arası iyi değildi. Sadaret makamına bir türlü ehil bir vezir bulamamıştı. Halk, Sultan Osman'ın bütün sadrâzamlarından hoşlanmamıştı. Hiçbir sebep olmaksızın kardeşi Veliahd - Şehzâde Mehmed'i öldürmesini millet, asla affetmemişti.

Halkın inançlarına da değer vermiyordu. Lehistan sefer-i hümâyûnuna çıkması kararlaştırılan gün, güneş tutulmuştu. Asırlardan beri güneş tutulması, çok uğursuz bir gün olarak telâkki edilmişti. 21 mayıs 1621'de Davudpaşa ordugâhında cuma namazıyle beraber küsûf namazı da kılınmıştı. Herkes ordunun hareketinin bir gün geciktirilmesini beklerken Sultan Osman, hareket emri vermişti.

Orduy-ı Hümâyûn, düşman ülkesinde değildi. Savaş meydanında bulunmuyordu. Lehistan, Osmanlı Devletini tehdit edebilecek bir siyasî kuvvet olmaktan uzaktı. Sultan Osman'a yakışan, şahsen inanmasa bile, halkın inanışlarına hürmet etmek, hareketi bir gün geciktirmekti.

Üstelik o 21 mayıs günü, Hicrî aylardan cumâdelâhıra'nın son gününe tesadüf ediyordu. «Selh» denen ayın son günlerinde büyük işlere başlamamak da, o zamana kadar riayet edilegelmiş bir gelenekti. Tabiatıyle güneş tutulmasını umursamayan padişah, ayın son günü olduğunu belki hatırından geçirmemişti.

Halk, daha başka uğursuzluk alâmetleri de müşahade etmişti. 9 şubatta, seferden ancak üç buçuk ay önce, Boğaz donmuş, Üsküdar'dan Istanbul'a buz üzerinde yaya geçenler görülmüştü. Bu, güneş tutulmasından bile nadir tesadüf edilen bir olaydı. Yüzlerce yıldan beri Boğaz'ın donduğu görülmemişti. Haliç bile bir asırda ancak bir, iki defa donardı. Birçok Istanbullu, kıyâmet gününün yaklaştığına hükmetmişti. Şâir Neşâtî:

Be meded dondu bin ôtuzda soğuktan deryâ

ve Hâşimî:

Yol oldû Üsküdâr'â bin otuzdâ Akdeniz dondu

mısralarını tarih düşürmüşlerdi.

Tarihçiler, Bizans çağından beri Boğaz'ın donmadığını söylüyorlardı. Istanbul limanına gemiler girememiş, dünyanın en kalabalık şehrinde sıkıntı başlamış, yiyecek fiyatları çok yükselmiş, etin okkasına 15 akça verenler görülmüştü.

Sultan Osman, kudretli ilmiye sınıfıyle de iyi geçinememişti. Halbuki devletin din, hukuk ve maarif işlerini bu sınıf yönetiyordu. Memnuniyetsizlik, ulemânın başı olan Şeyhulislâm Es'ad Efendi'den başlıyordu. Hoca Sâdeddin Efendi'nin bu muktedir ve âlim oğlu, gelenek dışı olarak Sultan Osman'ın, kızıyle evlenmesine, istemeyerek razı olmuştu. Veliahd - Şehzâde Mehmed'in idamına fetva vermeyi reddettiği halde, Sultan Osman'ın kardeşine kıyması, Es'ad Efendi'yi tamamen gücendirmişti. Üstelik genç hükümdar, hocası Ömer Efendi'ye, kanun dışı olarak meşîhat pâyesi vermişti. Bu pâye, o tarihe kadar yalnız şeyhulislâma mahsustu.

Sultan Osman daha neler yapmamıştı. Şeyhulislâmın eski salâhiyetlerinden bir kısmını geri almıştı. Birçok ulemânın arpalığını kesmişti. Herkes, Osmanoğulları'nın dünyanın en cömert insanları olduğunu bilirdi. II. Osman'sa, tam bir cimriydi. Bu huyu kimden tevârüs ettiği anlaşılamamıştı. Bununla beraber akıllı Es'ad Efendi, dâmadına karşı hiçbir harekette bulunmadı. Padişaha cephe almakla, devletin hayatî menfaatlerinin zedeleneceğini biliyordu.

Kışın şiddetinden, Anadolu ve Rumeli'nde mahsul durumu çok kötü olmuştu. Fiyat artışları, halkı bezdirmişti.

Yine de Sultan Osman'ın millet nezdindeki itibarı, hemen Tanrı'dan sonra gelen

II. Sultan Osman Leh seferine çıkarken.

II. Sultan Osman'ın kaftanı.

bir derecedeydi. Yalnız bu itibar, padişahın şahsından değil, mensup olduğu hânedândan geliyordu. Lehistan seferi bile Sultan Osman'a fazla bir şey kazandırmamış, yalnız Nef'î'nin:

Âferîn ey rûzgârın şehsuvâr-î safderi
Arşa as şimdengerû tîğ-î Süreyyâ-gevheri

mısralarıyle tebcil edilmişti.

Lehistan seferinde orduda gördüğü düzensizlikler, padişahı, Kapıkulu Ocaklarına düşman etmişti. Tecrübesizliği yüzünden hislerini saklayamıyor, bu düşmanlığı açığa vuruyordu. Gûya kıyafet değiştirerek, geceleri yanına sadece bir cellât alıyor, alelâde bir zabıta âmiri gibi, İstanbul sokaklarını, meyhanelerini dolaşıyordu. Uygunsuzluğunu gördüklerinin hemen orada başını kestiriyordu. Hükümdarlarını Tanrı'dan sonra gelen bir varlık olarak görmeye alışmış bir millet için Sultan Osman'ın bu hareketleri, en hafifinden yadırganıyordu.

Sultan Osman, bilhassa yeniçerilere ve kapıkullarına musallat olmuştu. Halbuki ocak mensuplarının idamları için hususî kanunlar vardı. Bunlara her türlü cezaları, ocakları içinde verilirdi. II. Osman ise, sokakta başıboş yakaladığı yeniçeriyi çeviriyor:

— Bre Lehistan'da Hotin'de er meydanından kaçan sen miydin? diyerek öldürtüyordu. Hükümdara sadık olan ocak ağaları bile teessür içindeydi.

Bu kadar genç bir hükümdarda böylesine ileri fikirlerin teşekkülü yalnız şahsî tecrübe ve tarih bilgisi eseri olamazdı. Bu noktayı düşünenler, padişahın akıl hocalarını bulmakta da gecikmemişlerdi. Bunların başında, meşîhat pâyesini hâiz olması bakımından devlette sadrâzam ve şeyhulislâmdan sonra gelen Hâce-i Sultânî Ömer Efendi vardı. Ömer Efendi, merhum Hoca Sâdeddin Efendi'yle tanışmıştı. Islahat fikirlerini Sâdeddin Efendi'den aldığı tahmin ediliyordu.

II. Osman, Kapıkulu Ocaklarından hayır gelmeyeceği fikrindeydi. Rüyasında Peygamber'den sille yemesi bile onu bu fikrinden döndüremezdi. Kapıkulu Ocaklarını ıslah değil, doğrudan doğruya ilga etmek istiyordu. Devlete ve padişaha, keyfinin istediği emri dinleyip, işine gelmeyen emri dinlemeyen askerin lüzumu yoktu, hattâ pek çok zararı vardı. Nitekim, Lehistan sefer-i hümâyûnunda bu zararı bizzat müşahade etmek imkânını bulmuştu.

Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleri'nden, padişahın emirlerine mutlak şekilde itaat eden yeni bir ordu kurmak kararındaydı. Saray, harem ve ilmiye teşkilâtını da beğenmiyordu. Kıyafet inkılâbı da yapmak istiyordu. Kullanılan ağır kıyafetleri bırakmıştı. Herkesi kendi gibi giyinmeye zorluyordu. Saray ve harem ıslahatında akıl hocasının Dârüssaâde Ağası Süleyman Ağa olduğu söyleniyordu. Devrin büyük tarihçisi Peçevî İbrahim Efendi'ye göre, Saray-ı Hümâyûn'un en büyük âmiri olan bu zat, çok münevver bir adamdı.

II. Osman'ın inkılâplarına karşı Kapıkulu Ocakları açıkça muhalif, ulemâ ise çekimserdi. Daha doğrusu Şeyhulislâm Es'ad Efendi, ilmiye sınıfını, padişaha karşı cephe almaması için sıkı tutuyordu.

Sultan Osman Han, yeniçeri ortalarını bizzat teftiş ediyor, subaylarına, birliklerinin önünde, son derece ağır sözler söylüyordu. Birçok çorbacı (binbaşı)'yı:

— Bre sen de asker misin? şeklinde azarlıyor, yeniçerilerde artık askerlik değerinin kalmadığını açığa vurmaktan çekinmiyordu. Hiç beğenmediği böyle bir ordunun kıdem zamlarını bir defa daha reddetmesi, «1» numaralı yeniçeri sayılan padişahla Kapıkulları'nın arasını iyice açmıştı.

Osman Han, Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleri'nden asker yazmaları için Haleb beylerbeyisine ve başka ilgililere gizli birer irâde göndermişti. Sarayda adamları olan yeniçeriler, bunu öğrenmişlerdi. Keza Cezâyir ve Tunus beylerbeyilerine yazılan hatt-ı hümâyûnlar, bu eyâletlerin filolarının Lübnan kıyılarında toplanmasını emrediyordu.

Bütün bunlardan, II. Osman'ın birtakım şeyler, fakat esaslı, o tarihe kadar görülmemiş şeyler yapacağı anlaşılıyordu. Padişahın bu hazırlıkları, Lübnan'da birkaç kazaya hâkim olan âsî Emîr Fahreddin'i tepelemek için yaptığını söylemesine kimse inanmamıştı. Zira, bir padişahın üçüncü derecede bir âsînin üzerine yürüdüğü görülmüş bir şey değildi.

Bu defa da Sultan Osman, hacca gideceği bahanesini ortaya atmıştı. Bu da kimseyi tatmin edememişti. Çünkü şimdiye kadar hiçbir padişah hacca gitmemişti. Hicaz fâtihi olan atası Yavuz Sultan Selim bile Hicaz'a ayak basmamıştı. Bir padişah, devlet işlerini bırakıp, aylar süren bir seyahati göze alarak hacca gidemezdi.

Cezâyir ve Tunus'un Avrupa'ya kan kusturan kuvvetli donanmalarıyle takviye edilmiş bir Donanmay-ı Hümâyûn, Sultan Osman'ın başlıca desteği olacaktı. Türkmenler'den asker toplayacak, bu kuvvetlerle İstanbul'a dönecek ve Kapıkullarının hakkından gelecekti. Kapdân-ı Deryâ İkinci Vezir Halil Paşa'ya 80.000 duka göndermiş, eksiklerini tamamlayıp, Donanmay-ı Hümâyûn'u, Tunus ve Cezâyir filoları ile birleşmek üzere Lübnan kıyılarına götürmesini emretmişti.

Kuracağı yeni orduyla Sultan Osman, büyük işler yapmayı tasarlıyordu. Eskiden olduğu gibi Lehistan'ı Türk tâbiiyetine almak, Baltık Denizi'ne çıkmak istiyordu. Zaten Protestan Almanlar, Katolik olan imparatorlarına karşı Dîvân-ı Hümâyûn'dan yardım istemişlerdi. Bu, kaçırılacak fırsat değildi. Nasıl atası Fâtih Sultan Mehmed, Ortodoks mezhebini himayesine almışsa, o da, Protestan mezhebini himayesi altına alacak, Katolikler'in sahasını biraz daha daraltacaktı.

O Protestan mezhebi ki, Kanunî Sultan Süleyman sayesinde Katolikler'e ezilmekten kurtulmuş, filizlenip gelişmişti. Baltık'ta bir Türk donanması kurmak, Cezâyir beylerbeyiliğinin Atlas Okyanusu'nda bulundurduğu filo ile birleşmek istiyordu. Nasıl olsa okyanuslarda birbirlerini yiyen İngilizler, Fransızlar, Holandalılar, İspanyollar ve onların tâbii olan Portekizliler'le başa çıkabilirdi.

Atalarından teslim aldığı bu cihan devletini mutlaka daha sağlam temellere oturtmaya mecburdu. Yoksa bir nesilden beri devletin gidiş tarzı, hayırlı bir istikbal vaadetmiyordu. Islahatı, kendi şahsı-

Genç Osman faciasının geçtiği odanın kapısı ve koridoru.

na ve ailesine kadar uzatmak lâzımdı. Bir asırdan beri Osmanoğulları'nın Anadolu beylerinin kızlarıyla evlenmekten vazgeçmelerini hiç beğenmiyordu. Saray, her ırktan cariyelerle dolup taşıyordu. Şimdi Anadolu beylikleri yoktu. Fakat elbette İstanbullu büyük ailelerin kızlarıyla evlenmek mümkündü. Şimdiye kadar ataları, bu ailelerle akrabalık kurmayı mahzurlu görmüşlerdi ama, cariyelerle evlenmek daha da mahzurlu idi. Nitekim ana tarafından zaten Osmanoğlu olan Dâmad Pertev Paşa'nın kızıyla evlenmişti. Sonra Hoca Sâdeddin-zâde Es'ad Efendi'nin kızı Ukayle Hâtun'u istemiş, babasının taraftar olmamasına rağmen evlenmişti. İyi de yapmıştı. Ukayle, kendisini çok seviyordu. Babası ve büyükbabası şeyhulislâm, daha büyükbabası Hasan Can da, Yavuz Sultan Selim'in nedîmi idi. Her iki zevcesi de, İstanbul'un en güzel kızları arasındaydı. Henüz tek kadınla yetinmeyi düşünmüyordu. Avrupa krallarının da bir sürü unvanlı, resmî, sarayda daireleri olan metresleri yok muydu?

Hem bu Avrupa, gittikçe alâkasını çekmeye başlıyordu. Bir şeyler oluyordu bu kıt'ada. Birkaç frenk lisanı öğrenmeye başlamıştı. Bu âlemi yakından tanımak lâzımdı.

Yeniçeriler, II. Sultan Osman Han'ın haklarındaki niyetini artık iyice anlamışlardı. Ne bahasına olursa olsun, genç padişahı kararlaştırdığı seyahatten vazgeçirmek, İstanbul'da muhafaza etmek lâzım geliyordu. Bunun için ateşli bir çalışmaya giriştiler. Doğru ve yanlış, padişah aleyhinde ve Kapıkulları lehinde ne bulabilirlerse halk arasında yaymaya çalışıyorlardı. Büyük mübalâğalarla Sultan Osman'ı halkın gözünden düşürmek istiyorlardı.

II. Osman'ın İstanbullu tanınmış ailelerden iki kızla evlenmesi zaten şaşkınlık yaratmıştı. Çok geleneksever olan İstanbul halkı tarafından iyi karşılanmamıştı. Kayınpederi Şeyhulislâm Es'ad Efendi, Osman Han'a hacca gitmek niyetinden vazgeçmesini tavsiye etmişti. Halk, bir padişahın hacca gitmek için uzun aylar devlet merkezinden ayrılmasına da alışık değildi. Yeniçeriler:

— Padişahımızı, diyorlardı; hacca gitmeye teşvîk eden, hocası Ömer Efendi'dir. Kardeşi Karakaş Efendi'yi Mekke Şerîfi, Mekke kadılığına kabûl etmemiştir. Şimdi Ömer Efendi, kardeşinin intikamını almak ister!

Yeniçeriler daha neler söylemiyorlardı:

— Bu Devlet-i Alîye-i Ebed-Müddet'te asırlardan beri padişahların askere vermesi âdet olan bahşişleri, Sultan Osman Han, bizden esirgemiştir!

— Bu padişah, Leh sefer-i hümâyûnunda, Hotin kal'ası önünde gayretsizlik gösterdiğimiz iddiasıyle yüz yoldaşımıza kıymıştır!

— Ulemâ'nın arpalıklarını ellerinden almış, salâhiyetlerini fetvâ ve ibâdet işlerine inhisar ettirmiştir, şer'î kanunları kaldırmış, devlet düzenini bozmuştur!

— Ne suçu vardı ki, masum ve mazlûm karındaşı Şehzâde Mehmed Han'a kıymıştır?

— Yoldaşlarımızdan iki bin gazinin tekaüt maaşlarını kesmiştir. Bu gazilerin, padişah hazretleri Leh seferindeyken, İstanbul muhâfızı olan Vezir Nişancı Ahmed Paşa'ya kafa tutmaktan başka yaramaz hareketleri yokken, dilenmeye mahkûm edilmişlerdir!

— Ne kadar zabitimizin ulûfesini kısmış, maaşını indirmiştir!

— Hafif elbiseler giymiş, süvâr olduğu ata, padişaha yakışmaz basit koşumlar taktırıp, halk içinde gezmiş, hanedânın vekarını pâymâl etmiştir! Üstelik ricâl-i devleti, kendisi gibi tekellüfsüz giyinmeye zorlamış, itibarlarını kırmak istemiştir!

— Saâdetlû padişah, biz Kapıkulları'nı kırıp, Türk'ten yaya ve Türkmen'den atlı asker yazmak sevdasındadır! Bu hevâya düşüp, Anadol semtine geçmeye hâzır ve âmâde olmuştur. Bunlarla İstanbul'a gelip, ocağımızı söndürmesi mukarrerdir!

— Asker yazmak için Anadol'daki beylerbeyilerine gönderdiği hatt-ı hümâyûnların meâli malûmdur!

— Saâdetlû Padişah Hazretleri'nin pây-i taht-ı saltanatlarını İstanbul'dan Bursa'ya nakletmek istediği, biz kırılmadıkça İstanbul'a dönmeyeceği rivâyetler cümlesindendir!

— Ecdâdının şevk ve hâhişle katıldığı nice dinî merasimden istinkâf etmiş, milleti rencîde eylemiştir!

— Mâazallah bu padişaha halk şimdiden «dinsiz» demeye başlamıştır!

— Niyetlerine karşı koyarlarsa, ilmiye sınıfının da hakkından geleceğini nice ulemâ'nın yüzlerine karşı söylemekten hazer etmemiştir!

— İşine gelmeyen fetvâları yırtıp, ulemânın yüzüne fırlatmıştır. Böyle insandan belki padişah olur, amma cümle Müslümanlar'ın halîfesi olmak lâyık mıdır? Dini tahkir etmeyi âdet hâline getirmiştir!

— Yoldaşlar! Ağalar! Kocalar! Haklı sözü esirgemeden söyleyin, Âl-i Osmân'dan böyle padişah gelmiş midir? Bu devlet-i ebed-müddeti kuran şanlı ataları içinde Osman Han'a benzeyen bir tek ferdi, tarih yazmış mıdır?

■

Bu hava içinde, 18 mayıs 1622 sabahı güneş doğarken padişah tuğları, Üsküdar sahrâsına dikildi. Sultan Osman, İstanbul'dan ayrılacağını resmen ilân etmiş oluyordu. Saltanat nâibi olarak, eski sadrâzamlardan Ohrili Hüseyin Paşa'yı İstanbul'da bırakmaya karar vermişti. Paşa'yı çağırdı, vazifesini bildirdi, sonra:

— Edirne muhafazasına Vezir Gürcü Mehmed Paşa'yı, Bursa muhafazasına da Vezir Topal Receb Paşa'yı tayin ettim, dedi; Kapdân-ı Deryâ İkinci Vezir Dâmad Halil Paşa, benim arkamdan Donanmay-ı Hümâyûn ile hareket edecektir. Sadrâzamı, defterdârı, nişancıyı, Dîvân-ı Hümâyûn'un 30 kâtibini, saray erkânını, 40 müteferrikayı, şahıslarına güvenip teker teker seçtiğim 500 yeniçeri ile 1.000 sipahiyi yanıma alıyorum. Gayri asker İstanbul'da kalacaktır. İstanbul'u sıkı muhafaza edesin!

Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir padişah, Kapıkulu Ocakları'nı yanına almaksızın sefere çıkıyordu. Fakat Üsküdar'a sefer tuğlarının dikildiği henüz bir veya iki saat olmuştu ki, yeniçeriler, «kazan kaldırdılar».

Süleymaniye'de toplanan yeniçeriler, muntazam yürüyüşle «Atmeydanı» denen Ayasofya ve Sultanahmet camileri arasındaki alana geldiler:

— Padişahlara hac lâzım değildir, diye bağrışıyorlardı, yerinde oturup adleylemek evlâdır; câiz ki bir fitne zuhûr eyliye! Bu meâlde Müftü Efendi'den alınmış fetvâmız vardır!

Gerçekten Şeyhulislâm Es'ad Efendi, böyle bir fetvâ vermişti. Bu suretle, son âna kadar dâmadını ikaz etmiş, fakat Sultan Osman'a söz kâr etmeyince, o da muhalif durumunu açığa vurmuştu. Yavuz Sultan Selim gibi cihangir bir hükümdarın bile büyük işlerde şeyhulislâma danıştığı bir devlette meşîhat makamına kulak asmamak, Sultan Osman'ın tecrübesizliğini gösteriyordu. O, kendi fikirlerine inanmış bir şeyhulislâm bulacağına, Es'ad Efendi'nin, asırlardan beri süregelen selâhiyetlerini elinden almıştı.

O gün bir çarşamba idi. Öğleye doğru bütün şehirde hayat durmuş gibiydi. Kapıkulları'nın her taraftan Atmeydanı'na doğru aktığını gören halk, evlerine çekilmişti. Tuğlardan sonra otağ-ı hümâyûnun Üsküdar'a geçirilip kurulması kararlaştırılmış, fakat yollar kesildiği için mümkün olamamıştı.

Sultan Osman Han'ın tepkisi sert oldu. Es'ad Efendi'nin fetvâsını yırtıp âsîlere küfürler etmeye başladı. Halbuki ortada hükümdarı tehdit eden bir hava yoktu. Sadece onu Anadolu'ya gitmekten alıkoymak istiyorlardı.

(Devamı var)

Bundan 500 yıl önce, Kastamonu'da yapılan bir türbenin kapısına türbeyi yaptıran İsmail Bey büyük bir ustalıkla büstünü koydurmuştu.

İsmail Bey türbesindeki istalaktitin yakından görünüşü.

İnanılmaz

Büstünü Yaptıran Türk Beyi

YAZI VE FOTOĞRAFLAR: A. SAMİH TEPECİKLİOĞLU

Aynı istalaktitin biraz uzaktan görünüşü. Büstün şekli belirmektedir.

Ve nihayet daha uzaktan görünüş... Büst tamamen şekillenmiştir.

Bir Gerçek

MÜSLÜMANLIK, başlangıcından itibaren, putperestliği hatırlatacak birer sanat kolu olan resim ve heykeli kesin olarak yasak etmişti.

Bu yasak, yüzyıllar boyunca devam etmiş; ancak resim konusundaki yasağa, zaman zaman riayet edilmediği olmuştur. Meselâ hayvan resimlerinin yapıldığı sık sık görülmektedir. Minyatürlerde, insan resmi de çizilmiş, ancak bunların muayyen bir büyüklükten fazla olmamasına dikkat edilmiştir.

Tableau Général de l'Empire Ottoman adlı eserin yazarı M. de M. D'Ohsson, bu konuda şunları yazar:

«Şeriat resmi yasak etmiştir ama, büyüklük, kullanılış yeri, kullanış maksadı bakımından bazı istisnalara da göz yummuştur. Bazıları, hayvan ve insan resimlerini tamamen birbirinden farklı tutmuş, hayvan tasvirinin dinle alâkası olmadığını kabûl etmiştir. Öte yandan bazıları, muayyen bir büyüklüğü geçmemek şartıyle insan resimlerini de hoş karşılamıştır. Bazıları da hangi maksatla yapıldığını ön planda tutmuştur.

«Orhan Gazi zamanında, yeniçerilik kurulduğu zaman çeşitli yeniçeri odaları kendilerine deve, fil vs. gibi hayvanları senbol olarak seçmişti. Bu gibi senbolleri bugün de bayraklarında, çadırlarında, kışlalarının kapısında görmek mümkündür.

«Diğer taraftan birçok halîfenin ve başka İslâm hükümdarla-

İsmail Bey türbesinin kapısı.

rının resimlerini paralara basmaktan kaçınmadıkları da bilinen bir gerçektir.

«Osmanlı hükümdarlarının tahta çıktıktan birkaç ay sonra resimlerini yaptırmaları da âdetti».

Resim mevzuunda bir dereceye kadar görülen müsamaha, heykelde asla görülmüyordu. Heykel, kesinlikle yasaktı. Fakat Selçuklular'ın bu yasağa uymadıkları biliniyor.

Bu sayfalarda yayınladığımız fotoğraflar ise, belki de, eski Türk - İslâm tarihindeki tek istisnayı teşkil eden bir büstün varlığını ortaya koymaktadır. Bu büst, Kastamonu'daki İsmail Bey türbesindedir.

İsmail Bey'in vakfiyesinde türbeden bahsedilmektedir. Vakfiyenin tarihi 865 Hicrî (M. 1460) olduğuna göre, türbe bu tarihten daha önce yapılmış olmaktadır. Zaten İsmail Bey'in, kendisi ve yakınları için yaptırdığı türbeye, kendisinin defnedilmesi kısmet olmamıştır; Filibe'de vefat etmiş, oraya gömülmüştür.

Türbe, kesme taştan yapılmıştır. Ön yüzünün itinalı işçiliği ilk bakışta dikkati çeker. Arkeolog Ahmet Gökoğlu, «Paphlagonia» adlı eserinden bu türbeden bahsederken şöyle der:

«Türbenin üzerinde tuğladan yapılmış tek kubbe vardır. Bu kubbenin kasnağı sekiz köşelidir. Dışarısı kurşunla örtülü, içi kireç sıvalıdır. Üçgenlerle duvardan kubbeye geçilmiştir. Aşağı duvarlarda üç ve kubbe kasnağında dört pencere bulunmaktadır.

«Kapısının etrafında silmeli bir çerçeve, üzerinde de at nalı şeklinde bir niş bulunmaktadır. Bu nişin kemerinde bir tane «istalaktit» (sarkıt) vardır».

Bu istalaktit, il bakışta mimarî bir süs gibi görülmektedir. Hele yakından bakınca, daha başka bir mânâ verilmesine ihtimal yoktur. Ama uzaktan bakıldığı zaman, sarıklı bir erkek başı, derhal dikkati çekmektedir. Benzeyiş o kadar mükemmeldir ki, bunu bir tesadüfe vermeye imkân yoktur.

Öyle tahmin ediyoruz ki, her hâl ü kârda büstünü yapmayı kararlaştıran İsmail Bey, bu şekli düşünmüş ve çok usta bir sanatkâra, büstünü ilk bakışta belli olmayacak şekilde yaptırmıştır. Onun haşin ve cesur bir kimse olduğu kadar, güzel sanatlara düşkünlüğü de bilinmektedir.

Yakından bakınca, işlenmiş bir taş parçası gibi duran istalaktitte, uzaktan bakıldığı zaman, İsmail Bey'in cesur ve temiz yüzünü rahatça görmek mümkündür.

Kendisinin defnedilmesi kısmet olmayan türbedeki büstü, beş yüz yılı aşkın bir zamandır bu ileri görüşlü Türk'ün asîl yüzünü yaşatmaktadır.

Paşabahçe Cam Fabrikası

YAZAN: NEZİH UZEL

Paşabahçe Cam Fabrikamızın bundan bir asır öncesine kadar uzanan bir mazisi vardır.

TÜRK sanayi tarihinin çeşitli meselelerini incelerken, bir sınıflama yapmak gerekirse, konuyu buhar makinalarına kadar ve buhar makinalarından sonra olmak üzere, iki devre içinde düşünmek yerinde olur.

9 zilhicce 1281 / 15 mayıs 1864 tarihli «Fabrikalar ve Buhar Makinaları» Kanunu, her iki devreyi kesin çizgilerle birbirinden ayırmaktadır.

1864'e kadar gelen zamanlar içinde üç kıt'a üzerindeki imparatorluğun pek çok ihtiyacını ânında ve yerinde karşılayacak bir endüstri mevcuttu. Devrin teknik şartlarına göre gelişmiş bu endüstri, daha ziyade toprak ürünlerine ve tabiat kuvvetine dayanıyordu.

Bu cümleden olarak Bursa, Şam ve Halep ipeklileri, Kütahya çinisi, Uşak ve İz-

Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası.

mir halıları muntazam olarak ihraç maddeleri arasında yer alıyor, uluslararası ün taşıyordu.

Söz konusu devrenin en önemli sanayî meşheri olarak 1851 Londra sergisini saymak gerekir.

Sultan Abdülmecid'in, özel geliri ile sanatkârlardan satın alınıp sergilenen eserler, 17 grup içinde toplanmıştı. Sergide, ayrıca maden cevheri örnekleri ve sanayi ham maddeleri teşhir ediliyordu.

Gönderilen bütün eserlerin şeref madalyası veya mansiyon kazandığı 1851 Londra sergisi sırasında Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın en büyük devletlerinden biriydi.

1864 buhar makinaları kanunundan önceki devreyi sanayi hareketleri yönünden bir senbol olarak ortaya koyan Londra sergisine ait teferruatlı bilgi konumuzun dışındadır. Burada genellikle cam fabrikalarından bahsedeceğiz.

Çok eski devirlerden beri tanınan cam endüstrisi, Türkler tarafından ancak Selçuklular'dan sonra önem kazanmıştır. Selçuklu Türkleri'nin atölyelerinde renkli cam ve kandil imal edilirdi.

İstanbul'un fethinden sonra gelişen cam endüstrisi de elbette yerini bulacaktı ancak bu devre ait hiçbir Türk eseri henüz tanınmış değildir. Söz konusu çağlar içinde İstanbul ve Türk zevkine uygun olmak üzere, Venedik'te imal edilen sofra eşyası, ayna renkli cam ve kandiller çok kıymetli antika parçalar olarak nâdir koleksiyonları süslemektedir.

Venedik atölyelerinin cam imalinde kullandıkları ham maddeyi Osmanlı İmpara-

Paşabahçe fabrikasında renkli kristal çalışması.

torluğu'ndan ithal ettikleri bilinmektedir. Söz konusu ham madde, gümrük kayıtlarına «cam için kül» olarak geçmiştir.

İstanbul tüccarları, Türkiye'de satılacak olan cam eşyanın ham maddesini göndermek suretiyle o devirde Türk zevkine uygun olarak Venedik'e sipariş ederlerdi.

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda cam imal ve satışı ciddî bir düzenlemeye tâbî tutulmuş, çırak ve kalfaların yetiştirilmesi, haklarının korunması, yaşlanarak veya sakatlanarak çalışamıyacak hâle gelen esnafın himaye ve bakımı için gereken nizamlar düşünülmüş, vakıflar tesis edilmiştir.

Yine aynı devirde, İstanbul, Türk camcılığının merkezi olmuş, camcılar, Eğrikapı ve Tekfur Sarayı civarına toplanmıştı. Bakırköy'de Baruthâne-i Âmire civarında bulunan «azîm ve musannâ çarhlar ve dibeklerden» başka, perdah yerleri ve camhaneler, küherçile kazan ve ocakları kurulmuştur.

Ateş fırınları ile çalışan imalâthanelerin mahallesi hâlini almış olan Tekfur Sarayı civarında, kuyumcu potacıları, rastık ve süleğenciler, çini ve fağfur imalâthaneleri, tuğlacılar, çanak ve çömlekçiler bulunuyordu. Bu havali, emlâk-i hümâyûndandı, yerler, sanatkârlara kiralanırdı. III. Mustafa zamanında, başka yerde cam ve şişe yapılması men edilmiş, cam ve şişe «kârhanelerinden» alınan kiralar, padişahın yaptığı hayrâta vakfedilmişti. III. Mustafa'nın vakfiyesinde, Türk camcılığının o zamanki durumu hakkında dikkat nazarı çekici malûmat vardır.

Cam ve şişeci esnafının nâzırları, kethudâları, yiğitbaşıları, duacıları, «sahib-i kârhane» olan ustaları vardı. Nâzırlık ve kethudâlık, Enderûn-ı hümâyûndan çırak edilen kimselere verilir; aylıkları devlet tarafından ödenirdi. Yiğitbaşıları ve duacıları esnaf seçerdi. Cam işleri ile uğraşanlar için de cam, şişe, sırça ve ayna yapanlar ayrı ayrı teşkilâta ve nizama bağlanmıştı.

Topkapı Sarayı'nda «ehl-i hurûf» denilen kırk beş kadar sanat erbâbı arasında «camgerân» denilen cam yapıcılar da bulunurdu.

İstanbul bostancı ocağının çeşitli kolları arasında yer alan camcılar ocağı, sarayın ve saraya bağlı bina ve tesislerin camlarını takmak vazifesiyle mükellefti.

Çayırova pencere camı fabrikası.

Yapılan camlar, düz, renkli, billûr olmak üzere başlıca üç çeşit idi. Camlar, sandık ve tane hesabı ile alınır, satılırdı. Cam çeşitlerinin ve cam eşyanın adları, vasıfları, ağırlıkları, alım,- satım fiyatları tesbit edilmişti. Muayyen ölçü ve dirheme göre yapılmayan, kalp olan ve alçak iş denilen cam ve şişeler kırılır, işleyen ustalar da cezalandırılırdı.

İmal edilen çeşitli cam eşya arasında donanmanın fenerleri ve ordu için yapılan cam humbaralar oldukça ehemmiyetli bir yer tutuyordu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Rodos muhasarası esnasında, Osmanlı ordusu tarafından cam humbaracıların kullanıldığı, orada son zamanlarda yapılan muhtelif kazılarda çıkan bol miktarda humbara kırıklarından anlaşılmıştır.

Osmanlılar devrinde camın kullanıldığı yerlerden biri de, ev ve camilerde renkli camlarla işlenen alçı pencerelerdi. Her alçı pencere biri içlik, diğeri dışlık olmak üzere iki kısımdan mürekkepti. İçlikler son derecede sanatlı çiçek ve tezyinat şekilllerinin ince renkli camlarla işlenmesi suretiyle vücude getirilir, dışlıklar yalnız düz camdan yapılırdı. Bunların camı kalın, dayanıklı olup, çoğu, fil gözü veya petek denilen şekilde idi. Türk sanatkârları bu camlarda renk ve desenleri kaynaştırmayı, ışık nüanslarının pencerenin konacağı yere göre ayarlayarak âhenkleştirmeyi pek iyi bilmişlerdir. Kanunî devrinde, Sarhoş İbrahim isimli ustanın Süleymaniye Camii için yapmış olduğu renkli camlar pek meşhurdur.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Türk camcılığında bazı kalkınma hareketleri görülmektedir. Sanat tarihçimiz Celâl Es'ad Arseven'in kaynak göstermeden verdiği bilgiye göre, bu asırda İstanbul'da, Beykoz kazasında Mehmed Dede isimli bir mevlevî dervişinin kurduğu cam imalâthanesi, bilhassa çeşm-i bülbül (bülbül gözü) ismi ile tanınan eserleri ile ün kazanmıştır. Mehmed Dede'nin bu sanatı İtalya'ya giderek öğrenmiş olduğu da ayrıca rivayet edilmektedir.

Beykoz atölyesinde müdürlüğe tayin edilen darphane nâzırı Tâhir Efendi'nin idaresinde imal edilen cam eşya ve bu arada yukarıda sözü edilen çeşm-i bülbüllerin çeşitli ve mükemmel şekilde yapılmış nümuneleri 1263 muharrem ayında (1847) devlet erkânına gösterilerek takdire mazhar olmuştur.

Renkli kristal vazo yapımı.

1851 yılında Londra'da açılmış olan sanayi sergisinde, teşhir edilen eşyalar arasında «İncirköy» fabrikasında yapılmış bir cam eserin mansiyon kazandığı görülmektedir. İncirköy, bugünkü Beykoz ve Çubuklu kazalarının bulunduğu yerde ve onlara çok yakın bir mahallenin ismidir. Kayıtlarda Beykoz, Çubuklu veya İncirköy atölyeleri olarak geçen imalâthanelerinin hepsinin aynı müessese olduğu düşünülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun endüstri faaliyetini inceleyen ve 1860'da Paris'te yayınlanan bir eserde, o tarihte Osmanlı toprakları üzerinde biri Boğdan'da, diğeri Istanbul'da «İncirköy»de olmak üzere iki cam fabrikasının bulunduğu belirtilmektedir.

Boğdan fabrikası, Almanlar tarafından meydana getirilmiştir. İncirköy atölyeleri ise, bizzat devrin hükümdarı Sultan Mecid'in irâdesi ile kurulmuştur.

Osmanlılar'ın son devrinde Paul Modiano isimli bir İtalya'nın, Beykoz fabrikalarını yeniden canlandırdığı görülmektedir. Nitekim, 1899 tarihinde şimdiki Tekel İspirto Fabrikası'nın bulunduğu yerde faaliyete geçen Fabrica Vetrami Di D. Modiano Constantinopoli fabrikasında 1902 yıllarında 500 işçi çalışmıştır. Avrupa malları ile rekabet edemeyen bu fabrika, daha sonra kapanmış ve camcılığımız yeniden gelişebilmek için Cumhuriyet'ten sonraki yılları beklemeye koyulmuştur.

Modern anlamda ilk cam fabrikası, 1933 - 1938 yıllarını kapsayan ilk beş yıllık plan çerçevesinde, vekiller heyetinin 17.2.1934 tarih ve 2/126 sayılı kararı ile İş Bankası tarafından 1 milyon lira sermaye ile Paşabahçe'de kuruldu.

1935 temmuzundan itibaren Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. adı ile faaliyete geçen bu fabrika, başlangıçta 4.500 veya 5.000 ton kapasiteli olarak düşünülmüştür. Fabrika, birinci beş yıllık planın icabı olan bu imalât programını daha ilk yıllarda başarı ile uygulamıştır.

«Camiş» Anonim Şirketi vasıtasıyle yürütülen fabrikaya, ilk otomatik makina 1937 yılında satın alınmıştır. Harp yılları, ham madde ve işçi buhranı ile durgun geçmiş, harpten sonra ikinci bir hamle ile iki otomatik makina satın alınmıştır. Bu makinalar, uzun yıllar teknik eleman kıtlığı dolayısıyle tam randımanlı şekilde çalıştırılamamıştır.

Paşabahçe Cam Fabrikası, İngiltere'nin Sheffield Üniversitesi'ne bağlı olan ve uluslararası önem taşıyan «The Society of Glass Technology» Cam Tekniği Derneği'nin aslî üyesi bulunmaktadır. Bu yönden cam sanayiindeki bütün teknik gelişmeleri yakından takib eden fabrika, ayrıca kendi imalât programını da bütün dünyaya duyurabilecek imkânlara sahiptir.

1955 yılından sonra otomatik makineleşme konusunda ilerleme kaydeden Paşabahçe Cam Fabrikası, bugün 51.000 tonluk bir imalât kapasitesine ulaşmış bulunmaktadır. Üretimin % 80'i otomatiktir.

100 milyonluk sermayeye sahip Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketi, yedi fabrika ile faaliyet hâlindedir. Bu fabrikalar, kuruluş tarihlerine göre şöylece sıralanmaktadır: 1) Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, 2) Çayırova Pencere Camı Fabrikası, 3) Tacam, Teknik Cam Fabrikası, 4) Çayırova Fibrocam Fabrikası, 5) Paşabahçe Otomatik Züccaciye Fabrikası, 6) Topkapı Otomatik Şişe Fabrikası, 7) Paşabahçe Kristal Fabrikası.

Mayıs'ta yayınladığımız

bir yazı ile ilgili

Bir Açıklama

OSMAN ÖNDEŞ

HAYAT Tarih Mecmuası'nın Mayıs sayısında «Müşir Amiral Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa» hakkındaki otobiyografik yazıyı, hayretle okudum. Yazı — deniz harp tarihimizin kaynaklarının Lalahan'daki depolara nakledilerek, iyice gözlerden ırak bir hâle getirildiği bu günlerde — maziden ders almak meyil ve seviyesinde olan okuyucularımızı gerçekten yanıltıcı mahiyette idi.

Şunu belirtmek isterim ki, günümüzün meselelerini halletmekte, bize en tesirli örnekler verebilecek olan devirlerden biri, Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın da iş başında bulunduğu devirdir.

Yazıda, «Eski bir denizci ailenin gelenekleriyle büyümüş ve Sinop deniz savaşında şehid düşen amiralimizin oğlu olduğu için, paraya da tamahı olmaması, padişahın yanında ona değerli bir yer kazandırmıştı» deniyor. Halbuki, Hasan Hüsnü Paşa'nın babası, Sinop baskınında ölen Osman Paşa değil, Bozcaadalı Patrona Hüseyin Paşa'dır. Bir küçük karışıklık olmuş herhâlde. Japonya seferinde Ertuğrul fırkateyni ile ölüme giden denizcilerimizin komutanı olan Osman Paşa, Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın dâmadı idi. Bu Osman Paşa, Sinop baskınında ölen Amiral Osman Paşa'nın torunudur.

Yazıda, «Sinop deniz savaşında şehid düşen amiralimizin oğlu olduğu için, paraya da tamahı olmadığı» tarzında bir nazariye de ileri sürülüyor. Bundan, her amiral oğlunun paraya tamâ etmiyeceği gibi kesin bir kanaat ortaya çıkıyor! Tarih, paraya veya makama tamâ eden nice amiral örnekleriyle doludur. Bu tarz bir benzetme ile, bir askerin ciddîyet ve namusunun isbatı imkânsızdır. Bırakın ki, Kapdân-ı deryâ Osman Paşa, Sinop'ta, donanmamızın mürettebatını cuma namazı için şehre göndermiş, en mukaddes olan vatan savunma hizmetini ve uhdesine tevdi edilen Türklüğün şan ve namusunu bir kenara itip, Ruslar'ın her an taarruz etme ihtimali varken, cuma nazamı kıldırmıştır.

II. Sultan Abdülhamid'in hiç sarsılmayan güvenini ve sevgisini kazanarak, birçok rakiplerine karşı bahriye nâzırlığını 24 yıl elinde tutan, ünlü Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa diye tarif edilen zât için, «Hasan Hüsnü Paşa, idarecilik hüneri ve ciddiyetiyle tanınmış bir askerdi» ifadesini kullanıyor ve ünlü, hünerli, ciddî bir idareci amiral portresi ortaya koyuyorsunuz.

Mektûbî kalemi kayıtları dahil, bütün bahriye arşivi Deniz Müzesi'nden kaldırılıp, Lalahan'a, depolara kilitlenmemiş olmasaydı, pek çok belgenin kopyasıyle de izah mümkün olurdu ama, birincisi; Hasan Hüsnü Paşa 24 yıl Bahriye Nâzırlığı yapmamıştır. İkincisi, onun nâzırlığı zamanında Osmanlı donanması tamamıyle çürümüş, Girit, Çanakkale ve Selânik seferleri dışında, Haliç'te örümcek tutacak kadar atıl kalmıştır. Kısacası, Hasan Hüsnü Paşa, çürütmesiyle ün yapmıştır. Bahsedilen ün, bu mudur acaba?

Hasan Hüsnü Paşa'nın idareciliği için diyecek söz pek fazladır ve zamanımızın alacağı dersler haylidir. Bir Ertuğrul fırkateyni faciası, Hasan Hüsnü Paşa'nın ve onun kuklası fen komisyonu âzâlarının zulmünden doğmuştur. Tanrı nasip etti de, Mektûbî kalemi kayıtları Deniz Müzesi'ndeyken, harp tarihi mütehassıslarımız yardımıyle Ertuğrul fırkateynine ait bütün kayıtları bulduk ve bir kitap hâlinde yayınlıyarak, hizmet ifa etmek bahtiyarlığını kazandık. Artık, facianın gerçekleri gün ışığına çıkmıştır ve yüzlerce denizcinin elleri, onları köhne ve okyanus tipi olmayan bir gemi ile Uzak - Doğu seferine yollayan kişilerin yakalarındadır.

Hattâ, Yokohama limanından Istanbul'a kadar yelkenle avdet emrini veren kişi de yine Hasan Hüsnü Paşa'dır. Eğer, biz denizci isek, eğer bunca senemizi denizlerde tüketmişsek, bu talebin ne derece dehşet verici olduğunu biliriz.

Bakınız, Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın 23 mayıs 1890 tarihli yazısı şöyledir: «... Şimdi maaşlar vesaire dahi, dahil olduğu hâlde, yurda intikal seyri masrafları için yüce devlet hazinesinden 5.000 lira alınıp gönderilecekse de, vatana avdet edene kadar bu paradan başka tahsisatın talep ve alınması için sebep belirtilmesi mümkün değildir. İşte bu imkânsızlık, bilhassa dikkat nazarınıza alınarak... Allah'ın yardımı ile Yokohama'dan Istanbul'a yelkenle yol alınması, velhasıl göndereceğimiz bu para ile idare-i maslahat olunması şarttır».

Ceride-i Bahriye, Hasan Hüsnü Paşa zamanında, ama pek münevver bir kişi olan, nâzırın dâmadı, Ertuğrul komutanlığına atanan Osman Emin Bey'in teşebbüs ve nüfuzuyle çıkmaya başlamıştır. Nitekim, ceridenin ilk sayıları bu şahsın ilmî yazıları ile doluydu. Ceride-i Bahriye, günümüze kadar «Donanma Dergisi», «Deniz Kuvvetleri Dergisi» gibi adlar altında yayın haaytını devam ettirmiş bir mecmua idi.

«Bozcaadalı'nın jurnalciliği benimsememesi, bahriyeliler arasında bu çirkin mikrobun yerleşip üremesine engel olmuştu» deniyor. Yazık ki, başta Hasan Hüsnü Paşa olmak üzere, jurnalcilik yönetimi pek yürekler acısı bir manzara arzetmektedir. Bakınız, 1897 Türk - Yunan harbi arifesinde ikinci filo komutanlığı yapmış olan Amiral Mehmed Reşid'in hâtıra notlarından aldığım bir tipik jurnalcilik olayını nakledeyim:

«Şubat ayının yirmi altıncı günü, Camialtı'nda, bahriye nâzırının başkanlığında bir komisyon toplanmış, donanmanın teçhizat ve personel işleri konuşulmuş. Birinci tümene Amiral Hasan Râmi ve Amiral Hayri'nin, ikinci tümene de Amiral Faik ve Amiral Çerkez Mehmed'in tayini uygun bulunmuş. O gün Bahriye Nâzırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü, Çerkez Mehmed'in geçimsizliği sebebiyle bu göreve beni liyakatli görüp, orada var olan amirallerden kanaatlerini sormuş.

«Bahriye nâzırı aynı gün, öğle namazı için makamından ayrıldığı bir sırada, yazıhanesinin üzerine bir ihbar mektubu bırakılmış; bu mektupta benim, nâzır aleyhinde bulunan Amiral Ârif'le işbirliği yapmakta olduğum yazılı imiş. Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa, o zaman, liman komutanı olan Hasan Râmi Paşa'yı çağırarak fikrini sormuş. İşte bu konuşma üzerine, sadece ikinci tümen komutanlığından değil, Mesudiye komutanlığından bile alındım».

Jurnalciliğin Hasan Hüsnü Paşa devrinde salgın hâlinde olduğu bir gerçektir ve örnekleri pek çoktur.

«Sultan II. Abdülhamid'in hiç sarsılmayan güvenini ve sevgisini kazandığı» nın ileri sürülmesi bile şaşılacak şey! Bahr-i Sefid Umum Filo Kumandanı olan Hasan Râmi Paşa, Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın amansız düşmanlığına mârûz kalmış bir denizciydi. Hasan Hüsnü Paşa, vefat eder etmez, Sultan Abdülhamid, Bahriye Nâzırlığına Hasan Râmi Paşa'yı getirdi!

DÜNYADA SATIŞ REKORU KIRAN ROMANLARDAN BİRİ DAHA...

Aşk, Alev, Kan...

Bir genç kız kalbinin derinliklerinde gizli duyguları, istekleri, hayalleri kim bilebilir ki? Bunları kendisinin de bilemeyeceğini söylersek yanlış olmaz. Bu gizli duygular, istekler, hayaller onu felâkete de sürükleyebilir, mutluluğa da. İşte, genç, güzel, zengin bir kız olan Vanessa da tehlikeli bir aşkın beklenmedik olayları arasında unutulmaz bir macera yaşayacaktı...

Hayat Cep ROMANLARI

- Vicki Baum — **BİR ZAMANLAR VİYANA'DA**
- Cronin — **BİR GECE YOLCUSU**
- W. Deeping — **NİCE YILLARDAN SONRA**
- A. Demaison — **GİDENE GÖZYAŞLARI**

Günün okuma ihtiyacını karşılayacak, titiz bir özenle seçilmiş kitaplar

Kitapçılardan arayın, ısrarla isteyin! — 5 L.

NEŞRİYAT A. Ş. GENEL DAĞITIM: BATEŞ

Rudolf Formis'i

Çekoslovakya'da gizli bir radyo istasyonu kuran Rudolf Formis, Naziler'e düşman olduğunu ilân etmişti. II. Dünya Savaşı'nda harp ve Naziler aleyhine neşriyat yapıyordu.

Yazan:
ROGER GLEYSENS

Çeviren:
AYDA DÜZ

ÇEKOSLOVAKYA, ocak 1935. Gazeteler, Slapy yakınında Ultava vâdisisinin ıssız ve romantik havası içinde cereyan eden esrarlı ve trajik bir olayı büyük manşetlerle veriyorlar. Başlıklar çeşitli: **Alman Reich'ından gelme katiller Bohemya'ya sızma cüretini gösterdiler. — Hitler'in en tehlikeli düşmanı, Prague dolaylarında öldürüldü — «Kara Cephe» nin gizli sesi ebediyen susturuldu. — Gamalı haçın, yabancı ülkelerdeki hasımlarıyle içteki muhalifleri arasında bağlantı kuran kısa dalgalı verici istasyon, cinayetin gerçek sebebi mi?**

Neler cereyan etmişti?

24 ocak 1935, saat 9.30'da, Zahori otelinin garsonu Flieger, jandarma karakoluna gelerek, otelin müşterilerinden birinin dün akşam öldürüldüğünü ihbar etti. Saat tam 10.25'te Kendrych adlı jandarma, bir meslektaşıyle birlikte Zahori oteline vardı. Soruşturma başladı.

Oteldeki odasında ölü bulunan adamın hüviyeti ortaya çıkmıştı: Bu, 25 aralık 1895'te Stuttgart'da doğan mühendis Rudolf Formis'ti. Bir süre Stuttgart radyosunun teknik direktörlüğünü yapmış, Hitler'in iktidara gelmesiyle Almanya'dan göç edip Prague - Zizkov'a yerleşmişti. Bu, oldukça olağanüstü cinayetin gerisinde gizlenen gerçekler yavaş yavaş gün ışığına çıkacaktı.

Bir Radyo İstasyonu Kuran

Kim Öldürdü?

KATİLLER GELİYOR

Katillerin ikisi erkek, biri kadındı. Sahte hüviyetle dolaşıyorlardı. Birinin adı, söylendiğine göre Hans Müller, Kiel'li bir tüccar. Öteki de Berlin'li ve tüccar. Adı Gerd Schubert.

Kadına gelince, pasaporttaki adı Edith Kersbach, jimnastik öğretmeni, 7 mayıs 1909 Berlin - Dahlem doğumlu.

Bu adları, jandarma Smrkovsky, cinayetten bir gün önce yaptığı kontrol sırasında tesbit etmişti. Hans ile Edith 15 ocak 1935'te turist olarak Zahori oteline inmişlerdi. Gerd Schubert'in o günlerde nerede bulunduğu bilinmemekteydi.

Daha sonra tesbit edildiği veçhile Daimler - Benz marka arabalarının bir özelliği vardı; Bagajı çok büyüktü. Bu koskoca bagajın, canilerin planında önemli rol oynadığı düşünülebilirdi, zira, bayılttıktan sonra bağlanan bir insan oraya rahatlıkla sığabilirdi. Nitekim polis, Kersbach'ın odasında bir ip buldu. Anlaşılan asıl amaçları, Formis'i sağ olarak yakalayıp Almanya'ya kaçırmaktı.

Her neyse, biz olayları sırayla gözden geçirelim: Henüz 13 ocak 1935'deyiz. Koskoca bir araba, Prag'a doğru yol alıyor. Lavasice'de, kilisenin yanındaki yolda duruyor ve şoför, Böhm adlı polis memuruna yolu soruyor. Polis eğilip bakıyor; şoförün yanından genç ve güzel bir kadın vardır.

Böhm, kolunu uzatıp Prag yönünü gösteriyor; meslekî bir alışkanlık sonucu cebinden not karnesini çıkarıyor ve uzaklaşmakta olan Daimler - Benz'in plaka numarasını kaydediyor: I - P - 48259.

Araba Prag'ın banliyösüne ulaşmıştır; Hans Müller yeniden yolunu soruyor: Wilson oteli, Venceslas meydanının yakınındadır.

Otelin resepsiyon memuru, az sonra yolcuların, tüccar Bay Müller ve karısı olduğunu öğreniyor. Bay Müller'in biri kendisine, biri Bayan Müller'e olmak üzere, iki oda istemesi adamın garibine gidiyor.

Ertesi gün, 14 ocak. Müller'ler, Wilson otelini terkediyorlar. Arabalarının tavanına iki çift ski bağlamışlardır. Yağ tüccarı, Stechovice'ye doğru yol alıyor. Ski yapmaya uygun bir yer mi orası? Orada, Parolod oteline iniyorlar. Bagajlarını açtıktan hemen sonra skileri sırtlarına vurup, Des Flots de Saint - Jean'a gitmek üzere yolu soruyorlar.

ACAYİP KAYAKÇILAR

Çekoslovakya'da yabancılara yardım etmeyi reddedecek biri düşünülebilir mi? Ama Stechovice'de kimse Almanca bilmiyor; sadece mezeci Aserman; üstelik kızı da kayakçı.

Alman karı - koca teşekkür edip, ırmağın yolunu tutuyor. M. ve Mme Müller nereye gitmişler ve o pazartesi, gün boyu ne yapmışlardır? Bunu kimse bilemiyor,

ancak Zahori oteline kadar sokulamamakla beraber, sahayı incelediklerini düşünmek yanlış olmaz.

Akşam, mezeci Aserman'ı, civarda en iyi kayak yapılabilecek alanlar hakkında uzun uzun sorguya çekiyorlar. Oteldeki oda hizmetçisinin ifadesine göre, bölgenin haritasını inceden inceye gözden geçiriyorlar. Buna rağmen ertesi gün, 15 ocakta M. Müller ve Edith, yollarını kaybediyor ve Zahori oteline düşüyorlar.

Otel boştur. Tek müşterisi Mühendis Formis, kızakla kaymaya gitmiştir. Formis, o akşam oldukça geç dönüyor ve doğru yemek odasına girip, her akşamki yerine geçip oturuyor.

Orada ilk defa rastladığı çifte bakıyor. Almanca konuşulduğunu duymak dikkatini çekmiştir herhalde. Genç kadın, yanındakinin şakalarına katıla katıla gülmekte, az ötedeki masada oturan adama dikkat etmez görünmektedir.

Kuşkulu bir adam olan mühendisle nasıl ahbaplık kurdukları da meçhuldür. Ancak ufak, tenha bir otelde, dillerini bilmeyen kimselerin arasında kalıp, bir vatandaşın yardımına muhtaç olan iki zavallı turist için bu, zor bir şey olmasa gerekir.

Birlikte çıkıyor ve kızak kaymaktan hoşnut dönen küçük Hanicke ile karşılaşıyorlar. Edith, «Ne tatlı bir kız bu!» diye haykırıyor. «Hans, hâtıra olarak fotoğrafını çekmeli».

Hans, oteldeki odasına koşup fotoğraf makinesini getiriyor. Mühendise, Hanicke'nin yanında durmasını rica ediyorlar. Bu tablo Edith'in pek hoşuna gitmişe benziyor. Müller fotoğrafı çekiyor.

Böylece görevin birinci safhası başarılmıştır...

Saatler geçiyor! Ultava vâdisi karanlığa gömülmektedir. Genç kadın jimnastikçi olmakla beraber, yorgun olduklarını ileri sürüyor ve odalarına çekiliyorlar.

Formis, radyo yayınından o gece vazgeçiyor.

Bütün gece boş yere koridorlarda dolaşmış olan Müller, sabahı yatakta geçiriyor; öbür yandan Ediht, yemekhaneye inip Formis'le sohbete dalıyor. Çok konuşuyor, cilve yapıyor ve mühendisi gelecek cumartesi, veya pazar günü kendilerini Prag'da Wilson otelinde ziyaret etmeye davet ediyor.

Formis kadından ayrılıp otobüse atlıyor. Her çarşamba Prag'a inmek âdetidir. Birikmiş mektuplarını alacak, arkadaşlarıyle buluşacak, havadis toplayacak, o gece Prag'da kalıp, ertesi gün Zahori oteline dönecek.

Mühendisin uzaklaşmasından yararlanan Müller'in, odasına girip araştırma yaptığı muhakkaktır. Bundan sonra «iki turist», Stechovice'de kaldıkları otelin yolunu tutuyorlar.

16 ocak çarşamba, öğleden sonra Hans Müller ve Edith Kersbach, Prag'a gidiyor. Müller, bir seyahat acentesine uğrayıp, Berlin'e kalkacak uçaklar hakkında bilgi alıyor ve ertesi gün için yer ayırtıyor.

HAZIRLIKLAR DEVAM EDİYOR

Perşembe, 17 ocak. Müller'in işi çok; arabasının kaportasını açmış, bujileri değiştirmekle meşgul. Oteldeki personele, bir arkadaşı karşılamak üzere Prag'a gideceğini söylüyor.

Edith, ayağının incindiğini ve dinlenmek istediğini bahane ederek odasında kalıyor.

O sırada Formis ne yapmaktadır? Prag'da, kendisi gibi göçmen olan arkadaşlarına, Zahori otelinde rastladığı Alman karı - kocadan söz etmiştir.

Arkadaşları, Ultava vâdisinde, tam Formis'in verici istasyonunun bulunduğu yerde kayak yapmaya gelen Almanlar'ı kuşkuyla karşılıyorlar. Ajan olmasınlar? Konu tartışılıyor ve sonunda o acayip turistleri görmek üzere içlerinden birinin Formis'le birlikte Zahori oteline gitmesine karar veriliyor.

Böylece Formis, perşembe günü otele bir arkadaşıyle dönüyor ve Alman çiftin kendisinden az sonra oteli terkettiklerini öğreniyor. Formis'in arkadaşı bütün gün boş yere bekliyor. Sonunda Prag'a dönüyor ve mühendis, Zahori'de yalnız kalıyor.

POLİS, OLAY YERİNE VARIYOR

Nihayet hazırlıklarını tamamlayan ekip, 24 ocakta cinayeti işliyor.

Garson, karakola saat 9.30'da varıyor ve olayı anlatıyor. Jandarmalar Zahori oteline gidiyor ve otelciyi sorguya çekiyorlar. Hendrych adlı jandarma, Formis'in

Nazi partisinin ileri gelenleri: Hitler, Göring ve Röhm.

odasını görmek istiyor. Kilitlidir. Hendrych, duvara bir merdiven dayayıp, 6 numaralı odanın camından içeriye giriyor.

Formis'in odasında bazı eşyalar ve örtüler yavaş yavaş yanmaktadır. Handrich yangını söndürüyor. Yangın, fazlaca bir zarara sebep olmamıştır. Cesedin başı hafifçe yanmıştır ve bu Formis'tir.

Formis'in başına bir darbe indirildiği, kendini tabancayla savunduğu ve saldırganlardan birini yaraladığı anlaşılıyor. Yaralananın Edith Kersbach olduğundan şüpheleniliyor.

4 numaralı odada, yani Müller ve Kersbach'ınkinde soruşturmacılar kanlı bir çarşaf ve Formis'in tabancasından çıkma bir kovan buluyorlar. Bu, mühendisin bu odaya girmiş olduğunu, saldırının orada vukubulduğunu ve orada kendisini müdafaa ettiğini isbatlamaktadır.

Bulunan ipuçlarını değerlendiren Çekoslovak polisi, başına vurulan Formis'in mücadele sırasında bayıltıldığı, odasına taşındığı ve orada 7.65 mm.'lik bir tabancayla öldürüldüğü sonucunu çıkarıyor. Katillerden sinirlerinin kontrolünü kaybeden kimdi?

Bu arada Daimler - Benz'e atlayıp yol alan katiller, sınıra varacak zamanı bulmuşlardır. Zahori otelinden uzaklaşmadan önce ipuçlarını kaldırmaya çalışmış ama başaramamışlardır. Otelin kütük defterinden birkaç sayfa yırtmışlar, ama o telâş içinde, Hans Müller ve Edith Kersbach'ın kaydını taşıyan sayfayı bırakmışlardır.

Telâşlarını isbat eden başka şeyler de vardır: Formis'in vericisini yoketmeye de teşebbüs etmişler, ama sadece makinenin alıcısını kırmışlardır. Kısacası görevlerini kısmen başarmış, Formis'i kaçıramamışlardır.

POLİSİN SORUŞTURMASI

Ertesi gün, yani 25 ocakta, sulu bir kar

başlıyor. Polisin araştırmaları öğleye kadar sürüyor ve otopsi 14 saat sonra yapılıyor. Adlî tıp doktorları, ağır yanıklardan başka, mide ve kafada ateşli silâh yaraları ve kafada sert bir cismin vurmasıyla açılan bir yara buluyorlar.

Soruşturmada, facianın tek görgü şahidi Moravyalı garson Flieger şunları anlatıyor:

— Saat 21.30'da yemek odasından çıktım, binanın kapısını anahtarla kilitledim. Anahtarı mutfağa, her zamanki yerine astım ve zemin kattaki odama çekilip yattım. Saat 22.15'te bir kadın çığlığı duydum.

Gerisini biliyoruz.

Otelci Graf, cinayet gecesi gürültüler duyduğunu, ama önemsemediğini söylüyor. Bir kapı şakladı diye sanmış. Karısı, saat sabahın 4'üne doğru kendisinin ve kocasının uyandıklarını anlatıyor; burunlarına bir duman kokusu gelmiş, ama garsonun kalorifer kazanını iyi ayarlamadığını sanmışlar.

Garson Flieger, patronuna neden daha erken haber vermemişti? Adam:

— Beni de mi öldürsünlerdi? diye homurdanıyor. Katiller hâlâ binadalar sanıyordum. Sokak kapısı anahtarla kilitlenmişti ve penceremden 6 numaralı odada ışık yandığını görüyordum.

Üçlü grubun, otelin önündeki bahçenin çitinden atlamış oldukları anlaşılıyor, zira çitin üzerinde kan izi vardı. Ama kimin kanıydı bu?

Otele iki yüz metre uzaklıkta ufak bir ahşap ev vardır. Yeni inşa edilen yol için gerekli âletler orada saklanmaktadır. Gardiyanı da Zajiçek adlı bir ihtiyardır. Adam motor sesi duymadığını, ancak kıyıya doğru uzaklaşan ayak seslerinin dikkatini çektiğini anlatıyor. İki erkeğin ve bir kadının geçtiklerini görmüş. Uzaktan seçebildiği kadarıyla erkeklerden biri, kadına destek olarak yürüyormuş.

Ahşap eve yüz metre kadar uzaklıkta, çamurların içinde tekerlek izleri görülüyor. Toprak, aracın geçmesinden sonra katılaşmış. Hemen yakınında da Kersbach'ın eldivenlerini buluyorlar.

Bir kadın, Vrané barajının yakınında kanlı bir mendil buluyor. Az sonra da, yine oralarda kanlı bir pansıman ele geçiyor. Ama üçlü gruptaki yaralının kim olduğu tam olarak bilinmiyor.

Lovosice'deki Böhm adlı polis burada yeniden olaya karışıyor. 13 ocaktaki yerinde yine nöbetçidir ve koskoca arabaya yine rastlıyor. Karnesine not ettiği I-P-48259 numaralı arabayı hemen tanıyor. Birinci defa gördüğü zaman şoförün yanında genç ve güzel bir kadın oturmaktaydı. Bu defasında, dizlerinin üstünde yol haritası bulunan asık suratlı bir adam vardır.

Şoförün, Bohm'e bir defa daha, ama bu kere Usti yolunu sorduğu zaman saat sabahın biridir. Polis, yolu gösteriyor, benzin istasyonunun yerini tarif ediyor.

Birkaç gün sonra cinâî polis, Böhm'ü sorguya çektiği zaman polis, Daimler - Bentz'de kadın görmediğini, buna karşılık arka tarafta bavullar ve elbiseler gözüne iliştiğini ifade ediyor. Peki bu elbise yığınları Edith'i saklıyor olamaz mıydı?

Polis, başka şahitler de buluyor; bunlar, iki erkeğin, güçlükle yürüyebilen bir kadını, koltuğunun altından tutarak Çekoslovak sınırını aştıklarını gördüklerini anlatıyorlar.

Otto Strasser'in (1) gazetesi, Die deutsche Revolution. Almanya'daki muhabirlerinden aldığı haberlere dayanarak şu haberi yayınlıyor:

«23 ocağı 24'e bağlayan gece, saat 4 ilâ 5 arasında ağır yaralı bir kadın — bu, Ediht Kersbach'dan başkası olamaz — iki erkek tarafından sürüklene sürüklene Çek sınırını geçmiş ve Rosenthal - Schweizermühle'deki Alman gümrüğüne girmişlerdir. Bir ambulans, yaralı kadını ve iki erkeği Saksonya'daki Königstein hastanesine nakletmiştir. Erkeklerden birinin eli de ağır yaralı ve yanıktı. Hastanede tedavi görmüş ve arkadaşıyle dönüp gitmiştir...»

ALMANLAR'IN AÇIKLAMASI

Aylar geçiyor. Alman cinayet polisi,

---

1) Gregor ve Otto Strasser kardeşler, Nazi Partisi ileri gelenlerindendi. Hattâ Gregor, Hitler'in sağ koluydu. Ancak Hitler'in Nasyonal Sosyalistliğin sosyalist karakterine ihanet ettiğini ileri sürdü ve araları açıldı. Gregor, 30 haziran 1934'deki katliâmda, Hitler'in temsilcisi sıfatıyle hareket eden Goering'in emriyle öldürülmüş, kardeşi Otto, Avusturya'ya kaçarak, Hitler aleyhtarı Kara Cephe'yi kurmuştur (Ç.N.).

Çekoslavakya'da bir dağ kasabası.

Prag'daki meslekdaşlarına «Almanya'da Gerd Schubert, Hans Müller ve Edith Kersbach adlı kimselerin mevcut olmadığını» bildiriyor. Polis, bu adları taşıyan pasaportlar vermemiştir, bu durumda bunların sahte olduklarına hükmetmek gerekir. Kiel polisinden edinilen bilgiye göre, I - P - 48259 plaka numarası da henüz kimseye verilmemiştir...

Üzerinden yıllar geçiyor... 23 kasım 1939'da Reich'ın Adalet Bakanlığı, Çekoslovakya'nın Adalet Bakanlığı'na gönderdiği yazıda şunları söylüyor: «Hans Müller, Gerd Schubert ve Edith Kersbach'ı bulmak için yapılan titiz çalışmalar sonuç vermemiştir. Bu sanıkların ellerindeki pasaport şüphesiz sahte idi». I - P - 48259 plaka numaralı arabaya gelince, «Ponz am Rhein'daki bir fabrikaya ait bir kamyonun numarasıdır ve bu araç bölgeden dışarıya çıkmamıştır.

Bir yıl sonra, Münich'de Hitler'e yapılan suikasti yorumlayan Völkischer Beobachter (2):

Otto Strasser tarafından III. Reich'a karşı girişilen «yıkıcı hareketleri» saymaktadır. «Zamanında», diye yazıyor gazete, «Alman hükümeti, Çek hükümetinden, Alman devlet adamını öldürmeye kışkırtan verici istasyonun yayınlarına son verilmesini talep etmişti... Bu neşriyatı kesmek için Almanlar'ın doğrudan doğruya harekete geçmeleri zarurî oldu. Aldıkları emir üzerine S.S.'lerin güvenlik servisinden iki sorumlu, 26 ocak 1935'te, verici istasyonunu ortadan kaldırdı».

Völkischer Beobachter, tarihte bir günlük bir hatâ yapmışsa da, böylesine açık bir itiraf daha tasavvur edilemez. Öbür yandan «S.S.'lerin güvenlik servisi sorumlularının» Rudolf Formis'i de öldürdüklerini eklemekten çekinmiştir.

Bu cinayeti düzenleyen, SS binbaşısı A. Helmut Naujocks'tur. 1935 yılının ilk günlerinde Heydrich onu çağırmış ve Çekoslovakya'da yayın yapan bir radyo verici istasyonunu yok etme ve Mühendis Formis'i kaçırıp, sağ olarak Almanya'ya getirme, bu mümkün olmazsa, «bertaraf etme» görevini ona vermiş. Reich polisi Naujoks'un emrine bir de lâcivert Mercedes tahsis etmiş. Subay, arkadaşı Edith Käsbach'ı (Çekoslovakyalılar, yanlışlıkla Kersbach yazmışlar) kayak yapmak üzere kendisiyle birlikte Çekoslovakya'ya gelmeye davet etmiş.

Zaten Naujocks'un verdiği ifade de, pek çok yönden Prag polisinin çıkardığı sonuçlara benzemektedir.

---

2) Nasyonal Sosyalist Partisi'nin resmî organı olan gazete (Ç.N.).

YAZAN: İHSAN BİRİNCİ

İMPARATORLUK devrinde inzibat ve belediye işleriyle «subaşı» ve emrindeki kuvvetler meşgul olurdu.

Her şehirde bulunan ve zapturaptı sağlayan «subaşı» nın emrindeki kuvvetlerden bir kısmı inzibat ve âsâyişe bakmakta, diğer maiyet efradı da beldenin belediye işlerini görmekteydi.

Resmî kontrollerden başka, birbirlerine zincirleme kefil olan her esnaf kolunun bir loncası olup, bunlar tarafından da ayrıca murakabe olunurlardı. Loncanın vereceği mânevî ceza dahi, ticareti terketmelerine sebep teşkil ederdi. Buna göre de, pazarlık ayıp sayıldığından, bir mal için «Daha aşağı olmaz mı?» dense, «Defol, ben hırsız değilim!» cevabı verilir, o müşteriyle alışveriş edilmezdi...

XVIII. yüzyıl başlarında hükümet, kasapları zengin kişilerden tâyin eder ve narha göre yapılan satışların zararını da yine hükümet kapardı. Bir defasında zorla kasaplığa getirilen bir zengin Mısır'a kaçmıştır.

Eski adı ile Çardak İskelesi denilen şimdiki Yemiş İskelesi, şehrin en geniş piyasa merkeziydi. Buranın âsâyiş ve belediye işleri, 56. yeniçeri kolluğu (karakolu) çorbacısına (âmirine) ait olup; esas görevi İstanbul'un fethi devrinde kalma an'aneye göre, toptancı esnaf ile kabzımallerin ahvâlini teftiş etmekti.

130 yıl önce belediye başkanlarına «İhtisab Ağası» denirdi. Sonraları «İhtisab Nezâreti»ne tahvil edilmiştir. Bu makamın emrinde, şimdiki belediye müfettişi gibi iş gören «ayak nâibi» vardı ki, Evliyâ Çelebî bunları «çarşı gammazları» diye adlandırmıştır. Kul oğlanı ve «eksikçi» nâmıyle anılan bir zabıta memuru kola (kontrola) çıkan her ekibe, elinde bir terazi ile iştirak ederdi. Belediye kolluğu hizmeti görenlerin sayısı İstanbul'da 56 kişiyi bulduğundan, belediye memurlarına «Ellialtılar» da denilmişti.

İstanbul'a çalışmak amacıyla gelip, iş tutmayan bekâr kimseler, öyle başıboş bırakılmaz, ihtisab ağasının emriyle sur içinde dört, Üsküdar ve Galata ile Eyüp'te iki handa ikamete mecbur edilirlerdi. Ancak bu şahıslar geçimlerini topraktan veya sanattan elde edecek duruma geldikleri vakit serbest bırakılırlardı. Taşradan gelen hırpani kıyafetli kimselerin yerleşmelerine engel olmak için de «mürûr tezkeresi» adıyla bir nevi dahilî pasaport ihdas edilmişti (6 kasım 1840). Türk olsun, yabancı olsun, yurt içinde seyahat edecek olan herkes, bu belediye nizamlarına uymak zorunda idiler.

Buna dair bir fıkra:

Adamın biri mürûr tezkeresi alırken, memur sorar:

— Adın ne?
— Kara Hasan.
— Babanın adı?
— Kara Veli.
— Nerelisin?
— Karaköseli'yim.
— Nereye gidiyorsun?
— Karamana.
— Ne ile gidiyorsun?
— Kara vapuru ile.
— Nerede oturuyorsun?
— Karagümrük'te.

Hiddetlenen memur dayanamayıp bağırmış:

— Zift mi kesildin be herif!...

İhtisab Ağası kontrole çıktığı zaman, yanına aldığı kâtip, eksikçi, maiyet çavuşu ve falakacı ile; kabahati görülenleri, derecesine göre, dükkânının önünde on sopadan, elli sopaya kadar dayağa çektiği gibi, gerekirse o esnafı kulağından tezgâhına çivilediği de olurdu.

«GÜME GİTME» SÖZÜNÜN MENŞEİ

Cezalar arasında bir de «halat bükme

cezası» vardı ki, tatbik şekli oldukça ilgi çekicidir. Belediye nizamlarına aykırı hareketi görülüp de derecesine göre, bir haftadan on beş güne kadar bu cezaya çarptırılan esnaf; maiyet çavuşuna teslim edilerek, bir pusula ile Tersâne-i Âmire Emînliği'ne gönderilirdi. Bir nevi hüküm mahiyetinde olan bu pusulada şunlar yazılı olurdu:

«On reis esnaf muhtelif suçlardan dolayı birer hafta halat bükme cezasına çarptırılmış ve ... çavuş vedaatiyle sûb-ı âlîlerine tisyar kılınmıştır. Cezalarını gördükten sonra terhisleri müsaade-i emanetpenâhîlerine menuttur».

«GÜME GİTMEK»

Görüldüğü gibi bu pusulada isim ve künye tasrih edilmediğinden, bazen de teslim işine hile karıştırılırdı, şöyle ki: İkişer kişilik dizi hâlinde yola çıkarılan cezalılardan paralı olanlar, başlarındaki çavuşa yalvararak, şahsî bedel tedariki (!) mukabilinde sıvışmalarına göz yummalarını isterler... Bir takım işaretlerle, anlaşma olunca, tersaneye giden yol da oldukça uzardı. Bu suretle sapılan sokaklarda leblebici, turşucu veya buna benzer seyyar taşra satıcıları aranır, gözlerine kestirilen karşıdan görününce, iki sıra birbirinden iki, üç metre kadar ayrılarak, aralarına aldıkları satıcıya birer omuz vurarak geçer. Bu hareketi, arkadan gelenler de aynen tatbik ederler. Neye uğradığını anlamayan zavallı, en sondan gelmekte olan çavuşun kucağına düşünce, dizideki esnaf hep bir ağızdan: «Güm» diye bağırır!... Bu işaret üzerine ilk bedel tedarikini veren, yan sokaklardan birine dalarak gözden kaybolur, onun boşalan yerine de tutulan satıcı girmiş olur. Ve bu hâl, bedel verenlerin adedi kadar, aynı minvâlde devam eder. Bu gibi zavallılar tersanede çalıştırılırlarken:

— Kabahatin ne idi? diye sorulduğu zaman:

— Güme gittim, cevabını verirlerdi.

İşte günümüze kadar gelmiş olan bu deyimin menşei budur. O zamanlar alınan rüşvete «Bak da görme harcı» denirdi.

Sultan Abdülaziz zamanının İhtisab Ağası Hüseyin Bey; maiyet erkânıyle kol gezerken, yüklü atını ağaca bağlayıp, kahvehanede iskambil oynayan bir seyyar ekmekçi görmüştü. Attan indirttiği ekmek dolu küfeyi, derhal yaka paça dışarıya çıkarılan adamın sırtına yükletti ve ayrıca boynuna doladığı yuların ucunu da ağaca bağladı. Kahvehanede geçirdiği müddet kadar öylece ayakta durdurulan ekmekçiye tatbik olunan bu şekildeki belediye cezası diğerlerine ibret oldu.

Devamlı suretle esnafı kontrol altında bulundurup, biraz da bu gibi usullerle bunalttığı kimseler tarafından bir gün Sultan Aziz'e:

— Hüseyin Bey esnafı kırıp geçiriyor. Herkes ondan yaka silkiyor!... diye çekiştirmişlerdi.

İhtisab Ağası'nın icraatından emin olan padişah, gülerek sordu:

— Şehirde kaç esnaf var?

— Yedi, sekiz bin kadar efendimiz.

— Peki, esnaftan alışveriş edenler kaç kişi?

— Yedi, sekiz yüz bin kişi.

— O hâlde Hüseyin Bey pekâlâ ediyor! Yedi, sekiz bin kişinin hatırı hoş olsun diye; yedi, sekiz yüz bin kişinin canını yakacak değil ya!...

Yukarıda belirttiğimiz gibi İhtisab Ağalığı, bilâhare ihtisab nezâretine ve 1845 yılında da zaptiye müşiriyetine devrolunmuşsa da, 1852'de ihtisab nezâreti yeniden teşkil olundu. Nihayet 1855 yılında İstanbul şehremînliğinin ihdası ile bu nezâret tamamen kaldırılmıştır.

Türkiye'de Yayınlanan Sinema Kitapları

YAZAN: E. ŞENER

Türkiye'de sinema ile ilgili ilk kitap 1931'de yayınlanmıştı, bu alandaki yayınlar sonradan gelişmeye başladı.

TÜRKİYE'DE ilk filmin çekimiyle, ilk sinema kitabının yayın tarihi arasında tam 17 yıllık bir fark vardır. İşin daha enteresan tarafı şudur: Türkiye'de sinema, dokümanter film (belge filmi) alanında başlamış, çalışmalar önce bu alanda devam etmiş, ilk konulu filmimiz ise, 1917 yılında rejisör Sedat Simavi'nin yönetiminde çevrilmiştir. Bizde yayınlanan ilk sinema kitabının yazarı da aynı isimdir. Yani Sedat Simavi, konulu film alanındaki öncülüğünü, sinema kitabı alanında da sürdürmüş ve 1931 yılında «Sesli, Sessiz ve Renkli Sinema» adlı derlemesi yayınlanmıştır.

O yılların önemli kitabevlerinden olan «Kanaat Kütüphanesi»nin resimli ansiklopedi serisinin onuncu kitabı (1) olarak

1) Serinin diğer kitapları arasında: Gazi Mustafa Kemal (Burhan Cahit), Napoléon Bonaparte (K. Şükrü), Fransız İhtilâli (K. Şükrü), Türk İnkılâbı (K. Şükrü) v.s. vardır.

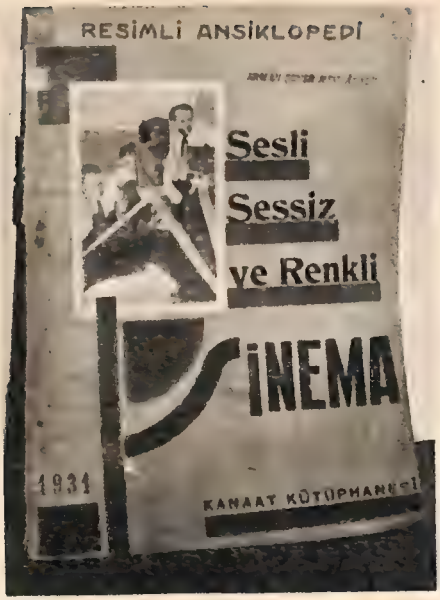

1931 yılında çıkan ilk sinema dergisinin kapağı.

yayınlanan «Sesli, Sessiz ve Renkli Sinema» büyük boy 64 sayfadır. Kitabın önsözünde şöyle denmektedir:

«Sinema hakkında neşrettiğimiz şu küçük eserle, bir boşluk doldurduğumuza kaniiz. Herkes sinemamızı sever, fakat pek çok kimse seyrettiği filmin nasıl vücude geldiğini bilmez. Biz bu kitapla, bir ham filmin ahize makinesinden projeksiyon makinesine girip beyazperdeye aksedinceye kadar muhtelif safhalarını gözden geçiriyoruz.

«Bu küçük eserin halka sinema hakkında mücmel ve muhtasar bir malûmat vermekten başka bir iddiası yoktur.

«Bu eseri okuyacak olanlar, bir filmin imalinin bütün teferruatına vâkıf olabilecekler ve renkli filmler hakkındaki meraklarını tatmin edebileceklerdir».

Bu ilk Türk sinema kitabı, 62 sayfadır. Kitabın ilk bölümünde kamera ve film hakkında bilgi verilmekte, sonra, sinema ile ilgili her konuya şöyle bir temas edilmektedir. Bol resimle süslenen kitapta, ilk 48 sayfada çeşitli kamera, stüdyo resimleri vardır. Son 14 sayfada ise, devrin ünlü sinema yıldızlarına (Rudolph Valentino, Charlie Chaplin, Conrad Veidth, Al Johnson, Gloria Swanson, Emil Janning vb...) yer verilmiştir. Bu kitapla ilgili bahsimizi, «sinema ve tiyatro» başlıklı bölümden aldığımız şu satırlarla bitirelim:

«Son senelerde Paris'in çok meşhur ve tarihî tiyatro binaları, mevkilerini sinema sermayesinin cazibesine terkettiler. Asırdîde duvarlarını yıkıcıların kazması kar gibi eritti. Yerlerine muazzam beton sinema sarayları inşa edildi. Tiyatro binasının yerini sinema sarayına terketmesi, birçok tiyatro muhiplerinin bihakkın endişelerini mucip oldu. Fakat bu terki mevki, hiçbir zaman tiyatronun ölümü demek değildir.

... Unutmamalıyız ki, tiyatro sanatı, her şeyden evvel şiir, edebiyat, musiki, resim, heykeltraşlık gibi sanayii nefiseden mâduttur. Hiçbir zaman kulak ve göz güzel bir piyesten mütelezziz olduğu kadar sesli, sözlü, şarkılı, hattâ renkli bir filmden o derece mütelezziz olamaz...

... Sinemanın başlıca rağbeti, halk için ucuzluğunda ve sanatkâr için çok kârlı olmasındadır.

... Tiyatro sanatkârının ruhunu tahlil edecek olursak, onda opera sanatkârına karşı bir hissî istihfaf değil, fakat gıpta hissi buluruz. Çünkü o da pekâlâ bilir ki, kendi sanatı, onun sanatının yanında pek iptidaî ve sathîdir. Hakikî sanatın meşheri, tiyatro sahnesidir. Bundan dolayı da, yukarıda dediğimiz gibi sahne şöhretleri, edebiyat, musiki, hattâ büyük politika şöhretleri gibi lâyemuttur...»

İKİNCİ SİNEMA KİTABI

«Sesli, Sessiz ve Renkli Sinema»dan üç yıl önce Midhat Sadullah'ın Tefeyyüz Kitabevi tarafından çıkarılan 25 kuruşluk 31 sayfalık «Sinemalı Alfabe ve Kıraat»ı bir sinema kitabı saymanın imkânı yoktur. 1931 yılında çıkan «Sesli, Sessiz ve Renkli Sinema»ya bu bakımdan «ilk Türk sinema kitabı» diyoruz. İkinci kitap da aynı yıl, «Şarlo» adıyle piyasaya çıktı. Fikret Âdil'in yazdığı kitap, adından da anlaşılacağı üzere, sinemanın en ünlü ki-

şilerinden Charlie Chaplin'le ilgiliydi.

1932 yılında tek sinema kitabı çıktı: Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu'nun «Bir Millet Uyanıyor» adlı senaryosu... 86 sayfalık kitap, aynı adlı filmden alınmış resimlerle süslenmişti.

Fikret Âdil, 1934 yılında, sinema kitabı alanında «yıldızcılık» modasını 296 sayfalık «Sinema Yıldızları» adlı derlemesiyle başlattı. 1936'da, Afif Evren «Sinema Artisti Adalet» adlı 12 sayfalık, 10 kuruşluk bir kitapcık çıkardı. İşin enteresan tarafı, bu kitabın, sinema ve yayın merkezi olan İstanbul'da değil, Konya'da, «Babalık» basımevinde basılmış olmasıydı. Fikret Âdil'in «Sinema Yıldızları»nın çıktığı yıl, mühendis Nüvit Osman da «Işıktan Doğanlar» adlı bir kitap yayınladı. Kitabın kapağında, kamera arkasında kasketli bir adam, fotoğraf çeken bir kadın ve banyo ettiği filme bakan bir ikinci adam vardı. Sinema ve fotoğraf hakkında oldukça teferruatlı bilgiler veren 96 sayfalık, bol resimli kitabın 46 sayfası sinemaya ayrılmıştı.

Hollywood, o yıllarda altın çağını yaşıyordu. Bunun tabiî bir sonucu olarak bütün sinemaseverlerin ilgi ve merak merkezi de orası olmuştu. Bu sırada, iki Türk gazetecisi Hikmet Feridun Es'le, Turan Aziz Beler Hollywood'a gittiler. Orada stüdyoları gezdiler, röportajlar yaptılar, sonra bunları birer kitap hâlinde yayınladılar. Kitaplardan Hikmet Feridun Es'inki «Hollywood'da 300 Gün» adını taşıyordu. T. Aziz Beler'inki de «Hollywood'a Giden İlk Türk Gazetecisi Yıldızlar Arasında»... Hikmet Feridun Es'in, fasiküller hâlinde çıkan kitabı, gerek sinema magazin, gerek sinema sanatı ve gerekse yazarın büyük şöhret yaptığı seyahat yazıları açısından, Beler'in kitabına oranla çok daha dolgun ve çok daha doyurucuydu.

1938'de çıkan bu iki kitapla o yıl kapandı. Bir sonraki yıl, sinemamız açısından büyük önemi olan 7 sayfalık, filmlerin ve film senaryolarının kontrolüne dair nizamname yayınlanıp, ilgili yerlere tevzi edildi. Aynı yıl bir yeni moda başladı: Hayat hikâyeleri... Türkiye Yayınevi «Yıldız Biyografileri» adını verdiği seriyi «Robert Taylor'un Hayatı» adlı 34 sayfalık, (Fiyatı: 25 krş.) kitapla başlattı. Bu seri, 1944 yılına kadar devam etti, bu süre içinde 17 kitap yayınlandı, bu 17 kitapta şu yıldızların hayat hikâyelerine yer verildi: Robert Taylor, Norma Sherer, Nelson Eddy, Danielle Darrieux, Charles Boyer, Tyrone Power, Dorothy Lamour, Gary Cooper, Deanne Durbin, Joan Crawford, Alice Faye, Marlene Dietrich, Clark Gable, Judy Garland, Mickey Rooney, Betty Grable, Hedy Lamarr, Sonja Henie ve John Payne... İşin «sinema yayınları» açısından asıl önemli ve üstünde durulması gerekli yanı şudur: 1939 - 44 yılları arasında çıkan 20 kitabın on sekizi, sinema yıldızlarını konu edinmekte, içlerinden sadece ikisi, Dr. Osman Şevki Uludağ'ın «Çocuklar, Gençler, Filmler» adlı kitabı ile Stephen Watt'sın «Behind the Screen» (Kamera Arkası) adlı kitabının tercümesi olan «Sinemanın İçyüzü» bu genel çizginin dışında kalmaktadır. Ne var ki, sinema kitabı dendiği zaman anlaşılan kitap türü, yıldızların hayatlarını hikâye edenler değildir elbet. Bu, sadece sinema açısından değil, yayın mantığı açısından da böyledir. Çünkü yıldızların hayatları gazetelerde, dergilerde sürekli olarak verilmekte; meraklıları bu meraklarını giderecek bol materyali daima bulabilmektedir.

1945 - 1956

İlk telif sinema sanatı kitabının çıkış yılına kadar olan devre içinde (1945-56) sinema alanında 53 eser çıkmıştır. Kitap, broşür, tanıtma bültenleri vs. bu sayıya dahildir. Bunların tamamından burada bahsetmek hem yer bakımından, hem de yayınların önemi açısından faydasızdır. Bu bakımdan 1945 - 56 dönemindeki yayınların içinde bir seçme yapıyoruz.

Bu dönemde çıkan kitapların en önemlisi, 1946 tarihini taşımasına rağmen, 1948' de piyasaya çıkan «Filmlerimiz» adlı büyük boy, 44 sayfalık kitaptır. Yerli Film Yapanlar Cemiyeti tarafından bastırılan ve Rakım Çalapala tarafından kaleme alınan bu eserde, Türkiye'ye sinemanın gelişi ve istihalesi verilmekte, ayrıca başlangıcından o güne kadar çevrilen yerli filmlerin jeneriği ve resmi, kitapta yer almaktadır. Bu kitap hiç şüphesiz sinema tarihi alanında 1950 öncesi devirde yayınlanan en önemli eserdir. Kitapta «Tür-

Sinema ile ilgili eski bir derginin kapağı.

kiye'de Filmcilik» başlığı altında şöyle bir not bulunmaktadır: «Bu yazı, muharririn basılmak üzere bulunan «Türkiye'de Sinema» adlı eserinin tarihçe kısmından hulâsa edilmiştir»... Burada zikredilen «Türkiye'de Sinema» adlı kitap, sonraki yıllarda yayınlanmamıştır. Bunun sebebi, — bildiğimize göre — şudur: Rakım Çalapala, o tarihlerde bir gün sigara almak için bir büfeye yaklaşmış, o sırada gelen bir hırsız, yazarın yere bıraktığı çantayı kapıp kaçmıştır...

Çalınan bu çantanın içinde, adı geçen kitabın daktilo edilmiş müsveddesi durmaktadır ve ikinci bir kopyası olmadığı için bu kitap yayın şansına ulaşamamıştır. Kimliği bilinmeyen hırsızın, sinema tarihimize ne büyük bir kötülük ettiği meydandadır.

Çalapala'nın Türk sinema tarihine ait «Filmlerimiz» adlı kitabından bir yıl sonra Remzi Kitabevi Lo Duca'nın «Histoire du Cinéma» adlı eserinin Nuri Sarıdoğan tarafından yapılan tercümesini «Sinema Tarihi» adıyle yayınladı. Nebioğlu Yayınevi'nin «Nebioğlu Çocuk Ansiklopedisi» kitaplarının on altıncısı olarak yayınladığı, 16 sayfalık «Sinema» ile, Vatan Gazetesi'nin 1953'de peşpeşe «parasız ilâve» olarak verdiği «Sinema» ilâveleri de burada kayda değer... Bu ilâvelerin yerli sinemayla ilgili olanını Burhan Arpad, yabancı sinemayla ilgili olanını da Altemur Kılıç hazırlamışlardı. Muzaffer Gökmen'in 1955'de yayınlanan «Senaryo Tekniği» de, kendi sahasında ilk kitaptır.

1956'DAN BUGÜNE

Nejat Özön'ün, 1956 yılında yayınlanan «Sinema Sanatı» adlı kitabından sonra, sinema yayınları ülkemizde düzenli bir grafik çizmemekle birlikte, önceki yıllara oranla çok daha doyurucu olarak devam edegelmiştir. Sayı bakımından göz doldurmayan, buna mukabil muhteva açısında doyurucu olan bu kitaplar, geçmiş yıllara nazaran büyük bir çeşitlilik göstermişlerdir. İçlerinde Türk sinema tarihine ait kitaplardan (Özön: Türk Sineması Tarihi, Güvemli: Sinema Tarihi, Şener: Yeşilçam...) tutun da, belirli bir konuya eğilen kitaplara, (Özön: İlk Türk Sinemacısı Fuad Uzkınay, Şener: Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız, Festivaller...). Sinema tekniğine de yer veren kitaplardan (Özön: Sinema El Kitabı) sadece senaryoya ait kitaplara (Kemal: Senaryo Tekniği), (Meram: Senaryo Yazma Tekniği...), film hikâyelerinden (Bergman: Yaban Çilekleri, Yedinci Mühür..., Welles: Yurttaş Kane, Spaak - Renoir: Harp Esirleri, Mariaud: Babette Harbe Gidiyor), sinemaya, edebiyat açısından yaklaşan kitaplara (Kakınç: 36 Kısım Tekmili Birden), sinema ansiklopedilerinden (Özön: Ansiklopedik Sinema Sözlüğü, Şener: SES Sanatçılar Ansiklopedisi sinema bölümü), «ciddî» yıldız biyoğrafilerine (Spault: Şarlo, Bessie: Sarışın Bomba...) kadar, hayli eser verilmiştir.

Görüldüğü gibi sinema yayınları, sinemamızın tarihî gelişimine düzgün bir paralel çizmektedir. Ancak sinemanın yurdumuzdaki yaygınlığına bakılacak olursa, bu ümit verici tablonun aslında yeterli olmadığı meydana çıkar. Herşeyiyle bizim olan, iftihar edeceğimiz bir Türk sinemasının kurulabilmesi için sinemacılar kadar, Türk sinema yazarlarına ve onlardan da çok, Türk sinemaseverlerine büyük görevler düşmektedir.

100 Yıl Önceki

Ülkeler ve İnsanlar

İTALYA

1815'te toplanan Viyana kongresinin kararı ile, kısmen Avusturya ile Papalığa verilen İtalya, kurtuluş savaşını vermiş ve Fransızlar'ın da yardımıyle, bundan bir asır önce bağımsızlığını kazanmış, hükümet ve parlamento, Roma'ya taşınmıştı.

Roma'daki Saint - Pierre kilisesinin sütunlu avlusu.

İtalya'nın başkenti Roma'daki ünlü Trevi çeşmesi.

Bir asır önceki İtalya'da bir sokak.

Gladiyatör dövüşlerinin yapıldığı ünlü Coloseum'un bir asır önce yapılmış gravürü.

Yüz yıl önceki İtalyan tipleri.

Bir asır öncesinin İtalya'sında köylü kadınlar.

Tiber nehrinden bir görünüş.

Constantin kilisesinin kapısı.

Venedik sarayının kapısı ve İtalyan asîlzâdeleri.

TARİHE AKAN BİR AY

Temmuz 1972

1 TEMMUZ

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 numaralı askerî mahkemesi, komünizm propagandası yapan 138 kitap için toplatma kararı verdi.

2 TEMMUZ

CHP 21. kurultayında, Bülent Ecevit genel başkanlığa seçildi.

3 TEMMUZ

Yayınlanan Hindistan - Pakistan ortak bildirisinde iki ülkenin, savaşta işgal ettikleri toprakları terkedeceği bildirildi.

4 TEMMUZ

Siyasî bildiri yayınlayan askerlere 5 yıla kadar hapis cezası gerektiren kanun tasarısı Millet Meclisi'nce kabûl edildi.

5 TEMMUZ

Fransa Başbakanı Jacques Chaban Delmas istifa etti. Yerine Pierre Messmer tayin edildi.

6 TEMMUZ

Ortodoks Cihan Patriği Athenagoras öldü.

8 TEMMUZ

19 yıldır İstanbul'da tedavi gören eski Ürdün Kralı Tallâl, bir kalp krizi neticesi öldü.

● Sel baskınları Sakarya'da mal ve can kaybına sebep oldu.

9 TEMMUZ

Yozgat'taki bir trafik kazasında on bir turist öldü.

13 TEMMUZ

Cevdet Sunay, Anayasa değişikliği konusunda parti liderleriyle görüştü.

16 TEMMUZ

Ortodoks Cihan Patrikliğine Dimitrios Papadopulos seçildi. 269. patrik olan Papadopulos, İmroz metropolitiydi.

17 TEMMUZ

Emlâk Vergisi'nin müzakeresi Senato'da tamamlandı. Böylece, tasarı kesinleşmiş oldu.

22 TEMMUZ

Mısır hükümeti, ülkede çalışan Rus müşavirlerinin yerine Mısırlılar'ın konacağı kararını aldı. Başbakan Enver Sâdât, Mısır'ı terkedecek Sovyet müşaviri sayısının 10.000 olduğunu açıkladı.

23 TEMMUZ

Yazar Suat Derviş öldü. 68 yaşındaydı.

● Bülent Ecevit'in genel başkanlığa seçilmesi üzerine CHP'de başlayan kaynaşma ve kopmalar devam ediyor.

26 TEMMUZ

Bütün yurtta çok şiddetli sıcaklar hüküm sürmeye başladı. Ankara'da 18 yıldır görülmemiş bir sıcak var.

27 TEMMUZ

Sönmezler şilebi ile Turan Emeksiz adlı şehir hattı vapuru çarpıştı. Turan Emeksiz'in yolcularından dört kişi öldü.

28 TEMMUZ

CHP'nin eski genel sekreterlerinden Kemal Satır da, partiden istifa etti.

29 TEMMUZ

Van'da selden 13 kişi boğuldu. Birçok ev yıkıldı.

● İstanbul'da şiddetli sıcaklar devam ediyor, rutubet % 97'ye yükseldi.

30 TEMMUZ

Başbakan Melen, Elâzığ'da yaptığı bir konuşmada, milletvekili seçimlerinin zamanında yapılacağını açıkladı.

KARİKATÜR

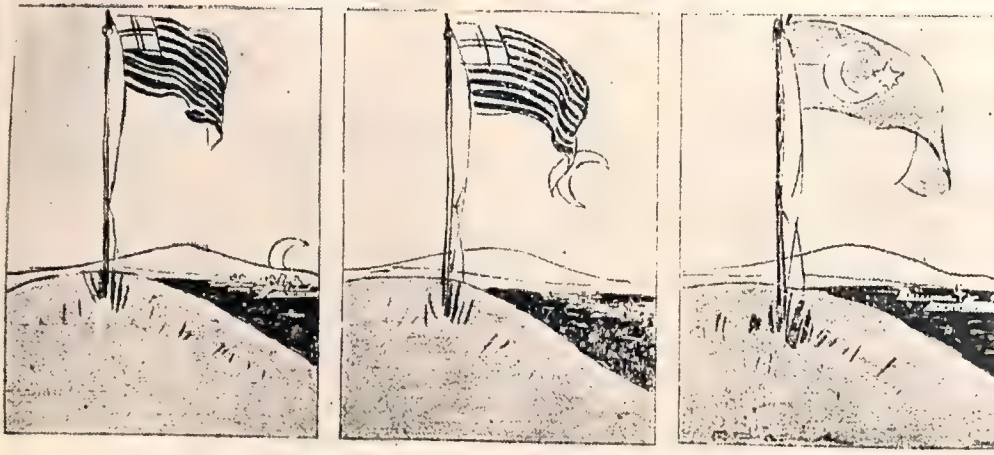

Niyâmından çıkınca tîğ-ı devlet — Doğar ufk-ı siyasetten hakikat.

— Sıkkın görünüyorsun. Neyin var?
— İş, ne olacak. Sabahtan akşama kadar, iş, iş, iş!
— Ne kadar zamandır çalışıyorsun o işte?
— Yarın başlıyacağım.

Mahcup heykeltraş

Girit meselesi:
Türk — Ne inatçı hayvan. Avrupa treni kendisini ezecek, anlamıyor.

Büyük Avrupa devletleri — Çocuklar, boşuna kavga etmeyin, bayrak direği kumda oldukça bir netice alamazsınız.

Menevşeler Ölmemeli

M. Necati Sepetçioğlu

Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU, **Menevşeler Ölmemeli,** Toker Yayınları - 100 Büyük Eser. No: 23, Toker Matbaası - İstanbul 1972. 207 sayfa, 10 lira.

Daha önceki sayılarımızda Kilit, Her Bizans'a Bir Fâtih adlı eserlerini tanıttığımız Mustafa Necati Sepetçioğlu, bu defa, Menevşeler Ölmemeli adlı eseriyle okuyucularının karşısına çıkıyor.

Menevşeler Ölmemeli, bize yazarın şimdiye kadar bilmediğimiz bir cephesini tanıtıyor: Tarihin ihtişamlı sayfalarını büyük bir ustalıkla dile getiren Sepetçioğlu'nu bu defa hassas ve kudretli bir hikâyeci olarak karşımızda buluyoruz.

Menevşeler Ölmemeli'nin en büyük özelliği, yıllar yılı, hikâye, roman, tiyatro, hattâ şiirde aradığımız şeyi nefsinde toplamış olması: Gerçek bir realizm. Yani, realizm perdesi arkasında, sapık fikirler saklamayan, klasik edebî mânâda bir realizm.

Menevşeler Ölmemeli'deki hikâyelerde genci var, yaşlısı var, fakiri var, zengini var. Her kahraman ayrı bir ustalıkla işlenmiş... Hepsinde etiyle, kemiğiyle ve hepsinin üstünde ruhuyla, mânevî değerleriyle insanı buluyorsunuz; içimizde yaşayan insanı; kendimizi, sokakta gördüklerimizi... Ama hiçbirinde sapık bir ideolojinin kokusuna rastlamıyorsunuz.

Bilhassa 1960 sonrası Türk edebiyatında hikâye, roman, şiir diye yayınlanan ve pek çoğunda zerre kadar edebî değer olmayan yazıların her satırında sinsi sinsi, ve hainçe propagandaların yapıldığını farketmemeye imkân yok. Bu bakımdan, Menevşeler Ölmemeli'yi okurken, ayrı bir sevinç duyuyor, kahramanlarının hepsini, ister insan, ister bitki, ister hayvan veya eşya olsun, her kahramanını ayrı ayrı seviyorsunuz.

M. Necati Sepetçioğlu an'anelerimizi, zevklerimizi gerçek bir sanatkâr ustalığı ile dile getirmeyi bilen bir sanatkâr.

Menevşeler Ölmemeli'deki hikâyeler, tasvir ve tahlillerinin kuvvetiyle ayrıca dikkati çekiyor. Hattâ ilk bakışta tasvire fazla yer verilmiş gibi geliyor. Ama bunun sonucu olarak, hikâyeler, bütünüyle canlı. Bir hikâyeyi okurken, kahramanlarla birlikte yaşıyor, onlarla birlikte üzülüyor, seviniyorsunuz. Sadece insanlar değil, eşya bile canlı ve dipdiri. Her hikâyede, kendi dünyanızdan sıyrılıyor, yazarın yarattığı dünyaya dalıp gidiyorsunuz.

Menevşeler Ölmemeli'deki hikâyelerde, bir ağacın, bir iskemlenin, bir bardağın, bir demliğin, kendine göre bir şahsiyeti var. Okurken, bunların, ekleme bir unsur, rastgele bir aksesuvar olmadığını, hikâyenin ayrılmaz, bölünmez bir parçası olduğunu hissediyorsunuz.

M. Necati Sepetçioğlu, ifade etmek istediği fikirleri, duyguları alenen gözler önüne sermiyor; bunları yer yer ustalıkla gizlemesini biliyor. Böylece okuyucu, eseri okurken, kendinden bir şey katmanın, yazarın demek istediği şeyi keşfetmenin zevkini de tadıyor.

Yazarın, şiir gibi üslûbunun yanısıra, kuvvetli Türkçe'sinin de, Menevşeler Ölmemeli'ye ayrı bir değer kazandırdığını önemle belirtmek isteriz.

O.Y.

Gelibolu Günlüğü

Osman Öndeş

General Ian HAMILTON, **Gelibolu Günlüğü,** İngilizce'den çeviren: Osman ÖNDEŞ, Hürriyet Yayınları, Garanti Matbaası, 304 sayfa + 16 sayfa resim, Istanbul, 1972, 15 TL.

Sir Ian Hamilton, Çanakkale'de Müttefik kara orduları başkumandanı olan İngiliz orgeneralidir. 1853'te Korfu'da doğmuş, 1947'de 94 yaşında Londra'da ölmüştür. 13 mart 1915'te Londra'dan Çanakkale'de başkumandanlığı ele almak üzere hareket ettiği zaman 62 yaşında idi. Çanakkale başarısızlığı, General Hamilton'ın istikbalini karartmış ve büyük tenkidlere hedef olmuştur.

İşte elimizdeki kitap, böyle bir askerin Çanakkale savaşı üzerinde kaleme aldığı gündelik notlarıdır. Değerli deniz subaylarımızdan, denizcilik tarihi üzerindeki yazılarıyle tanınmış Osman Öndeş, İngilizce'den dilimize çevirmiş. General, gündelik notlarına 14 mart 1915 tarihinde ve «Paris - Marsilya treninde» kaydıyle şöyle başlıyor:

«Ertesi sabah, yani tam 12 mart günü idi. Hassa Süvari Alayı'nda çalışırken, saat 10 sularında haber verdiler, Lord Kitchener (İngiltere Harbiye Nâzırı) beni istetmiş.

«Merak ettim. Kapısını açtım. «Günaydın» diye selâmlayıp, soluk bir yüzle birşeyler yaptığı masanın önüne kadar yürüdüm. Kısa bir süre sonra, başını kaldırıp bana baktı; heyecanlı bir sesle: «Çanakkale'deki donanmayı desteklemek üzere bir askerî kuvvet gönderiyoruz ve o ordunun kumandanı sizsiniz» dedi.

«Sesinin âhengi veya kullandığı kelimeler, hâfızamda bir şeyi canlandırdı: Güney Afrika'da Pretoria'da bir kere daha Mareşal Kitchener'le karşı karşıya gelmiştim, gece boyunca altmış, yetmiş mesaj haberini okumuş, ayakta duruyorduk. Kitchener bana: «Batı Transvaal bölgesine gitmenin daha yerinde olacağını» söylemişti. Kendisinden bunun sebebini sormamış, eşyamı toplamış, tren biletimi aldırmış ve o gece yola çıkmıştım. O konuda tek kelime dahi konuşmamıştık. Talimat ve tayin emrimi bile almadan cepheye gitmek üzere öyle yola koyulmuştum. Yolculuğumun geri kalan kısmında iki at, iki katır ve bir de iki kişilik paytondan ibaret nakliye kafilem, emir subayım ve bir, iki erle cepheye ulaşmıştım. Cepheyi böyle şartlar altında kontrol edip, Kitchener'e, kurmay başkanı olarak, gücümün yettiği kadar açıklamada bulunmuştum.

«Kitchener'in usûlü bu idi. Şimdi de yeni bir cepheye gitmemi istiyordu. Yine odasından ayrılıp, 13 yıl önce yaptığım gibi, tek kelime söylemeden, yola çıkmalıydım. Fakat şartlar artık aynı değildi».

: Y.Ö.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

İsmail Tanrıkorur (Fatih - İstanbul)

Sultan Abdülaziz'in intihar ettiği rivayeti kuvvet mi kazanıyor?

Hayır! Bu devri en iyi bilen tarihçiler (Cevdet Paşa, Lutfi Efendi, Abdurrahman Şeref Efendi, Mahmud Celâleddin Paşa, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İsmail Hâmi Dânişmend vs.) padişahın katledildiği fikrini ya açıkça savunmuşlar veya katil ihtimalinin daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Osmanlı hanedânının hem Aziz, hem Mecid kolu da, katle kesin şekilde inanmışlardır (iki kol arasında büyük fikir ayrılıkları olmasına rağmen). Ancak zamanla mesele, bir tarih gerçeği meselesi olmaktan çıkmış, tamamen siyasî bir problem hâline gelmiştir. Midhat Paşa, meziyet ve kusurları ile bir tarihî şahsiyet değil, bir tabu hâlinde takdim edilmiştir. II. Abdülhamid de, meziyet ve kusurları ile tahlil edilmek yerine, belirli görüşte olanlarca mutlaka yerilmesi icabeden bir hükümdar hâline getirilmiştir. Bu, önce Jön Türkler'in, sonra imparatorluğa hâkim olan İttihad ve Terakki'nin âdetâ resmî fikri, hattâ devlet fikri şekline yükseltilmiştir. İttihatçılar'ın son yıllarında, ilk acemilik yıllarında Sultan Hamid hakkında besledikleri düşünce ve duyguların tam tersine sahip olduklarını bilmeyen sonraki yazarlar da, bu görüşü bir devlet fikri olarak savunagelmişlerdir. Böyle niyetlerle tarihçilik yapılamıyacağı âşikârdır. Şimdi mektubunuzda bahsettiğiniz «katil mi, intihar mı?» meselesi niçin tazelenmiştir? Bunu birkaç satırla ifade edelim:

Hayat müessesesinin yayınladığı *Türkiye Tarihi*'nin 1967 yılında çıkan XII. cildinde, Sultan Aziz'in intihar etmeyip öldürüldüğü tezi, çok kuvvetli delillerle savunulmuştur. Bundan, nedense XX. asrın 3. çeyreği içinde, bazı kimseler ve zümreler memnun olmamışlar, hattâ ürkmüşlerdir. Türk Tarih Kurumu da böyle bir duyguya kapılmıştır. Alelacele, muhterem, yaşlı bir tarihçiye, bir kitap yazdırtarak, Sultan Aziz'in intihar ettiği tezini savundurmuştur. Halbuki bu muhterem tarihçi, bütün hayatında sözle ve yazılarıyle, Sultan Aziz'in öldürüldüğü fikrini savunmuş, böylece 80 yaşından sonra birden fikir değiştirmiştir. Milyonlarca lira telif ücreti aldığı ve üyesi bulunduğu Tarih Kurumu'nun baskısına dayanamadığı âşikârdır. Ancak *Türkiye Tarihi*, 35.000 basılıp satıldığı, Tarih Kurumu'nun kitabının tirajı ise bunun yirmide biri bile olmadığı için, geniş çevrelere tesir meselesi, iki taraf için dengesiz kalmıştır. Yine Tarih Kurumu üyelerinden bir profesör, 500 tirajlı ve kimsenin çıktığından haberi olmayan bir tarih mecmuasında, Sultan Aziz'in intihar ettiğinin artık, Tarih Kurumu'nun son yayınladığı kitapla kesin şekilde anlaşıldığını iddia etmek cesaretinde bulunmuş, vesikaları değerlendiremediği gibi, o devri ve şahıslarını hiç tanımadığını da belli etmiştir. Sultan Hamid'in «kendi eliyle» maznunlara işkence yaptığı gibi bugün artık kargaların inanmasına ihtimal olmayan şeyler söyleyebilmiş, Sultan Hamid'in bile bizzat, amcasının intihar ettiğine inandığını savunabilmiştir.

Gerçek, *Türkiye Tarihi*'nde yazıldığı gibidir. İntihar rivayetine kuvvet kazandıracak yeni hiçbir şey ortaya konmuş değildir. Bazı mutaassıp adamların, Sultan Aziz'in öldürülmüş olmasından niçin bu kadar çekindiklerini de anlamak mümkün değildir. Herhalde eski ekole mahsus bir alışkanlıktır. Maalesef tarih, bu şekilde telâkki ve tahrif edilebilmekte, hürmete şâyân olması lâzım gelen müessese ve şahıslar bile bu yola sapabilmektedir. Artık, üstelik tarihçi de olmayan bir takım komünist yazarların tarihi ne

kadar yalan ve yanlışla doldurarak gayelerinin hizmetinde kullandıkları anlaşılabilir.

Aydın Esen (Adana)

Birleşik Amerika kurulduğu zaman, bugünkü genişlikte mi idi?

Hayır! Birleşik Amerika'yı teşkil eden 50 devletin, federasyona üye olma tarihleri sırasıyle şöyledir: Delaware (1787), New Jersey (1787), Pennsylvania (1787), Connecticut (1788), Georgia (1788), Massachusetts (1788), Maryland (1788), New Hampshire (1788), New York (1788), South Carolina (1788), Virginia (1788), North Carolina (1789), Rhode Island (1790), Vermont (1791), Kentucky (1792), Tennessee (1796), Ohio (1803), Lousiana (1812), Indiana (1816), Mississippi (1817), Illinois (1818), Alabama (1819), Maine (1820), Missouri (1821), Michigan (1827), Arkansas (1836), Florida (1845), Texas (1845), Iowa (1846), Wisconsin (1848), California (1850), Minnesota (1858), Oregon (1859), Kansas (1861), West Virginia (1863), Nevada (1864), Nebraska (1867), Colorado (1876), Montana (1889), North Dakota (1889), South Dakota (1889), Washington (1889), Idaho (1890), Wyoming (1890), Utah (1896), Oklahoma (1907), Arizona (1912), New Mexico (1912), Alaska (1959), Hawaii (1960). — Ancak bu tarihler, devletlerin federasyona üye olma tarihleridir. O devlet topraklarının Birleşik Amerika'ya ilhak tarihleri değildir. Birçok devletin toprakları, federasyon üyesi olmadan çok önce, «arazi» adıyle yönetiliyordu ve Birleşik Amerika'ya dahildi.

Emine İlter (Edirne)

Osmanlı padişahlarının biyografilerini etraflı ve ilmî şekilde hangi ansiklopedide bulabilirim?

İslâm Ansiklopedisi'nde bulabilirsiniz. Bütün padişah biyografileri çıkmış, zira ansiklopedisi «T» harfinin ortalarına gelmitir. Ancak, ilk harflerdeki biyografiler çok kısadır. Sonraları daha uzun olarak verilmiştir. Bir de ilmî değerleri arasında büyük farklar vardır ve hepsi aynı seviyede değildir. Pek çok ve vahim yanlışlarla dolu olanlar yanında, Halil İnalcık'ın yazdığı «Mehmed II., Fâtih» gibi parlak şekilde kaleme alınanları da vardır.

Zeki Öztekin (Nişantaşı - Istanbul)

İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in şeceresini muntazam şekilde nereye kadar çıkarmak mümkündür?

Bir hayli ötelere çıkarmak mümkündür. Sıkılmazsanız kısa bir tecrübe yapalım: II. Elizabeth (doğumu: 1926, cülûsu: 1952), babası VI. George (1895 - 1936 - 1952), onun babası V. George (1865 - 1910 - 1936), onun babası VII. Edward (1841 - 1901 - 1910), onun annesi Victoria (1819 - 1837 - 1901) (babası Sachsen - koburg - und - Gotha Prensi Albert: 1819 - 1861), onun babası Prens Edward (1767 - 1820, Kent dukası: 1799), onun babası III. George (1738 - 1760 - 1820), onun babası veliaht-prens (1727 - 1751), Frederick (1707 - 1751), onun babası II. George (1683 - 1727 - 1760), onun babası I. George (1660 - 1714 - 1727) (şimdi «Windsor hânedânı» denen Hanover hânedânından ilk İngiltere kralı budur), onun babası Hanover dukası ve sonra elektörü Ernst - August (1629 - 1679 - 1698), onun babası Braunschweig - Kalenberg dukası Georg (1582 - 1636 - 1641), onun babası Braunschweig - Luneburg dukası Wilhelm (ölümü: - 1592), onun babası Braunschweig - Celle dukası Ernst (- 1546), onun babası Braunschweig dukası Heinrich, onun babası Braunschweig dukası II. Magnus, onun babası Braunschweig dukası Arslan Albrecht (1252 - 1279), onun babası Braunschweig dukası Çocuk Otto (1235 - 1252), onun babası Dük Wilhelm (- 1213), onun babası Dük Arslan Heinrich, onun babası Bavyera dukası Mağrur Heinrich (- 1139), onun babası Kara Heinrich (- 1125), onun babası IV. Welf, onunki IV. Azon (— 1097), onunki III. Azon, onunki II. Azon, onunki Este markisi I. Azon (- 964), onun büyük babasının büyük babası da Welf (ölümü: 825). Birçok Avrupa hânedânının atası olan bu Welf, II. Elizabeth'in 30. kuşaktan atasıdır. Ünlü Abbâsî halifesi Hârûnu'r - Reşîd (786 - 809) ile çağdaştır.

..... (Şirinyer - İzmir)

Atatürk'ün ölümü, Türkiye'de ve dünyada nasıl duyuldu, nasıl karşılandı?

Ayrı bir makale, belki bir kitap mevzuu olan bu bahiste burada kısa da olsa bir şeyler söylemek mümkün değil. Arzunuzu not etmiş bulunuyoruz. — Adınızı mektuba yazmayı unutmuşsunuz, biz de noktalarla gösterdik.

Mustafa Lâdikli (Karşıyaka - Ankara)

Tarihte hangi Türk devletinin hangi hükümdarı ilk defa Müslüman dinini kabûl etti?

Satuk Buğra Han (940? - 955). Müslüman olunca «Abdülkerim» adını aldı. Karahanlı hânedânından 3. Büyük Türk Hâkanı'dır. Bu suretle Büyük Türk Hâkanlığı yani asıl devamlı Türk devleti, resmen Müslüman dinini kabûl etmiş oldu. Tabii bu tarihten önce ve çok önce de İslâm dinine girmiş pek çok Türkler, hattâ Türk boyları vardı. Fakat Müslüman'lığın devlet dini olması, yukarıda anlatıldığı şekildedir.

Tarih Bilmecesi

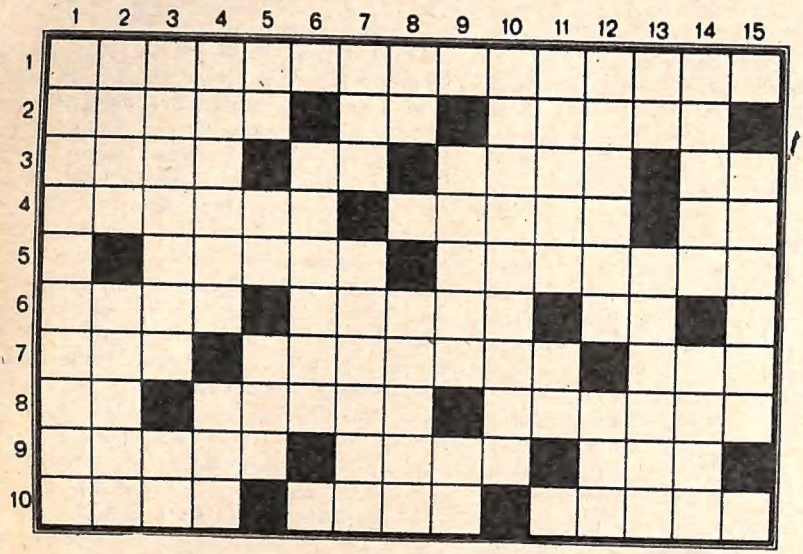

SOLDAN SAĞA: 1: Tarihte ışıklar yakılarak yaptığımız bir muharebe. 2: Özenti — Güzel sanat — Sinirli. 3: Türk müziğinde bir makam — Şikâr — Meydana getirilen kıymetli şey — Bağlantı takısı. 4: Kısırlaştırmak — Pamuğu ile meşhur bir ilimiz — Yemek. 5: İşitme organı — Kıta (Yeni terim). 6: Ölçüye uygunluk — «Mânâ» sözünün Arapça çoğulu — Kırmızı. 7: Çoğul takısı — Ölenin ardından yazılan ve yanıp yakılmayı dile getiren eser — Tersi bir göz rengi. 8: İki beşin toplamı — Paydos — Gitme (Arapça). 9: Tıraş bıçağına verilen genel ad — Hiyanet eden — Bir cins çörek. 10: Beraber doğmuş — Sargı veya ses şeridi — Nazikâne çıkışma.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1:Mineralleri inceleyen ilim. 2: Yemişlerin yenen kısmı — Mağlûp. 3: İşveli — Sıfat takısı. 4: Muzu ile tanınmış bir kasabamız — Çabuk. 5: Bir nota — Tufan uzuv — Donuk renkli. 6: Kesintiye uğrama. 7: Yanardağın döküntüsü — Düşünme yetisi. 8: Erkek — Hayvanların kralı. 9: Alçaklar (Arapça çoğul) — Köpek. 10: Eski İran'da hükümdarlık kuran bir aile (Çoğul). 11: Türklerde kutlu kurt — Çiğne emri. 12: Yazılmış kâğıt veya tek yaprak — Çift rakamların ilki. 13: Su — İşaret. 14: Av — Kir. 15: El ile gösterme.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	P	İ	Y	A	L	E	P	A	Ş	A	C	A	M	İ	İ
2	A	R	A	F	A	T	■	Z	A	L	İ	M	■	L	■
3	D	A	Y	A	K	■	M	A	H	A	R	E	T	■	Y
4	İ	N	■	C	E	K	E	T	■	N	İ	L	■	T	A
5	Ş	İ	F	A	■	A	L	■	M	■	T	İ	R	İ	T
6	A	■	A	N	İ	T	E	S	İ	R	■	Y	A	Y	A
7	H	A	R	■	M	İ	Z	A	N	■	K	A	Y	A	K
8	■	M	İ	S	A	L	■	H	A	L	A	T	■	T	■
9	L	İ	S	A	N	■	M	A	R	A	Ş	■	A	R	A
10	A	L	İ	M	■	S	A	N	E	M	■	A	N	O	T

Geçen sayının hâlli:

Bu sıcak sevgi ile yardımlarınızı yarınlara ulaştırmak için...

Yarın da arayacak çocuğunuz bol sevgi ile yardımlarınızı. Gelecekte onu desteksiz bırakmamanın yollarını bugünden araştırmalısınız. Doğan Sigorta, bu amaçla sizi «Yatırım Sigortası» yapmıya davet ediyor.

YATIRIM SİGORTASI

Günde 10 liralık bir yatırımla
25 Yıl Sonra
209.800 Lira
veya Ömür Boyunca Yılda
19.017 Lira gelir.

Ayrıca
Her hayat poliçesinin gerektirdiği kaza, vefat veya borç alma gibi ek teminat

DOĞAN SİGORTA
Sizin Sigortanız

M 2521

Yılın En Önemli Kitabı

Fotoğraflarla

ATATÜRK'ÜN HAYATI

(Doğumundan Ölümüne Kadar)

Millî Eğitim Bakanlığı'nın 16.2.1972 tarih ve 10487 sayılı kararı ile ilgililere tavsiye edilmiştir.

Bu kitapta Atatürk'ün hayatını bir foto roman gibi takip edebilir ve hayatının her safhasına ait resimlere bir anda sahip olabilirsiniz. İlkokullara, ortaokullara, derneklere, müesseselere hediye edilebilecek en güzel kitap.

Hayat mecmuasının zengin Atatürk arşivinden
528 resim, 384 sayfa, renkli, sağlam bir cilt içinde.

Doğan Kardeş Yayınları Fiyatı 50 Lira Tevzi Yeri: Bateş